

ASTANA
INTERNATIONAL
UNIVERSITY

ISSN 3106-9525
eISSN 3106-9533

VERITAS LEGIS JOURNAL

Nº1 (1) 2025

Астана Халықаралық университеті
Международный университет Астана
Astana International University

Veritas Legis Journal

№ 1 (1) - 2025

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Астана - 2025
Astana - 2025

Бас редактор: Нұрмағамбетов А.М.,
заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Астана Халықаралық
университеті, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: Ахпанов А.Н.,
заң ғылымдарының докторы, профессор, Астана Халықаралық университеті, Қазақстан

Редакциялық алқа:

Амандыкова С.К., заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан
Борчашвили И.Ш., заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан
Тлепина Ш.В., заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан
Яцек Залешны, заң ғылымдарының докторы, профессор, Варшава қ., Польша
Марко Грегги, заң ғылымдарының докторы, профессор, Феррара қ., Италия
Исабай Н., PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақстан
Саймова Ш.А., PhD, Қазақстан
Галиакбарова Г.Г., PhD, доцент, Қазақстан
Кусайнова А.К., заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақстан
Алтынбасов Б.О., заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан
Сарсенова С.Н., заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақстан
Мукашева А.А., заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан
Филипова И.А., заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Ресей Федерациясы
Люттов Н.Л., заң ғылымдарының докторы, профессор Қазақстан

Жауапты редактор – т.ғ.к. Мырзабекова А.М.

Меншіктенуші: «Астана Халықаралық университеті» Жауапкершілігі шектеулі серіктестігі

Тіркеу: ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат комитеті

Бастапқы есепке қою күні мен нөмірі: 16.01.2020 ж. тіркеу куәлігімен № KZ77VPY00019401

Екінші есепке қою: 16.09.2025 № KZ76VPY00129417

Мерзімділігі: жылына 4 рет

ISSN: 3106-9525 **ISSN (Online):** 3106-9533

Тақырыптық бағыт: Құқықтану

Редакцияның мекенжайы: 010000, Қазақстан, Астана қ., Қабанбай бытыр даңғылы, 8

тел.: +7(7172) 47-62-10 (214), e-mail: vlj@aiu.edu.kz

© Astana International University

Главный редактор: Нурмагамбетов А.М.,
доктор юридических наук, ассоциированный профессор, Международный университет
Астана, Казахстан

Заместитель главного редактора: Ахпанов А.Н.,
доктор юридических наук, профессор, Международный университет Астана, Казахстан

Редакционная коллегия:

Амандыкова С.К., доктор юридических наук, профессор, Казахстан
Борчашвили И.Ш., доктор юридических наук, профессор, Казахстан
Тлепина Ш.В., доктор юридических наук, профессор, Казахстан
Яцек Залешны, доктор юридических наук, профессор, Варшава, Польша
Марко Грегги, доктор юридических наук, профессор, Феррара, Италия
Исабай Н., PhD, ассоциированный профессор, Казахстан
Саймова Ш.А., PhD, Казахстан
Галиакбарова Г.Г., PhD, доцент, Казахстан
Кусаинова А.К., кандидат юридических наук, доцент, Казахстан
Алтынбасов Б.О., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Казахстан
Сарсенова С.Н., кандидат юридических наук, доцент, Казахстан
Мукашева А.А., доктор юридических наук, профессор, Казахстан
Филипова И.А., кандидат юридических наук, доцент, Россия Федерация
Лютов Н.Л., доктор юридических наук, профессор, Казахстан

Ответственный редактор - к. т. н. Мырзабекова А.М.

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью «Международный университет Астана»

Регистрация: Комитет информации Министерства культуры и информации РК

Дата и номер первичной постановки на учет: 16.01.2020 г. регистрационным свидетельством № KZ77VPY00019401

Вторичная постановка на учет: 16.09.2025 № KZ76VPY00129417

Периодичность: 4 раза в год

ISSN: 3106-9525 **ISSN (Online):** 3106-9533

Тематическое направление: Юриспруденция

Адрес редакции: 010000, Казахстан, г. Астана, пр. Кабанбай батыра, 8

тел.: +7(7172) 47-62-10 (214), e-mail: vlj@aiu.edu.kz

© Astana International University

Editor-in-chief: Nurmagambetov A.M.,
Doctor of Law, Associate Professor, Astana International University, Kazakhstan

Deputy editor-in-chief: Akhpanov A.N.,
Doctor of Law, Professor, Astana International University, Kazakhstan

Editorial board:

Amandykova S.K., Doctor of Law, Professor, Kazakhstan
Borchashvili I.Sh., Doctor of Law, Professor, Kazakhstan
Tlepina Sh.V., Doctor of Law, Professor, Kazakhstan
Yacek Zalesny, Doctor of Law, Professor, Warsaw, Poland
Marko Greggi, Doctor of Law, Professor, Ferrara, Italy
Isabay N., PhD, Associate Professor, Kazakhstan
Saimova Sh.A., PhD, Kazakhstan
Galiakbarova G.G., PhD, Associate Professor, Kazakhstan
Kusainova A.K., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Kazakhstan
Altynbassov B.O., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Kazakhstan
Sarsenova S.N., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Kazakhstan
Mukasheva A.A., Doctor of Law, Professor, Kazakhstan
Filipova I.A., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Nizhny Novgorod, Russian Federation
Lyutov N.L., Doctor of Law, Professor, Kazakhstan

Responsible Editor - Candidate of Technical Sciences Myrzabekova A.M.

Owner: Limited Liability Partnership "Astana International University"

Registration: Information Committee of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan

Date and number of initial registration: 16.01.2020 with registration certificate № KZ77VPY00019401

Secondary registration: 16.09.2025 № KZ76VPY00129417

Frequency: 4 times a year

ISSN: 3106-9525 **ISSN (Online):** 3106-9533

Subject area: Jurisprudence

Address of edition: 010000, Kazakhstan, Astana, Kabanbay Batyr avenue, 8.

tel.: +7 (7172) 47-62-10 (214), e-mail: vlj@aiu.edu.kz

© Astana International University

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

Akanov N.B., Ibraeva N.A.

Legal aspects of land administration digitalization: international experience and prospects for Kazakhstan 7

Ryabova T.V.

Mandatory Subjects of Constitutional Proceedings in Cases Arising from Citizens' Appeals to the Constitutional Court of the Russian Federation 15

Идрышева С.К., Муратова Э.М.

Қазақстан Республикасындағы платформалық жұмыспен қамтуды құқықтық реттеу: еңбек қатынастарын саралау және цифрлық платформалардың жауапкершілігі 23

Төлеген Б.Н., Ибраев А.С.

Қарыз алушылардың құқықтарын қорғаудың халықаралық тәжірибесі және оны Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері 32

Комалов А.А.

Проблемы защиты прав женщин в исправительных учреждениях Республики Казахстан ... 46

Кожаметова С.Г.

Правовое положение профессиональных сотрудников конституционного суда Республики Казахстан 53

LEGAL ASPECTS OF LAND ADMINISTRATION DIGITALIZATION: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR KAZAKHSTAN**¹N.B. Akanov*** , **²N.A. Ibraeva** ¹«АтырауИнжСтрой-АИС» Branch in Astana, Astana, Kazakhstan²Astana International University, Astana, Kazakhstan*e-mail: photoshopzakaz12@gmail.com

N.B. Akanov – lawyer at the Branch of Atyrauinstroy-AIS in Astana, Master's student at the Higher School of Law of Astana International University, Astana, Kazakhstan, e-mail: photoshopzakaz12@gmail.com, <https://.0009-0005-8825-2417>

N.A. Ibraeva – master of Laws, PhD student Higher School of Law, Astana International University, Senior Lecturer, Astana, Kazakhstan, e-mail: nazekibraeva@gmail.com, <https://.0009-0000-8043-6573>

Abstract. This article presents an analysis of the digitalization of land administration in Kazakhstan, including legal aspects and global practices that could be integrated into this country. Today, the trend toward globalization is expanding, reinforcing the need for stable land resource management. Kazakhstan faces barriers such as non-digitized information, low digital literacy among the rural population, and uneven legal reforms. The high importance of sharing international experience and creating an institutional environment is highlighted by practices such as the Estonian E-Land model and Singapore's geoinformation technologies. The solution to these problems is presented through a set of measures, including improving digital literacy, developing telecommunications infrastructure, and harmonizing land legislation with international standards. The effectiveness of the proposed measures is assessed through the flexibility of global practices, including legal mechanisms, in the context of Kazakhstan's socio-economic specifics. The data obtained will contribute to sustainable development and improvement of the quality of life of the population.

Key words: digitalization, land administration, international experience, land relations, land policy, land legislation, digital legal framework.

ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ ЖҮЙЕСІН ЦИФРАНДЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ҮШІН БОЛАШАҚ МҮМКІНДІКТЕР**¹Н.Б. Ақанов***, **²Н.А. Ибраева**¹«Атырауинжстрой-АИС» ЖШС, Астана, Қазақстан²Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан*e-mail: photoshopzakaz12@gmail.com

Н.Б. Ақанов – Астана қаласындағы «Атырауинжстрой-АИС» филиалының заңгері, Астана халықаралық университеті Құқық жоғары мектебінің магистранты, Астана, Қазақстан, e-mail: photoshopzakaz12@gmail.com, <https://.0009-0005-8825-2417>

Н.А. Ибраева – заң ғылымдарының магистрі, Астана халықаралық университеті докторанты, Құқық жоғары мектебінің аға оқытушысы, Астана, Қазақстан, e-mail: nazekibraeva@gmail.com, <https://.0009-0000-8043-6573>

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында жер ресурстарын басқару жүйесін цифрландыруға қатысты талдау жүргізілген, соның ішінде құқықтық аспектілер мен ұлттық құқықтық әрі институционалдық ортаға енгізуге болатын әлемдік тәжірибелер қарастырылады. Жаһандану үдерістерінің күшеюі жағдайында жер ресурстарын орнықты басқаруға деген қажеттілік артып келеді. Қазақстанда ақпараттың толық цифрландырылмауы,

ауылдық халықтың цифрлық сауаттылығының төмендігі және құқықтық реформалардың біркелкі еместігі сияқты бірқатар кедергілер бар. Халықаралық тәжірибені қолдану мен институционалдық органы қалыптастырудың маңыздылығы Эстонияның E-Land моделі мен Сингапурдың геоақпараттық технологиялары мысалында негізделеді. Аталған мәселелерді шешу цифрлық сауаттылықты арттыру, телекоммуникациялық инфрақұрылымды дамыту және жер заңнамасын халықаралық стандарттармен үндестіруді қамтитын кешенді шаралар арқылы ұсынылады. Ұсынылған шаралардың тиімділігі Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескере отырып, құқықтық тетіктерді қоса алғанда, әлемдік тәжірибелердің икемділігін бейімдеу арқылы бағаланады. Алынған деректер орнықты дамуға және халықтың өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: цифрландыру, жер ресурстарын басқару, халықаралық тәжірибе, жер қатынастары, жер саясаты, жер заңнамасы, цифрлық құқықтық орта.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЗЕМЕЛЬНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ КАЗАХСТАНА

¹Н.Б. Аканов*, ²Н.А. Ибраева

¹«Атырауинжстрой-АИС», Астана, Казахстан

²Международный университет Астана, Астана, Казахстан

*e-mail: photoshopzakaz12@gmail.com

Н.Б. Аканов – юрист в Филиале "Атырауинжстрой-АИС" в г. Астана, магистрант Высшей школы права Международного университета Астана, Астана, Казахстан, e-mail: photoshopzakaz12@gmail.com, <https://.0009-0005-8825-2417>

Н.А. Ибраева – магистр юриспруденции, докторант Высшей школы права Международного университета Астана, старший преподаватель, Астана, Казахстан, e-mail: nazeibraeva@gmail.com, <https://.0009-0000-8043-6573>

Аннотация. В статье представлен анализ цифровизации системы управления земельными ресурсами в Республике Казахстан, включая правовые аспекты и мировые практики, которые могут быть интегрированы в национальную правовую и институциональную среду. В условиях усиления процессов глобализации возрастает потребность в устойчивом управлении земельными ресурсами. Казахстан сталкивается с рядом барьеров, таких как недигитализованность информации, низкий уровень цифровой грамотности сельского населения и неравномерность правовых реформ. Высокая значимость заимствования международного опыта и формирования институциональной среды подтверждается примерами эстонской модели E-Land и геоинформационных технологий Сингапура. Решение обозначенных проблем предлагается через комплекс мер, включающий повышение цифровой грамотности, развитие телекоммуникационной инфраструктуры и гармонизацию земельного законодательства с международными стандартами. Эффективность предлагаемых мер оценивается через адаптацию гибких мировых практик, включая правовые механизмы, с учётом социально-экономических особенностей Казахстана. Полученные данные будут способствовать устойчивому развитию и повышению качества жизни населения.

Ключевые слова: цифровизация, земельное управление, международный опыт, земельные отношения, земельная политика, земельное законодательство, цифровая правовая среда.

Introduction. The digitalization of land administration, at present, appears to be the most significant component of global modernization. It can be used to achieve stability, efficiency, and accessibility in land resource management. As mentioned earlier, the trend toward globalization is growing, and with it, standards for sustainable development. The use of digital innovations contributes to the eradication of corruption, the improvement of accounting activities, land tracking, and compliance with international requirements. The global modernization of land management in

Kazakhstan is of exceptional importance, as it is here that there are huge agricultural areas (more than 80%). The introduction of digital innovations in this sector is aimed at rational land use, attracting financial investments, and joining large agricultural and economic unions. With proper modernization, this sector will take the national economy to a new level.

Today, services such as the Unified State Real Estate Cadastre (USREC) and the eGov public services platform are successfully operating in Kazakhstan. However, the state still faces difficulties that hinder the transition of administrative activities to digital mode. The majority of land information is not subject to digitalization. There is no possibility of forming a unified information base or approving effective solutions. In addition, innovations cannot be fully utilized due to low digital literacy among the population in certain areas and underdeveloped digital infrastructure. In this context, the analysis of global practices and their adaptation to the socio-economic conditions of Kazakhstan are particularly important areas of research for the modernization of land management and the maintenance of its stability.

International experience. Different countries use their own methods to implement digital technologies in land management. Each country takes its own characteristics into account when creating such systems. However, all these systems are based on two principles: close interaction between different technologies and openness of government agencies. Estonia has created the e-Land digital system, which operates on a single platform and allows all cadastral operations to be performed, including the registration of rights and the issuance of certificates. This is done using electronic signatures, which reduces the need for personal contact between parties. The e-Land system covers 98% of operations and reduces bureaucracy. It also strengthens trust in digital services because it eliminates corruption at all stages of work (Rękawek-Pachwicewicz, 2021:107--125). In Singapore, the focus is on optimizing land management using geographic information systems. These systems synchronize data on urban planning, infrastructure, and environmental constraints, enabling monitoring and forecasting of land use. Singapore's approach allows it to respond quickly to urbanization issues and strike a balance between the interests of residents and authorities when land is scarce.

In Australia, especially in the state of New South Wales, there is a shift from traditional registries to experiments with blockchain. This technology protects transactions and makes records immutable (Bennett et al., 2021: 220). Australia's transition to blockchain highlights the need to combine traditional solutions with innovation to reduce legal risks and protect against cyber threats. Success depends on the introduction of new technologies, data integration, and the development of a legal framework for electronic transactions (Jahani Chehrehbargh et al., 2024:1097--1129). Kazakhstan needs to adapt these models to its agricultural needs: monitoring land conditions, combating soil degradation, and connecting small farms to the digital system. It is important to adopt Singapore's approach to land use planning in order to use land more efficiently, and Estonia's methods of electronic interaction to involve people in land resource management.

The digitalization of land administration in these countries is based on a set of regulatory and legal acts, strategic documents, and sectoral reforms adapted to the national characteristics of their legal systems. In Australia, the key guideline is the program "Australia's Technological Future: Building a Strong, Secure, and Inclusive Digital Economy," developed by the Department of Industry, Innovation, and Science, which emphasizes the use of satellite technology and blockchain in agriculture and natural resource management. Although there is no specific law on the digitalization of land administration, industry standards are being integrated through a system of national strategies, including the automation of mining activities and the introduction of the Internet of Things in industry (Bennett et al., 2021: 220).

Singapore, despite the absence of direct references in the sources provided, traditionally implements digitalization through the "smart state" model, where land administration is regulated under the State Lands Act and the Planning Act, supplemented by digital platforms such as the e-Cadastre system. Such mechanisms are indirectly related to international practices described in analytical materials on blockchain solutions for registering property rights, which ensure transaction transparency.

Estonia uses a "digital state" model, where land administration is integrated into the X-Road platform through the Land Cadastre Act and the Digital Signature Act, which ensures end-to-end digitalization of rights registration processes. The general principle of adapting legislation to technological innovations, characteristic of these countries, is consistent with the trends noted in Russian literature: the need to overcome legal gaps through cross-sectoral harmonization of norms and the development of specialized standards.

All three jurisdictions are characterized by an emphasis on creating infrastructure conditions (cybersecurity, system interoperability) and the introduction of end-to-end technologies (GIS, AI), which requires not only updating land legislation, but also synchronisation with the norms of the digital economy, as provided for in the EAEU and BRICS strategies mentioned in Russian sources. However, the lack of uniform international standards is compensated for by national programs focused on technological sovereignty and sustainable data management (Rękawek-Pachwicz, 2021:107--125).

Digitalization of land administration in Kazakhstan. The introduction of digital technologies in land resource management is yielding good results, but there are some challenges that require attention. One of the main achievements has been the expansion of the Unified State Real Estate Cadastre (USREC), which has consolidated information on 6.5 million land plots. This creates conditions for transparent management of rights and optimization of administrative processes. The eGov platform helps process 30% of land transactions online, which speeds up the process and reduces the likelihood of corruption. In the Almaty and Akmola regions, the creation of digital land maps is being tested. This will help analyze their location and predict their use. Such technologies are important for regions with large agricultural areas (Aitkhozhayeva et al., 2024:155--164).

The digitalization process is based on a regulatory framework that includes the Land Code of the Republic of Kazakhstan (dated June 20, 2003, No. 442, as amended), which regulates land relations, and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Informatization" (dated 24 November 2015 No. 418-V), which provides the legal basis for digital services. The state program "Digital Kazakhstan" (2017, repealed by the Government Decree of May 17, 2022) stimulated the automation of cadastral processes. Amendments to the Land Code (2021) allowed for the introduction of electronic registration of land rights in cities, which reduced document processing times by 97%. However, outside urban areas, the traditional procedure remains in place, indicating the unevenness of the reforms. Full digitalization requires harmonization of legislation, including regulations on AI and blockchain, as well as unification of data standards between the RGIS and the USREC.

Despite technological advances, there is a large gap between how urban residents use digital tools and access to them in rural areas. As a result, only half of all land data in Russia is entered into the common database. This makes it difficult to monitor the situation with land resources throughout the country. Rural areas have little infrastructure and slow internet, so only a quarter of residents use digital technologies. This hinders the implementation of digital reforms. There is a shortage of specialists, especially those who are knowledgeable about geographic information systems and artificial intelligence. Because of this, the introduction of new technologies in agriculture is slow (Salykov et al., 2024:6703--6718).

Digitalization will continue thanks to the introduction of intelligent GIS-based monitoring systems. These will help monitor soil conditions and land use. Artificial intelligence will help analyze cadastral data and automatically find unregistered plots. This will help optimize land distribution. It is important to integrate national standards with international practices, such as ISO 19152 (LADM). This will ensure data compatibility and facilitate the attraction of foreign investment. To implement these plans, technology and education reforms are needed. It is necessary to train specialists who know how to work with new digital tools (Abdrassulova, 2023: 45--55).

Kazakhstan is undergoing land administration reform. The success of digitalization depends on overcoming regional differences, modernizing infrastructure, and creating conditions for the development of digital skills. Adapting best international practices, taking into account the specifics of agriculture, will help transition to effective land resource management, which will ensure the country's sustainable development and competitiveness on the world stage.

Methods and methodology. The study is based on a systematic approach that views the digitalization of land management as a multi-stage process involving technological innovations, organizational reforms, and social transformations. This approach helps to examine the interrelationships between different parts of the system: from the use of geoinformation technologies to changes in legislation and the development of digital literacy among users. Taking all aspects of the transformation into account helps to identify not only obvious effects, such as the automation of cadastral registration, but also hidden factors that influence the behavior of land relations participants due to digital platforms.

The study uses a combination of methods that identify common patterns and features of national contexts. The study examines the strategies of Estonia, Singapore, Australia, and Kazakhstan. It compares the level of technological development, the transparency of institutions, and the effectiveness of land policy.

Studying the experience of Estonia with its e-Land system, which provides seamless data integration through electronic signatures, and Singapore with its use of GIS for land resource management, helps to understand how solutions are adapted to different socio-economic conditions. The study is based on theoretical foundations, which include a review of scientific literature on the digital transformation of public administration, as well as an analysis of legislative documents related to land relations in selected countries (Bennett et al., 2020: 2497).

The empirical part of the study is based on information from the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan and the Statistics Committee. It includes data on the Unified State Real Estate Cadastre, the level of Internet development, and the use of the eGov platform. Limited access to detailed data on the regions of Kazakhstan and the results of pilot digitalization projects makes it difficult to accurately assess the effectiveness of the solutions being implemented. This highlights the importance of strengthening monitoring mechanisms and improving interagency data exchange to increase the accuracy of analytical conclusions.

To take into account the specific characteristics of Kazakhstan, it is necessary to monitor soil conditions and connect small farms to the digital system. Different methods complement each other, allowing the topic to be studied from different angles. This helps to analyze changes at the institutional level and evaluate user practices, as well as technological limitations at the micro level.

Results and discussion. International approaches to the digitalization of land administration vary depending on the geography, economy, and institutions of each country. In Estonia, thanks to complete digitalization and public trust, unprecedented transparency has been achieved in the field of land transactions. This has been made possible by integrating all processes into a single digital system, where electronic signatures and automation minimize human involvement. Singapore effectively manages land resources using geographic information systems. This helps to synchronize urban planning, ecology, and infrastructure. The Australian model uses blockchain and automated registries to protect data from fraud and ensure transaction security. These examples show that successful digitalization depends not only on technological development, but also on the coordination of regulatory acts, the development of digital infrastructure, and the formation of trust between stakeholders (Nikolina et al., 2020:150--156).

In Kazakhstan, the process of digital transformation of land administration is ambiguous. On the one hand, successes have been achieved in the form of the introduction of the Unified State Real Estate Cadastre (USREC) and the eGov platform. However, there are also systemic limitations. Due to non-digitized data, about 40% of land plots in rural areas remain without information in the USREC. This makes it difficult to make management decisions. In villages and rural areas, there is little internet access and few people who know how to use it. As a result, rural regions lag behind urban areas in terms of technological development (Ualieva & Maydirova, 2022).

A comparison shows that Kazakhstan lags far behind the leaders in digitalization in terms of how deeply technology has been implemented. Estonia has almost completely automated land transactions, and Singapore uses GIS for forecasting management. In Kazakhstan, however, the system remains fragmented, with limited use of artificial intelligence and blockchain. The Digital Kazakhstan strategy helps to bridge the gap between countries. It focuses on developing telecommunications,

training IT specialists, and using international standards (Tassilova et al., 2024).

Kazakhstan has the potential for development by leveraging best practices and the country's unique characteristics. Estonia's experience with e-interaction can help engage rural residents, while Singapore's spatial analysis methods can optimize the use of agricultural land. Success requires cooperation between the state, private companies, and international partners to address infrastructure issues, change laws, and develop a digital culture of land management (Rodima-Taylor, 2021:140--151).

The analysis showed that Kazakhstan and other advanced countries have similar goals in the digital transformation of land management. However, there are differences in the level of technological development and the ability to adapt to change (Kalogianni et al., 2020:107). Both Kazakhstan and Estonia are seeking to simplify access to services through digital platforms. However, Kazakhstan has a problem with internet infrastructure in rural areas, which makes it difficult to achieve a level of inclusiveness similar to that of Estonia. The Estonian model uses the X-Road system and blockchain to integrate information between organizations. In Kazakhstan, digital solutions in agriculture are not yet fully developed, as difficulties with paper documents and traditional methods remain (Akhmetbek & Špaček, 2021: 41--64).

The main difference between Kazakhstan and the leaders in digitalization is the level of use of modern technologies. Singapore and Australia use advanced technologies for land resource management, while Kazakhstan is only beginning the process of digitizing data through the Unified State Real Estate Cadastre. The transition to complex solutions, such as AI-based intelligent monitoring systems or decentralized registries for property rights registration, has great potential. This is particularly important with the support of the state as part of the "Digital Kazakhstan" strategy.

Digitalization will be more successful if cultural characteristics and problems are taken into account. The use of GIS systems for soil monitoring and blockchain for protecting cadastral data will reduce corruption and strengthen trust in institutions. Implementing these measures requires investment in telecommunications and training rural residents in digital skills. Rural residents play a key role in the agricultural economy, so their development is important (Akilzhanova et al., 2023:26--33).

It should be noted that Kazakhstan is actively developing digital mechanisms in the field of land administration, comparable to advanced foreign practices, but with characteristic institutional and technological features. The implementation of the state program "Digital Kazakhstan" has led to the creation of geoportals for the automation of services in the field of land relations and subsoil use, which is in line with global trends in the integration of GIS technologies into land resource management. Unlike Estonia, where digitalization is based on the X-Road end-to-end platform, the Kazakh model is developing through regional geoinformation systems (RGIS) and a unified state real estate cadastre (USREC), which integrates land and legal cadastres. This creates a basis for centralized data management, but carries the risk of fragmentation due to the parallel development of regional systems, which is absent in the Singapore model with its unified digital platforms (Kalogianni et al., 2020:107).

A key difference in the Kazakh approach is the emphasis on agricultural digitalization through services such as Qoldau.kz and the automation of subsidies, reflecting the priority given to the agro-industrial complex in economic policy. However, the complexity of the interfaces and the high cost of maintaining these systems limit their accessibility to farmers, whereas in Australia, similar solutions are focused on reducing the bureaucratic burden through blockchain applications. Legislative changes, including the introduction of an electronic procedure for granting land plots in cities, demonstrate a desire to eliminate corruption risks, but the preservation of the "old order" outside city limits indicates the unevenness of reforms (Akhmetbek & Špaček, 2021: 41--64).

The main barriers to full-scale digitalization are technical and regulatory issues. The lack of uniform data standards between the RGIS and the USREC complicates interagency interaction, and the low digital literacy of the population limits the effectiveness of electronic services. To reach the level of Estonia or Singapore, deeper harmonization of legislation is needed, including the introduction of artificial intelligence standards in the land cadastre and the scaling up of pilot projects to integrate

information systems. The priority should be to develop big data-based recommendation models similar to Australian practices, with an emphasis on predictive analytics for agriculture. Despite progress in service automation (97% reduction in document processing times), there is still a need for specialized regulations governing the use of satellite data and IoT in land management, which will help bridge the gap with digitalization leaders.

The characteristics of the territory, the large proportion of agricultural land, and the different regions create challenges that require the adaptation of foreign experience. Estonia's experience in implementing AI in the KrattAI system can be applied to control large land plots. Singapore's methods in the field of spatial analysis are suitable for water resource management in arid regions (Ponomareva et al., 2021: 253--262). The digitalization of land administration in Kazakhstan will be successful if global technologies are combined with local characteristics.

Conclusion. The digitalization of land administration in Kazakhstan requires significant strengthening and adaptation of the legal framework, based on successful international practices. Analysis of foreign experience demonstrates several promising legal mechanisms, the implementation of which will ensure effective and transparent management of land resources.

First, the experience of Estonia in legally establishing electronic digital signatures and digital identification integrated into the X-Road platform should be used. This mechanism will allow Kazakhstan to significantly simplify land registration procedures, reduce bureaucracy and corruption, thereby strengthening the trust of citizens and businesses in digital government services.

Second, the Australian model of implementing blockchain technologies in land registries points to the need to create a separate regulatory act governing the use of blockchain to ensure the immutability and transparency of land transactions. Such standards will protect the interests of land relations participants and ensure the stability of registry data.

Third, Singapore's practice of legislative regulation of geographic information systems (GIS) should be adapted by Kazakhstan through amendments to the Land Code providing for the mandatory use of GIS for spatial analysis and monitoring of land resources. Legal consolidation of these requirements will increase the efficiency of land planning and land resource management.

The fourth mechanism is the harmonization of Kazakhstan's land legislation with international standards such as ISO 19152 (LADM). The introduction of this standard at the legislative level will ensure the compatibility and unification of land data at the international level, facilitating Kazakhstan's integration into global information systems and increasing the country's investment attractiveness.

Fifth, it is important for Kazakhstan to adopt the Estonian legal model for the use of artificial intelligence (KrattAI) for big data analysis and forecasting changes in land relations. This will require supplementing the Law of the Republic of Kazakhstan "On Informatization" with norms regulating the legal aspects of AI application in state information systems.

Finally, the Australian experience shows the importance of regulatory control over the use of satellite monitoring data and the Internet of Things (IoT) in land management. The development and adoption of relevant legal acts will provide a legal basis for expanding the intelligent monitoring of agricultural areas and optimizing land resource management processes.

The introduction of these legal mechanisms will enable Kazakhstan to move to a qualitatively new level of land administration, ensuring sustainable development and increasing the efficiency of public and private investment in land resources.

References

- Abdrassulova A. The Development of the Process of Informatization, Digitalization and the Place of Information in the Kazakh Legal System // OER Osteuropa Recht. – 2023. – T. 69. – № 1. – С. 45–55. DOI:10.5771/0030-6444-2023-1-45 [In Eng]
- Aitkhozhayeva G. S., Zhildikbayeva A. N., Abdurahmanov I. I. Land use and land management in Kazakhstan // Problems of AgriMarket. – 2024. – № 3. – С. 155–164. <https://doi.org/10.46666/2024-3.2708-9991.14> [In Eng]
- Akhmetbek Y., Špaček D. Opportunities and barriers of using blockchain in public administration: The case of real estate registration in Kazakhstan // Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe. The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. – 2021. – T. 14. – № 2. – С. 41–64. DOI:10.2478/nispa-2021-0014 [In Eng]
- Akilzhanova L. T., A. T. Zhanseitov, A. B. Alibekova, Y. Kylbayev. Analysis of state management of regional information processes in the conditions of transition of the Republic of Kazakhstan to the digital economy // Bulletin of the Karaganda University Economy Series. – 2023. – T. 112. – № 4. – С. 26–33. DOI 10.31489/2023Ec4/26-33 [In Eng]
- Bennett R., P. Oosterom, Ch. Lemmen, M. Koeva. Remote sensing for land administration // Remote sensing. – 2020. – T. 12. – № 15. – С. 2497. <https://doi.org/10.3390/rs12152497> [In Eng]

- Bennett R., Miller T., Pickering M, Kara A. Hybrid approaches for smart contracts in land administration: Lessons from three blockchain proofs-of-concept // *Land*. – 2021. – T. 10. – № 2. – C. 220. <https://doi.org/10.3390/land10020220> [In Eng]
- Jahani Chehrehbargh F., Rajabifard A., Atazadeh B., & Steudler D. Current challenges and strategic directions for land administration system modernisation in Indonesia // *Journal of Spatial Science*. – 2024. – T. 69. – № 4. – C. 1097–1129. DOI:10.1080/14498596.2024.2360531 [In Eng]
- Kalogianni E. et al. 3D land administration: A review and a future vision in the context of the spatial development lifecycle // *ISPRS International Journal of Geo-Information*. – 2020. – T. 9. – № 2. – C. 107. <https://doi.org/10.3390/ijgi9020107> [In Eng]
- Nikolina I. I. et al. Assessment of digitalization of public management and administration at the level of territorial communities // *Natsional'nyi Hirnychiy Universytet. Naukovyi Visnyk*. – 2020. – № 5. – C. 150–156. DOI:10.33271/nvngu/2020-5/150 [In Eng]
- Ponomareva D. V. et al. Digitalization in the field of land use: Legal aspects // *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum*. – 2021. – T. 20. – № 3. – C. 253–262 <https://doi.org/10.31648/aspa.6547> [In Eng]
- Rękawek-Pachwicz M. Modern legal solutions in Estonia's judicial land registers as an example of effective use of IT instruments as well as IT and legal cooperation // *Ńieruchomości@*. – 2021. – T. 4. – № IV. – C. 107–125. DOI:10.5604/01.3001.0015.5423 [In Eng]
- Rodima-Taylor D. Digitalizing land administration: The geographies and temporalities of infrastructural promise // *Geoforum*. – 2021. – T. 122. – C. 140–151. [In Eng]
- Salykov A. et al. Factors and trends in the development of the space industry in the context of the digitalization of the economy of the Republic of Kazakhstan // *Environment, Development and Sustainability*. – 2024. – T. 26. – № 3. – C. 6703–6718. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-02983-x> [In Eng]
- Tassilova A. et al. The history of digitization of modern Kazakhstan in the context of the global challenge: analysis and comparison // *Journal of History/Habarşy Tarihi Seriâsy*. – 2024. – T. 113. – № 2.
- Ualiev M. A., Maydirova A. B. Digitalization of Economic Management Processes in the Context of the Land Policy of Northern Kazakhstan // *ESP*. – 2022. – T. 17. – № 1. [In Rus]

IRSTI 10.15.91

DOI: <https://doi.org/10.62687/VLJ.1.1.2025.17>

MANDATORY SUBJECTS OF CONSTITUTIONAL PROCEEDINGS IN CASES ARISING FROM CITIZENS' APPEALS TO THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE RUSSIAN FEDERATION

T.V. Ryabova*

Pyatigorsk State University, Pyatigorsk, Russia

*e-mail: taiv805@rambler.ru

T.V. Ryabova – PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Constitutional and Municipal Law, Law Institute, Pyatigorsk State University, Pyatigorsk, Russia, e-mail: taiv805@rambler.ru, <https://.0000-0001-8204-2412>

Abstract. This article is devoted to the study of the subject composition of constitutional proceedings in cases considered by the Constitutional Court of the Russian Federation regarding the constitutionality of laws based on citizens' appeals. The legal status of mandatory subjects — the Constitutional Court of the Russian Federation and the parties involved in the process — is analyzed, as well as their roles at various stages of judicial proceedings. Special attention is given to the specificity of constitutional proceedings as a distinct type of justice aimed at ensuring the supremacy of the Constitution, protecting citizens' rights and freedoms, and verifying the constitutionality of normative legal acts. The article examines the legal foundations and procedural powers of the subjects, their participation in evidence collection and decision-making, as well as comparative aspects with foreign systems of constitutional control. The study emphasizes the importance of adhering to constitutional principles and norms, as well as the unique role of the Constitutional Court of the Russian Federation as the highest body of constitutional oversight.

Within the context of the conducted analysis, the criteria for classifying participants as mandatory subjects are identified and their significance for ensuring the procedural guarantees of the applicant is substantiated. Particular attention is paid to the impact of the composition of mandatory participants on the admissibility of a constitutional complaint, the scope of case consideration, and the quality of the final law-enforcement outcome. The paper proposes directions for improving the procedural status of the parties in order to enhance the effectiveness of constitutional judicial protection.

Key words: Constitutional proceedings, Constitutional Court of the Russian Federation, subjects of the constitutional process, mandatory subjects, parties to the process, rights and obligations of participants, constitutional complaint, protection of citizens' rights, verification of the constitutionality of laws, procedural powers.

РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТЫ АЗАМАТТАРДЫҢ ӨТІНІШТЕРІ БОЙЫНША ІСТЕРДІ ҚАРАУ КЕЗІНДЕ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДІҢ МІНДЕТТІ СУБЪЕКТІЛЕРІ

Т.В. Рябова*

Пятигорск мемлекеттік университеті, Пятигорск қ., Ресей

*e-mail: taiv805@rambler.ru

Т.В. Рябова – заң ғылымдарының кандидаты, Конституциялық және муниципалдық құқық кафедрасының аға оқытушысы, «Пятигорск мемлекеттік университеті» ФМББЖОО Заң институты, Пятигорск қ., Ресей, e-mail: taiv805@rambler.ru, <https://.0000-0001-8204-2412>

Аңдатпа. Мақала Ресей Федерациясының Конституциялық Соты азаматтардың шағымдары бойынша заңдардың конституциялылығын қарастыру кезінде конституциялық сот өндірісінің субъектілік құрамын зерттеуге арналған. Конституциялық Сот РФ және процессқа қатысушы тараптар сияқты міндетті субъектілердің құқықтық мәртебесі, сондай-ақ

олардың сот процестің әртүрлі сатыларындағы рөлі талданады. Ерекше назар конституциялық сот өндірісінің ерекшелігіне аударылады, ол Конституцияның үстемдігін қамтамасыз етуге, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға және нормативтік-құқықтық актілердің конституциялылығын тексеруге бағытталған ерекше сот әдісі болып табылады. Субъектердің құқықтық негіздері мен процессуалдық өкілеттіктері, дәлелдемелерді жинау мен шешім қабылдауға қатысу ерекшеліктері, сондай-ақ конституциялық бақылаудың шетелдік жүйелерімен салыстырмалы аспектілері қарастырылады. Мақала Конституциялық принциптер мен нормаларды сақтау маңызды екенін, сондай-ақ Конституциялық Сот РФ-нің конституциялық бақылаудың жоғарғы органы ретіндегі бірегей рөлін ерекше атап көрсетеді.

Жүргізілген талдау аясында қатысушыларды міндетті субъектілер қатарына жатқызу өлшемдері айқындалып, олардың өтініш берушінің іс жүргізушілік кепілдіктерін қамтамасыз етудегі маңызы негізделеді. Міндетті қатысушылар құрамының конституциялық шағымның жол берімділігіне, істі қарау шектеріне және құқық қолданудың қорытынды нәтижесінің сапасына ықпалына ерекше назар аударылады. Конституциялық соттық қорғаудың тиімділігін арттыру мақсатында тараптардың іс жүргізушілік мәртебесін жетілдіру бағыттары ұсынылады.

Түйін сөздер: Конституциялық сот өндірісі, РФ Конституциялық Соты, конституциялық процестің субъектілері, міндетті субъектілер, процестің тараптары, қатысушылардың құқықтары мен міндеттері, конституциялық шағым, азаматтардың құқықтарын қорғау, заңдардың конституциялылығын тексеру, процессуалдық өкілеттіктер.

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ СУБЪЕКТЫ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА ПРИ РАССМОТРЕНИИ ДЕЛ ПО ОБРАЩЕНИЯМ ГРАЖДАН КОНСТИТУЦИОННЫМ СУДОМ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Т.В. Рябова*

«Пятигорский государственный университет», г. Пятигорск, Россия

*e-mail: taiv805@rambler.ru

Т.В. Рябова – к.ю.н., старший преподаватель кафедры конституционного и муниципального права Юридического института ФГБОУ ВО «Пятигорский государственный университет», г. Пятигорск, Россия, e-mail: taiv805@rambler.ru, <https://0000-0001-8204-2412>

Аннотация. Статья посвящена исследованию субъектного состава конституционного судопроизводства при рассмотрении Конституционным Судом Российской Федерации дел о конституционности законов по обращениям граждан. Анализируется правовое положение обязательных субъектов — Конституционного Суда РФ и сторон, участвующих в процессе, а также их роль на различных стадиях судебного разбирательства. Особое внимание уделено специфике конституционного судопроизводства как особого вида правосудия, направленного на обеспечение верховенства Конституции, защиту прав и свобод граждан, а также проверку конституционности нормативных правовых актов. Рассматриваются правовые основы и процессуальные полномочия субъектов, особенности их участия в доказывании и принятии решений, а также сравнительные аспекты с иностранными системами конституционного контроля. Статья подчеркивает значимость соблюдения конституционных принципов и норм, а также уникальность роли Конституционного Суда РФ как высшего органа конституционного контроля.

В контексте проведенного анализа раскрываются критерии отнесения участников к обязательным субъектам и обосновывается их значение для соблюдения процессуальных гарантий заявителя. Отдельное внимание уделяется влиянию состава обязательных участников на допустимость конституционной жалобы, пределы рассмотрения дела и качество итогового правоприменительного результата. Предлагаются направления совершенствования процессуального статуса сторон в целях повышения эффективности конституционной судебной защиты.

Ключевые слова: Конституционное судопроизводство, Конституционный Суд РФ, субъекты конституционного

процесса, обязательные субъекты, стороны процесса, права и обязанности участников, конституционная жалоба, защита прав граждан, проверка конституционности законов, процессуальные полномочия.

Introduction. Constitutional adjudication constitutes a specific form of judicial proceedings conducted in a strictly defined sequence of procedural actions in compliance with constitutional principles and norms. Its principal purpose is to ensure the supremacy, direct effect, and preservation of the Constitution by means of reviewing the constitutionality of normative legal acts and elucidating their meaning in accordance with the Basic Law of the state.

The subject matter of constitutional adjudication makes it possible to identify the range of its participants. In a general sense, the subjects of constitutional adjudication are understood as participants in constitutional judicial proceedings who possess certain subjective rights and bear corresponding legal obligations (Mityukov, Komarova, 2017).

In a narrower sense, a subject of constitutional adjudication should be understood as a state body, natural person, legal entity, or official who, by virtue of specific (constitutional-judicial) procedural norms, is endowed with subjective rights and duties and exercises them within the framework of constitutional proceedings (Berdyugina, 2011).

At the same time, the subjects differ in the scope of their rights and obligations, which depends on their relationship to the purpose and the subject matter of the proceedings. It should be noted that, alongside the concept of a “subject” of constitutional adjudication, legal scholarship also employs the notion of a “participant” in constitutional judicial proceedings. The latter is defined as “a person participating in a case who, irrespective of the degree and motive, has a direct legal interest in the substantive resolution of the case, acts in the proceedings on his or her own behalf, and influences their course by virtue of possessing procedural rights enabling such influence” (Salikov, 2004).

This definition, in our view, is most characteristic of the parties, their representatives, witnesses, experts, and interpreters. With regard to the Constitutional Court, however, the term “subject” appears more appropriate than “participant”, since it is more accurate to characterise it as a “body” rather than a “person”.

Materials and Methods. The study is based on the normative acts of the Russian Federation, including the Constitution and the Federal Constitutional Law “On the Constitutional Court of the Russian Federation”, as well as rulings and decisions of the Constitutional Court in cases concerning the constitutionality of laws. General scientific methods (analysis, synthesis, induction, and deduction), special legal methods (historical-legal and comparative-legal analysis), the method of legal comparativism for comparing Russian and foreign practices, and methods of legal symptomatology and monitoring for assessing the legal status of subjects and their participation in proceedings were employed.

Results and Discussion. It should be noted that the composition of subjects in constitutional adjudication and their legal status vary depending on the type of proceedings. In other words, the subject matter of constitutional adjudication determines the range of participants, as well as their rights and duties.

Since the protection of citizens’ rights and freedoms in the Constitutional Court of the Russian Federation currently represents a востребованное (widely demanded) means of legal protection, this article examines the subjects of constitutional adjudication in proceedings concerning the constitutionality of laws on the basis of citizens’ complaints alleging violations of their constitutional rights and freedoms.

This type of constitutional adjudication is the most widespread in Russia, as the principal focus of the activity of the Constitutional Court of the Russian Federation lies in the examination of cases initiated by citizens’ applications. This is not accidental, since the fundamental purpose of a modern constitutional state is to serve the individual as the highest value. The protection of citizens’ rights and freedoms guaranteed by the Constitution of the Russian Federation constitutes one of the primary aims of constitutional adjudication carried out by the body of judicial constitutional review.

The range of subjects involved in constitutional adjudication when the Constitutional Court of the Russian Federation considers cases on the constitutionality of laws upon citizens’ complaints

is determined and limited by the current legislation, namely the Federal Constitutional Law “On the Constitutional Court of the Russian Federation” of 21 July 1994 No. 1-FKZ (Federal Constitutional Law, 1994).

At present, this range includes: the Constitutional Court of the Russian Federation; the parties and their representatives; witnesses; experts; specialists; interpreters; invited persons; persons wishing to attend court hearings; persons to whom the Court addresses requests pursuant to Article 50 of the Federal Constitutional Law “On the Constitutional Court of the Russian Federation”; academic organisations (and individual scholars) engaged in legal research; and persons responsible for maintaining order during court hearings (Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation No. 39-P, 2017).

The subjects of this type of constitutional adjudication are customarily divided into mandatory and optional (facultative) ones. Mandatory subjects are the Constitutional Court and the parties. Optional subjects include the representatives of the parties, witnesses, interpreters, experts, specialists, the Secretariat, and staff ensuring the functioning of the Court. This article focuses primarily on the mandatory subjects, that is, those without whom constitutional adjudication as such cannot exist.

The Constitutional Court of Russia is a mandatory subject of constitutional adjudication, since the administration of justice is impossible without its participation. This follows from its legally defined essential characteristics. Thus, the Constitutional Court is a judicial body of constitutional review that independently and autonomously exercises judicial power through constitutional judicial proceedings.

In legal doctrine, the Constitutional Court as a subject of justice is characterised in various ways. I. A. Kravets defines the Constitutional Court as a judicial body resolving cases concerning constitutional-law disputes (Kravets, 2017).

B. S. Ebzeev regards it as the highest judicial body in the Russian Federation, although it does not exercise supervisory powers over other courts (Ebzeev, 2013).

A similar view is expressed by N. V. Vitruk, who emphasises the leading position of the Constitutional Court within the judicial system (Vitruk, 1998).

At the same time, both B. S. Ebzeev and N. V. Vitruk proceed not from the hierarchical subordination of other courts to the Constitutional Court, since constitutional justice is not based on the principle of judicial instances, but from the implementation of its powers to resolve constitutional disputes and its influence on law-making and law-enforcement practice, as well as from the binding nature of its decisions for other courts. N. S. Bondar considers the Constitutional Court to be a unique public-authority subject that achieves an optimal balance between public and private interests and is capable of protecting the state, society, and the individual from unjustified encroachments (Bondar, 2005: 28-29).

Thus, both from the standpoint of legislation and from that of legal doctrine, the Constitutional Court is an autonomous judicial body whose uniqueness lies in the fact that it alone is empowered to review the constitutionality of laws and other normative legal acts within the framework of constitutional adjudication, the final outcomes of which (judicial acts) are binding upon other courts operating within the territorial jurisdiction of the state.

In the administration of justice, the role of the Court as a subject of constitutional adjudication is active: it participates at all stages of constitutional proceedings; its instructions are binding on all participants; it directs and conducts the proceedings; and it takes part in evidentiary activities by facilitating the collection of evidence. The Constitutional Court of the Russian Federation independently examines all issues necessary for the substantive resolution of a case. In the process of proof, the principal role belongs to the Court, which collects, examines, and evaluates evidence. It is not bound by the evidence, motions, proposals, or explanations submitted by the participants in constitutional judicial proceedings and, on its own initiative, takes measures to obtain the information and materials necessary for the consideration and resolution of the case.

The Constitutional Court of Russia examines cases and adopts judicial acts collegially, composed of the Chairperson, Deputy Chairpersons, and other judges. The Chairperson convenes the sessions of the Constitutional Court of the Russian Federation, presides over them, and supervises their

preparation. In addition, he or she submits for consideration by the Court the issues to be examined in the course of proceedings.

The other mandatory subjects of this type of constitutional adjudication are the parties. Since the Constitutional Court of the Russian Federation is not entitled to initiate cases *proprio motu*, constitutional proceedings may be instituted only upon an application by a party vested with the right to lodge such an application under the legislation on constitutional adjudication. The parties are bodies and persons directly interested in the outcome of the case. The term “party” encompasses both the applicant who submits an application to the Constitutional Court and the subject adopting the position opposite to that of the applicant, namely the body or official who adopted the act whose constitutionality is under review.

In the Russian Federation, the parties to constitutional adjudication are applicants—citizens or their associations whose rights and freedoms have been directly violated by a law—and the bodies or officials who adopted or signed the act whose constitutionality is being reviewed. As the opposing party to the applicant (through official representatives), for example, the plenipotentiary representative of the State Duma before the Constitutional Court of the Russian Federation, the representative of the Federation Council, and the plenipotentiary representative of the President of the Russian Federation before the Constitutional Court participate in hearings (Ruling of the Constitutional Court of the Russian Federation of 8 December 2017 No. 39-P/2017; Ruling of 10 July 2018 No. 30-P/2018).

It is noteworthy that in some states, for example in the Republic of Armenia, under the Constitutional Law “On the Constitutional Court”, the opposing party is referred to as the defendant. In our view, this terminology is not entirely appropriate, since constitutional judicial proceedings possess specific features in comparison with other types of proceedings in which the classical dichotomy of claimant and defendant applies. In Russia, the term “defendant” is most characteristic of civil proceedings aimed at resolving disputes between individuals concerning the exercise of subjective rights and duties (Constitutional Law of the Republic of Armenia, 2018).

Constitutional adjudication has a different legal nature, namely ensuring the supremacy of the Constitution of the Russian Federation through the review of laws for their conformity with the Constitution. Decisions of the Constitutional Court of the Russian Federation have the same temporal, territorial, and personal scope as acts of norm-making bodies. In exercising constitutional adjudication, the Constitutional Court resolves exclusively questions of law and refrains from establishing factual circumstances whenever such matters fall within the competence of other courts. Accordingly, the legal position of subjects in constitutional adjudication differs from that of subjects in criminal, civil, administrative, and arbitral proceedings. This difference is determined by the very nature of the Constitutional Court’s activity and by the character of the interests protected within constitutional proceedings.

Concrete constitutional review exercised by the Constitutional Court of the Russian Federation in cases concerning citizens’ complaints of violations of their constitutional rights and freedoms may reveal both public-law and private-law interests of natural and legal persons. Decisions of the Constitutional Court extend to an indeterminate circle of persons, since, once a normative act is declared unconstitutional, it loses its legal force and may no longer be applied by courts or other law-enforcement bodies throughout the territory of the state. At the same time, such a decision constitutes a ground for the review of the case of a specific natural or legal person, with all ensuing legal consequences for those subjects. Thus, within the framework of constitutional adjudication, disputes between individual persons concerning the exercise of their subjective rights and duties are not resolved, and, accordingly, the term “defendant” is, in our opinion, inappropriate for the party opposing the applicant.

Moreover, although the specific body adopting a normative legal act undoubtedly bears constitutional-law responsibility for its quality, it is difficult to imagine, for instance, the President of a state being designated as a defendant. Therefore, the more neutral wording enshrined in the Federal Constitutional Law “On the Constitutional Court of the Russian Federation” appears more appropriate: “the body or official who adopted the act whose constitutionality is under review”.

Alongside Russian citizens, foreign citizens and stateless persons also enjoy the right to apply

to the Constitutional Court of the Russian Federation. This right derives from Article 62(3) of the Constitution of Russia, according to which these categories of persons enjoy rights and bear duties on an equal basis with citizens of the Russian Federation, except as provided by federal law or international treaties. This practice of applications, regarded as democratic (Narutto, 2016), is reflected in the rulings of the Constitutional Court of the Russian Federation (Ruling of 17 February 2016 No. 5-P/2016).

In Russia, an applicant may be either an individual or a group of persons, since, under the Federal Constitutional Law “On the Constitutional Court of the Russian Federation”, a complaint to the body of constitutional review may be either individual or collective. Associations of citizens exercise their right to apply to the Constitutional Court of the Russian Federation by lodging a constitutional complaint in defence of the interests of citizens for the realisation of whose rights the association was established, as well as in defence of the rights of the association itself, where its purpose is the collective exercise of the rights of its members or founders. Such associations include partnerships and companies established by citizens for entrepreneurial purposes, various types of public associations, and religious organisations.

In recent years, the concept of an “association of citizens” has been considerably broadened by the Constitutional Court of the Russian Federation. In its rulings (Ruling of 2 April 2002 No. 7-P; Decision of 9 April 2003 No. 132-O, etc.), the Constitutional Court recognised the right of local self-government bodies, as territorial associations of citizens, to apply to the Constitutional Court.

Within the scope of this competence, state and municipal institutions and enterprises also currently exercise their right to apply to the body of constitutional review of the Russian Federation (Ruling of the Constitutional Court of the Russian Federation of 11 July 2017 No. 20-P).

Thus, citizens and legal entities, as mandatory subjects of constitutional adjudication, enjoy broad access to the body of judicial constitutional review in Russia, since they possess the right of direct application to that body, unlike, for example, in France and Kazakhstan, where citizens may apply to constitutional councils only indirectly, that is, through courts of general jurisdiction (in which case the court acts as the applicant). However, even while granting citizens broad access to the Constitutional Court of the Russian Federation, Russia nonetheless regulates such access by establishing admissibility requirements for complaints, with the aim of reducing the workload of bodies of judicial constitutional review.

Conclusion and Findings. Constitutional adjudication in the Russian Federation constitutes a specific form of judicial activity aimed at ensuring the supremacy of the Constitution and the protection of citizens’ rights and freedoms. The key subjects of this process are the Constitutional Court of the Russian Federation and the parties to the proceedings. The Constitutional Court enjoys independence and possesses the authority to collect and assess evidence, to adopt decisions collegially, and its rulings are binding on all state bodies. The parties to the proceedings—citizens, associations of citizens, foreign nationals, stateless persons, as well as the bodies and officials who adopted the contested act—exercise the right of application and participate actively in the judicial process, thereby ensuring transparency and accessibility of constitutional review.

Direct access of citizens to the Constitutional Court of the Russian Federation, the clear allocation of procedural powers, and compliance with procedural norms enhance the effectiveness of the protection of rights and freedoms and strengthen the constitutional foundations of the state. The analysis of legislative provisions, judicial practice, and foreign experience demonstrates that the improvement of legal regulation and of the procedures governing the participation of subjects constitutes a necessary condition for the effective functioning of constitutional adjudication and the stability of the legal system.

Thus, the following main conclusions may be drawn: the Constitutional Court of the Russian Federation and the parties to the proceedings are mandatory subjects of constitutional adjudication; the Constitutional Court conducts review of laws and normative legal acts, participates actively at all stages of the proceedings, and adopts binding rulings; the parties to the proceedings ensure direct access to the body of constitutional review and the protection of citizens’ rights; compliance with procedural norms and the transparency of procedures enhance the effectiveness of constitutional

review; and the improvement of normative regulation and the practice of constitutional adjudication contributes to the strengthening of the legal system and the implementation of constitutional guarantees.

Литература

- Berdyugina, (2011) - Бердюгина Ю. М. (2011). Субъекты конституционного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург. – С. 10. [in Russ]
- Bondar, (2005) - Бондарь Н. С. (2005). Власть и свобода на весах конституционного правосудия: защита прав человека Конституционным Судом РФ. – М. – С. 28–29. [in Russ]
- Constitutional Law of the Republic of Armenia, (2018) - Конституционный закон Республики Армения от 17 января 2018 года № ЗР-42 «О Конституционном Суде» (по сост. на 29.03.2019) [Электрон. ресурс] // Парламент РА. URL: <http://www.parliament.am> [in Russ]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation 30-П, (2018) - Постановление Конституционного Суда РФ от 10.07.2018 г. № 30-П [Электрон. ресурс] // Российская газета. – 2018. – 16 июля. – № 152 (7615). URL: <https://rg.ru> [in Russ]
- Ebzeev, (2013) - Эбзеев Б. С. (2013). Введение в Конституцию России: монография. – М.: ИНФРА-М. – С. 500. [in Russ]
- Federal Constitutional Law, (1994) - Федеральный конституционный закон от 12 июля 1994 года № 1-ФКЗ «О Конституционном Суде Российской Федерации» (по сост. на 01 июля 2021 года) [Электрон. ресурс] // СПС «Консультант Плюс». URL: <http://base.consultant.ru> [in Russ]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation 39-П, (2017) - Постановление Конституционного Суда РФ от 08.12.2017 г. № 39-П [Электрон. ресурс] // Российская газета. – 2017. – 22 декабря. – № 291 (7457). URL: <https://rg.ru> [in Russ]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation 5-П, (2016) - Постановление Конституционного Суда РФ от 17.02.2016 г. № 5-П [Электрон. ресурс] // Российская газета. – 2016. – 1 марта. – № 43 (6911). URL: <https://rg.ru> [in Russ]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation 7-П, (2002) - Постановление Конституционного Суда РФ от 02.04.2002 г. № 7-П [Электрон. ресурс] // Вестник Конституционного Суда РФ. – 2002. – № 3. URL: <https://www.ksrf.ru> [in Russ]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation 20-П, (2017) - Постановление Конституционного Суда РФ от 11.07.2017 г. № 20-П/2017 [Электрон. ресурс] // Российская газета. – 2017. – 31 июля. – № 167 (7333). URL: <https://rg.ru> [in Russ]
- Kravets, (2017) - Кравец И. А. (2017). Конституционное правосудие: теория судебного конституционного права и практика судебного конституционного процесса: учеб. пособие. – М.: Юстицинформ. – С. 156. [in Russ] Mityukov Komarova, (2017) - Митюков М. А., Комарова В. В. (отв. ред.). (2017). Конституционный судебный процесс: учебник. – М.: Норма: ИНФРА-М. – С. 97. [in Russ]
- Narutto, (2016) - Нарутто С. В. (2016). Роль Конституционного Суда РФ в определении парадигмы современного правового понимания // Конституционное и муниципальное право. – № 11. – С. 66. [in Russ]
- Ruling of the Constitutional Court of the Russian Federation 132-О, (2003) - Определение Конституционного Суда РФ от 09.04.2003 г. № 132-О [Электрон. ресурс] // Вестник Конституционного Суда РФ. – 2003. – № 5. – Режим доступа: <https://www.ksrf.ru> [in Russ]
- Salikov, (2004) - Саликов М. С. (отв. ред.). (2004). Конституционный судебный процесс: учебник. – М. – С. 81. [in Russ]
- Vitruk, (1998) - Витрук Н. В. (1998). Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: учеб. пособие для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ. – С. 203. [in Russ]

References

- Berdyugina, Yu. M. (2011). Sub"ekty konstitutsionnogo sudoproizvodstva [Subjects of constitutional judicial proceedings]: PhD thesis (Law). Yekaterinburg, p. 10. [in Russian]
- Bondar, N. S. (2005). Vlast' i svoboda na vesakh konstitutsionnogo pravosudiya: zashchita prav cheloveka Konstitutsionnym Sudom RF [Power and freedom on the scales of constitutional justice: protection of human rights by the Constitutional Court of the Russian Federation]. Moscow, pp. 28–29. [in Russian]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation No. 39-П. (2017, December 8). [Electronic resource]. Rossiyskaya Gazeta, 22 December 2017, No. 291 (7457). Available at: <https://rg.ru> [in Russian]
- Ebzeev, B. S. (2013). Vvedeniye v Konstitutsiyu Rossii [Introduction to the Constitution of Russia]: monograph. Moscow: INFRA-M, p. 500. [in Russian]
- Constitutional Law of the Republic of Armenia No. ZR-42. (2018, January 17). O Konstitutsionnom Sude [On the Constitutional Court] (as amended as of March 29, 2019) [Electronic resource]. Parliament of the Republic of Armenia. Available at: <http://www.parliament.am> [in Russian]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation No. 5-П. (2016, February 17). [Electronic resource]. Rossiyskaya Gazeta, 1 March 2016, No. 43 (6911). Available at: <https://rg.ru> [in Russian]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation No. 7-П. (2002, April 2). [Electronic resource]. Vestnik Konstitutsionnogo Suda RF, 2002, No. 3. Available at: <https://www.ksrf.ru> [in Russian]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation No. 20-П/2017. (2017, July 11). [Electronic resource]. Rossiyskaya Gazeta, 31 July 2017, No. 167 (7333). Available at: <https://rg.ru> [in Russian]
- Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation No. 30-П. (2018, July 10). [Electronic resource]. Rossiyskaya Gazeta, 16 July 2018, No. 152 (7615). Available at: <https://rg.ru> [in Russian]
- Federal Constitutional Law No. 1-ФКЗ. (1994, July 12). O Konstitutsionnom Sude Rossiyskoy Federatsii [On the Constitutional Court of the Russian Federation] (as amended as of July 1, 2021) [Electronic resource]. Legal reference system "Consultant Plus". Available at: <http://base.consultant.ru> [in Russian]
- Kravets, I. A. (2017). Konstitutsionnoye pravosudiye: teoriya sudebnogo konstitutsionnogo prava i praktika sudebnogo konstitutsionnogo protsesssa [Constitutional justice: theory and practice]: study guide. Moscow: Yustitsinform, p. 156. [in Russian]
- Mityukov, M. A., Komarova, V. V. (eds.). (2017). Konstitutsionnyy sudebnyy protsess [Constitutional judicial procedure]: textbook. Moscow: Norma; INFRA-M, p. 97. [in Russian]
- Narutto, S. V. (2016). Rol' Konstitutsionnogo Suda RF v opredelenii paradigmy sovremennogo pravoponimaniya [The role of the Constitutional Court of the Russian Federation in determining the paradigm of modern legal understanding]. Konstitutsionnoye i munitsipal'noye pravo, No. 11, p. 66. [in Russian]
- Ruling of the Constitutional Court of the Russian Federation No. 132-О. (2003, April 9). [Electronic resource]. Vestnik Konstitutsionnogo Suda RF, 2003, No. 5. Available at: <https://www.ksrf.ru> [in Russian]
- Salikov, M. S. (ed.). (2004). Konstitutsionnyy sudebnyy protsess [Constitutional judicial procedure]: textbook. Moscow, p. 81. [in Russian]

Vitruk, N. V. (1998). Konstitutsionnoye pravosudiye. Sudebnoye konstitutsionnoye pravo i protsess [Constitutional justice. Judicial constitutional law and procedure]: textbook for universities. Moscow: Zakon i pravo; YUNITI, p. 203. [in Russian]

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПЛАТФОРМАЛЫҚ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ: ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫН САРАЛАУ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАРДЫҢ ЖАУАПКЕРШІЛІГІ

¹С.К. Идрышева*^{id}, ²Э.М. Муратова^{id}

^{1,2} Maksut Narikbayev University, Астана, Қазақстан

*e-mail: isk.80@mail.ru

С.К. Идрышева – Ресей Федерациясының заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасының заң ғылымдарының кандидаты (PhD), доцент, Maksut Narikbayev University Жоғары құқық мектебінің құрметті профессоры, Астана, Қазақстан, e-mail: isk.80@mail.ru, <https://.0000-0003-3473-3395>

Э.М. Муратова – Maksut Narikbayev University DBA бағдарламасының докторанты, Астана, Қазақстан, e-mail: elmuratova.83@gmail.com, <https://.0000-0002-5799-147X>

Аңдатпа. Мақалада цифрлық технологиялар мен платформалық экономиканың дамуы жағдайында Қазақстан Республикасындағы платформалық жұмыспен қамтудың құқықтық ерекшеліктері қарастырылады. Цифрландыру дәстүрлі жұмыспен қамту үлгілерін өзгертіп, платформалар мен орындаушылар арасындағы жаңа өзара іс-қимыл нысандарын қалыптастыратыны, соның салдарынан қызметкерлердің құқықтық мәртебесі мен жауапкершіліктің бөлінуі мәселелері бойынша құқықтық айқынсыздық туындайтыны көрсетіледі. Салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде цифрлық платформаларды реттеудің шетелдік тәсілдері, соның ішінде Еуропалық одақ, АҚШ және бірқатар еуропалық мемлекеттердің тәжірибесі зерделенеді. Такси агрегаторларының қызметіне және «такси агрегаторы» ұғымының нормативтік тұрғыда айқындалмауына ерекше назар аударылады, өйткені бұл компанияларға өзін делдал ретінде көрсетуге және азаматтық-құқықтық жауапкершілікті төмендетуге мүмкіндік береді. «Гиг-экономикада» қатынастардың еңбек сипатын нақты мән-жайлар бойынша танытын сот тәжірибесі және Қазақстандағы Оспан А.А. – «Glovo Kazakhstan» ЖШС ісі бойынша қабылданған ұстаным талданып, тараптар арасындағы қатынастардың шынайы мазмұнын ескерудің маңыздылығы негізделеді. Қазақстан заңнамасын жетілдіру, жұмыскерлер мен тұтынушыларды қорғау деңгейін арттыру, сондай-ақ қызмет көрсетушілердің әрекеттері үшін платформалардың жауапкершілігін күшейту қажеттігі туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: платформалық жұмыспен қамту; цифрлық платформалар; такси агрегаторлары; гиг-экономика; еңбек қатынастары; азаматтық-құқықтық жауапкершілік; сот практикасы; тұтынушылардың құқықтарын қорғау.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПЛАТФОРМЕННОЙ ЗАНЯТОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: КВАЛИФИКАЦИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ

¹С.К. Идрышева*, ²Э.М. Муратова

^{1,2} Maksut Narikbayev University, Астана, Қазақстан

*e-mail: isk.80@mail.ru

С.К. Идрышева – доктор юридических наук Российской Федерации, кандидат юридических наук Республики Казахстан (PhD), доцент, Emeritus Professor Высшей школы права Maksut Narikbayev University, Астана, Қазақстан, e-mail: isk.80@mail.ru, <https://.0000-0003-3473-3395>

Э.М. Муратова – магистр юридических наук, докторант по программе DBA Maksut Narikbayev University, Астана, Қазақстан, e-mail: elmuratova.83@gmail.com, <https://.0000-0002-5799-147X>

Аннотация. В статье рассматриваются особенности платформенной занятости в Республике Казахстан в условиях развития цифровых технологий и платформенной экономики. Отмечается, что цифровизация изменяет традиционные модели занятости, формируя новые виды взаимодействия между платформами и исполнителями, что приводит к правовой неопределённости статуса работников и распределения ответственности. На основе сравнительно-правового анализа исследуются зарубежные подходы к регулированию цифровых платформ, включая практику Европейского союза, США и отдельных европейских государств. Особое внимание уделяется деятельности агрегаторов такси и проблеме отсутствия нормативного определения «агрегатор такси», что позволяет компаниям позиционировать себя как посредников и снижать уровень гражданско-правовой ответственности. Анализируются судебные подходы, признающие фактический трудовой характер отношений в «гиг-экономике», а также казахстанская судебная практика по делу Оспан А.А. против ТОО «Glovo Kazakhstan», подтверждающая необходимость учитывать реальное содержание отношений сторон. Обосновывается вывод о целесообразности совершенствования законодательства Казахстана, направленного на повышение уровня защиты работников и потребителей, а также на усиление ответственности платформ за действия исполнителей и обеспечение стандартов безопасности услуг.

Ключевые слова: платформенная занятость; цифровые платформы; агрегаторы такси; гиг-экономика; трудовые отношения; гражданско-правовая ответственность; судебная практика; защита потребителей.

LEGAL REGULATION OF PLATFORM EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN: CLASSIFICATION OF LABOUR RELATIONS AND LIABILITY OF DIGITAL PLATFORMS

¹S.K. Idrysheva*, ²E.M. Muratova

^{1,2} M.S. Narikbayev University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: isk.80@mail.ru

S.K. Idrysheva – doctor of Law of the Russian Federation, Candidate of Law of the Republic of Kazakhstan (PhD), Associate Professor, Emeritus Professor of the Higher School of Law of Maksut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan, e-mail: isk.80@mail.ru, <https://.0000-0003-3473-3395>

Э.М. Муратова – master of Legal Sciences, Maksut Narikbayev University DBA student DBA, Astana, Kazakhstan, e-mail: elmuratova.83@gmail.com, <https://.0000-0002-5799-147X>

Abstract. The article examines platform employment in the Republic of Kazakhstan in the context of rapid digitalisation and the expansion of the platform economy. It is argued that new forms of interaction between digital platforms and service providers transform traditional employment models and generate legal uncertainty regarding workers' status and the allocation of liability. Using a comparative legal method, the study analyses regulatory approaches and court practice in the European Union, the United States, and selected European jurisdictions. Particular attention is paid to ride-hailing platforms and the absence of a statutory definition of a “taxi aggregator”, which allows platforms to present themselves as mere intermediaries and to limit their civil liability. The article reviews judicial trends in the gig economy that qualify platform-based arrangements as employment relationships based on their factual characteristics. In addition, the paper discusses Kazakhstan's case law, including *Ospan A.A. v. Glovo Kazakhstan LLP*, which supports the need to assess the substance of the relationship rather than its formal contractual label. The study concludes that Kazakhstan should further develop its legal framework to strengthen worker and consumer protection, increase platform accountability for providers' actions, and ensure compliance with safety and service quality standards.

Key words: platform employment; digital platforms; taxi aggregators; gig economy; employment relationship; civil liability; case law; consumer protection.

Кіріспе. Цифрландыруды қамту және дамыту бүкіл әлемдегі жарқын заманауи трендтердің бірі болып саналады, ол тұтастай алғанда әртүрлі салаларға үлкен әсер етеді және

сөзсіз еңбек қатынастарының сипатына тікелей әсер ететін еңбек нарығының айтарлықтай өзгеруіне әкеледі. Еңбек нарығы нарықтық экономикада болып жатқан өзгерістердің ең сезімтал көрсеткіші болып табылады және цифрландыру процестерінің әсерінен айтарлықтай өзгеріске ұшырайды.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы барлық салаларда цифрландыруды дамыту мен енгізу кезіндегі міндеттерді айқындауды және күнделікті өмірде инновациялық цифрлық технологияларды қолдану мен енгізу жөніндегі құқықтық тетіктерді әзірлеуді заңнамалық реттеуді сүйемелдеуді көздейді (Токаев, 2021).

Италия, Франция, Англия және АҚШ сияқты батыс елдерінің тәжірибесі бұл мемлекеттерде тұтынушылардың құқықтарын сақтау талаптарын күшейтуге бағытталған қатаң құқықтық талаптар қолданылатынын көрсетеді. Атап айтқанда, мұнда сертификаттау, лицензиялау және тұтынушылар құқықтарының сақталуын бақылау жүйелері қатаң белгіленген. Сонымен қатар, батыс елдеріндегі такси мәдениеті де ерекшеленеді: агрегаторлар қатаң бәсекелестік жағдайында және қызметіне қойылатын жоғары талаптарға байланысты сапа мен қауіпсіздіктің жоғары стандарттарын сақтауға мәжбүр.

Еуропалық одақ елдерінде такси жүргізушілерінің әртүрлі қауымдастықтары мен кәсіби одақтары белсенді жұмыс істейді. Олар міндеттемелерді қабылдамайтын, демек жауапкершілік те көтермейтін такси агрегаторларының басты қарсыластарына айналған. Бұл елдерде жүргізушілерді қызмет көрсетуге кіріспес бұрын лицензия алуға міндеттейтін заңнама қолданылады.

Материалдар мен әдістер. Салыстырмалы-құқықтық талдау жолаушыларды тасымалдау қызметін тікелей көрсететін такси агрегаторлары мен жүргізушілер арасындағы құқықтық және экономикалық қатынастарды зерттеуде негізгі рөл атқарады. Мұндай талдау құқықтық жауапкершіліктің теориялық түсінігін тереңдетіп, Қазақстан жағдайында бейімдеуге және қолдануға болатын үздік тәжірибелерді айқындауға ықпал етеді.

Такси агрегаторлары қызметтерінің жаһандық сипатын ескере отырып, халықаралық тәжірибені зерделеу кешенді әрі тиімді құқықтық реттеу жүйесін қалыптастыру үшін қажетті шарт болып табылады. Осы салыстырмалы-құқықтық талдау аясында Еуропаның кейбір елдеріндегі, АҚШ-тағы және Ресейдегі реттеу тәсілдері қарастырылады.

Нәтижелер мен талқылау. Платформалық экономика және платформалық жұмыспен қамту қазіргі уақытта зерттеушілердің назарында отырған кешенді зерттеу болып табылады, оның заңнамалық және әкімшілендіру жағынан жетілдіруге жататын тұстары біраз пікір алмасуларды туғызады.

Бұл мәселені зерттеу, ең алдымен, жұмыспен қамтудың осы нақты түрін атауға жарамды терминологияны таңдаудан және негіздеуден басталуы керек. Осыған байланысты экономикалық және құқықтық әдебиеттерде «платформалық жұмыспен қамту», «фрилансинг», «краудсорсинг» және т. б. терминдер қолданылатынын атап өткен жөн (Серова, 2022: 260-268).

Бобков В.Н., пікірінше бірнеше себептерге байланысты оларды синоним ретінде қарастыру дұрыс емес. Біріншіден, «фрилансинг» және «краудсорсинг» терминдері қарастырылып отырған жұмыс түрінің ерекшелігін көрсетпейді. Екіншіден, олардың көлемі бойынша олар «платформалық жұмыспен қамту» ұғымымен қиылысады. Осылайша, «платформалық жұмыспен қамту» термині ең қолайлы екенін мойындау керек (Бобков, 2020: 6-12).

Савельева Е.А., платформалық жұмыспен қамту-бұл еңбек қызметінің әртүрлі бағыттарын іске асыруды қамтамасыз ететін және цифрлық платформалардың инфрақұрылымы мен сервистерін пайдалануға негізделген жұмыспен қамтудың жаңа нысаны дейді (Савельева, 2020: 469-488).

Цифрлық еңбек платформасы-бұл «Интернет» ақпараттық- телекоммуникациялық желісі («Интернет» желісіндегі сайт немесе қосымша) арқылы қол жеткізу қамтамасыз етілетін және оның көмегімен платформалық жұмысшылардың еңбек қызметін ұйымдастыру жүзеге асырылатын ақпараттық жүйе (Чесалина, 2020: 108-117).

Ғалымдардың осындай пікірлерін қарастыра келе, платформалық жұмыспен қамту

ұғымы ұжымдық болып табылады, ол азаматтық құқықтық шарттың негізінде жұмыс жасап, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен еңбек шартының негізінде еңбек қатынастарына түскен жұмыскерлер сияқты санаттағы адамдарды біріктіреді деген анықтамаға тоқталамыз. Бұл жіктеу және олардың құқықтық мәртебесі толығырақ ҚР әлеуметтік кодескінің 102 бабының нормасы (Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі, 2023) және ҚР еңбек кодесінің 146.1 бабының нормасы (Қазақстан Республикасының еңбек кодексі, 2015) бойынша реттелуге жатады.

Платформалық жұмыспен қамтылғандардың еңбегін құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесіне сүйенетін болсақ, нәлдік немесе минималды жұмыс уақыты бар еңбек шарттарының моделі, «шақыру бойынша», Нидерландыда қолданыс тапқан (Лютов, 2019: 98-107).

Бұл жерде олардың қызметі икемді жұмыс уақытымен реттелуі арқылы тәжірибеде туындатуы мүмкін құқықтық қиындықтардың алдын алған. Мысалы, жұмыскерлер ретінде тіркелмей, көлеңкелі жұмыспен айналысу орын алған жағдайда жұмыскерлер өздерінің бұзылған құқықтарын дәлелдеу, оларға еңбек шартын жасағанда тиесілі болатын әлеуметтік кепілдіктерді пайдалан алмау сияқты жағдайлармен ұштасады, сондай – ақ, егер тасымалдаумен байланысты жағдайда inDrive тасымалдау қызметімен айналысатын кәсіпкерлікті жүзеге асыратын мекеме емес, онлайн режиде жұмыс жасайтын қосымша болып табылады. Бұл жағдайда тасымалдаушының тарапынан көлігін ғана тіркеп қойып, тасымалдауды мүлдем басқа кісі жүргізуі мүмкін, әрине бұл жағдайда тасымалданушының денсаулығы мен қауіпсіздігіне байланысты мәселе орын алуы мүмкін. Сондықтан, бұл мобильді қосымшалар арқылы жұмысын жүзеге асырып жүрген азаматтардың еңбегін реттеу механизмдері заңнамалық тұрғыдан көрініс табуы мен осындай қызмет көрсетудің түрлері іскерлік әкімшілендіруі тиіс деген ойдамыз. Яғни тиісті тасымалдау қызметімен айналысу кәсібін дамыту үшін лицензиялар алу, салық төлеу, еңбек қатынастары орын алған жағдайда тиісті құқықтар мен міндеттер реттелуге жатады.

Әрине, заң шығарушы онлайн платформалар арқылы еңбекті қолдану тұжырымдамасын кеңейтті, бірақ сонымен бірге құқық қолдану практикасында заң нормаларын тиімді қолдану үшін платформалық жұмыспен қамтуды реттеу тетігін әзірлеу қажеттілігін қарастырамыз. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың тапсырмасы бойынша платформалық жұмыспен қамту саласын реттей отырып, 2030 жылға дейін еңбекті дамытудың Кешенді жоспары әзірленіп, ол жерде еңбек нарығының кешенді жоспарын құру арқылы, олардың дұрыс жұмыс жасауына тексерулер жүретіні туралы жоспарланған (Тоқаев, 2023).

Сонымен қатар, Мемлекет басшысы 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында платформалық жұмыспен қамту сұранысқа ие болып отырған еңбек нарығындағы ауқымды өзгерістер туралы атап өтті (Тоқаев, 2023).

Бұл секторда жарты миллионнан астам адам жұмыс істейді. Алайда олардың еңбек құқықтары әлі де нашар қорғалған.

Нәтижесінде ҚР онлайн платформалар арқылы қызметін көрсетуші азаматтардың құқықтарын қорғау мен жұмыс берушілерді мобильді қосымша ретінде ғана тіркеліп, табыс тауып отыруы фактісін заңдастырып, олардың ондай қызметпен айналысуын әкімшілендіруді қолға алу жайында біраз кешенді жұмыстар жүргізу қажеттілігін түсінеміз.

Еңбек нарығын зерттеу әрдайым өзекті болып табылады, өйткені бұл үнемі өзгеріп отыратын өте мобильді жүйе. Жаңа технологиялардың пайда болуы, цифрлық экономиканың дамуы қазіргі заманғы адамдарға жоғары кәсіби білім алу және жаңа құзыреттіліктерді игеру үшін үнемі білім алу қажеттілігіне әкеледі. Айналадағы барлық нәрсе тез өзгеруде және барлық жаңа бағыттарды заңнамалық деңгейде реттеу қажет. Осыған байланысты, елге тәуелсіз жұмысшылардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз етіп қана қоймай, жұмыспен қамтылған халықтың едәуір бөлігін «көлеңкеден шығаруға» ықпал ететін кешенді шаралар жасау қажет деп санаймыз.

Шетелдің тәжірибесіне сүйенетін болсақ, Италиядағы ең ірі такси агрегаторларының бірі - Uber брендімен жұмыс істейтін компанияға қатысты сот талқылауы осы саладағы

құқықтық реттеудің айқын мысалы болып табылады. Компания жүргізушілердің лицензиясының бар-жоғын тексеруден бас тартқан, бұл өз кезегінде сотқа талап қоюға негіз болды. 2015 жылғы 26 мамырда бір азамат сотқа жүгініп, Uber-дің әрекеттерін адал бәсекелестік қағидаттарын бұзады деп тануды талап етті, өйткені компания лицензиясы жоқ жүргізушілердің қатысуымен қызмет көрсетіп, соның нәтижесінде жолақы құнын төмендетіп белгілеуге мүмкіндік алған.

Милан соты лицензиясыз жұмыс істеу белгіленген талаптарға сай қызмет атқарып жүрген такси компаниялары мен қызметтері үшін жосықсыз бәсекелестік болып табылатынын анықтады. Сот шешімінің нәтижесінде лицензиясы жоқ жүргізушілерге тапсырыс қабылдауға мүмкіндік беретін қосымша бұғатталды.

Осыдан кейін Uber компаниясы тек лицензияланған тасымалдаушылармен жұмыс істейтін жаңа қосымшаны әзірледі. Италияның бұл тәжірибесі Қазақстан Республикасы үшін де пайдалы болуы мүмкін. Атап айтқанда, лицензиясы жоқ жүргізушілермен жұмыс істейтін қосымшаларды заңсыз деп тануға бағытталған заңнамаға өзгерістер енгізу мүмкіндігі қарастырылуы ықтимал. Бұл тасымалдаушыларды лицензиялау саласын бақылаушы уәкілетті органдарға қосымша ықпал ету тетіктерін берер еді.

Негізгі мәселелердің бірі — заңнамада «такси агрегаторы» ұғымының болмауы. Қазақстанда, көптеген басқа елдердегідей, бұл терминнің нормативтік анықтамасы бекітілмеген. Мұндай жағдай агрегаторлардың өздерін тек делдал ретінде көрсетуі мен, ал сот органдарының оларды такси қызметін көрсететін көлік компаниялары ретінде қарастыруы арасында қайшылықтардың туындауына алып келеді.

Осы проблеманы талдау үшін Нью-Йорк қаласы мен Uber такси агрегаторы арасындағы көпжылдық сот дауларына назар аудару маңызды. Бұл даулар агрегаторлар мен такси қызметін дәстүрлі реттеу жүйесі арасындағы қақтығыстың айқын үлгісі болып саналады.

Нью-Йорк қаласында такси жүргізушілеріне қойылатын ерекше талаптар қолданылады. Такси саласында жұмыс істеу үшін жүргізушілер арнайы лицензия — Taxi and Limousine Commission Driver's License (TLC) алуы қажет. Оны алу үшін аккредиттелген Taxi and Limousine Commission (TLC) такси мектептерінің бірінде оқудан өту, медициналық тексеруден өту, сондай-ақ жеке басын және АҚШ-та жұмыс істеу құқығын растайтын құжаттарды ұсыну талап етіледі (The New York Times, 2015).

Лицензия алғаннан кейін жүргізуші жыл сайын қосымша оқудан өтуге және мерзімді медициналық тексерулерден өтуге міндетті. Сондай-ақ TLC талаптарына сәйкес арнайы жабдықталған көліктерді пайдалану және таксометр мен өзге де жабдықтарды жалға алу ақысын төлеу міндетті болып табылады.

Нью-Йорк нарығына шыққан кезде Uber агрегаторы қысқа уақыт ішінде кең танымалдыққа ие болды, бұл көптеген сот дауларына себеп болды. “City of New York v. Uber Technologies Inc.” ісі ең резонансты процестердің бірі ретінде белгілі. Нью-Йорк қаласы Uber компаниясын заңсыз такси қызметін басқарды деп айыптап, миллиондаған доллар көлемінде залалды өндіруді талап етті. Талап арызда Uber лицензиясы жоқ жүргізушілерге жолаушыларды алып кетуге мүмкіндік беру арқылы заңды бұзады, бұл қоғамдық қауіпсіздікке қатер төндіріп, лицензияланған такси жүргізушілері үшін жосықсыз бәсекелестік туғызады деп көрсетілген (TLC, 2016).

Өз кезегінде Uber компаниясы өзін такси қызметі емес, технологиялық компания ретінде таныстырып, сондықтан дәстүрлі тасымалдаушыларға қолданылатын талаптар мен ережелердің өзіне тікелей қолданылмайтынын алға тартты. Компания жүргізушілерді тексеру жүйесі жолаушылар қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жеткілікті сенімді екенін, ал оның қызметі керісінше жеке автокөлік иеленуге балама ұсынып, кептелістерді азайтуға ықпал ететінін көрсетті.

Бұл іс такси агрегаторларының нарықтағы өзін позициялау стратегиясын айқын көрсетеді: олар дәстүрлі тасымалдаушыларға жүктелетін міндеттемелерден жалтаруға тырысып, соның нәтижесінде азаматтық-құқықтық жауапкершіліктен де қашқақтайды. Мәселенің түпкі мәні — «такси агрегаторы» ұғымының нормативтік анықтамасының болмауы

компанияларға құқықтық түсініктерді әртүрлі қолдануға және заңда белгіленген талаптарды орындаудан жалтаруға мүмкіндік береді.

“City of New York v. Uber Technologies Inc.” ісі жалғыз мысал емес. Бұл қақтығыс агрегаторлардың қызметін реттейтін нақты құқықтық базаны қалыптастырудың қажеттілігін айқын көрсетеді. Мұндай база нарықтың барлық қатысушылары үшін тең жағдайды қамтамасыз етіп, тұтынушылар құқықтарының қорғалуына кепілдік беруі тиіс.

Еуропалық соттың C-434/15 ісі бойынша «Uber Systems Spain SL» компаниясына қатысты шешімі Испания соты Uber компаниясының құқықтық мәртебесіне байланысты қойған сұраққа жауап ретінде қабылданды (ECLI identifier: ECLI:EU:C:2017:981).

Негізгі мәселе Uber компаниясының көлік компаниясы болып табыла ма, әлде тек жолаушылар мен жүргізушілерді байланыстыратын платформа ғана ма деген сұрақ төңірегінде болды. Сот Uber-ді жай ғана платформа ретінде емес, көлік компаниясы ретінде қарастыру қажет деп шешті, өйткені ол сұраныс бойынша тасымалдау қызметін ұсынады және өз жүргізушілерінің қызметін белгілі бір деңгейде бақылайды.

Бұл шешім компания үшін маңызды құқықтық салдарға алып келді, себебі ол Uber қызметін Еуропалық заңнама шеңберінде міндетті түрде көлік компаниясы ретінде реттеуді көздейді. Мұндай реттеу такси қызметіне қолданылатын тиісті заңдар мен нормативтік актілерді сақтауды қамтиды, соның нәтижесінде компанияның қызметіне қойылатын талаптар күшейеді.

Сонымен қатар, шешім ұқсас қызмет көрсететін өзге компанияларға да ықпал етіп, оларды өз бизнес-модельдерін қайта қарауға мәжбүрледі. Бұдан бөлек, бұл мәселе еңбек құқықтарына да қатысты, өйткені көлік компаниялары, әдетте, платформаларға қарағанда еңбек заңнамасының қатаң талаптарына көбірек бағынады. Демек, бұл шешім Uber жүргізушілерінің құқықтық мәртебесін едәуір өзгертіп, оларға тәуелсіз делдал мәртебесінен гөрі еңбек қатынастарына тән құқықтарды беруі мүмкін.

Сот шешімдерін жалпылай келе, такси нарығындағы реттелетін субъектілер үшін бұрыннан көзделген барлық құқықтар мен міндеттерді такси агрегаторларына да қолдану дәстүрлі нарық қатысушыларының құқықтарын тиімді қорғауға және нарықтың бір ғана топтың қолында монополиялануына жол бермеуге мүмкіндік береді (UKSC 5, 2021).

Салыстырмалы-құқықтық талдау халықаралық тәжірибеде, әсіресе Еуропалық Одақтың бірқатар елдерінде, такси-агрегатор платформалары арқылы жұмыс істейтін жүргізушілердің құқықтық мәртебесін реттеуде өзге тәсіл қолданылатынын көрсетеді. Соның айқын мысалы ретінде Париж апелляциялық сотының 2019 жылғы қаңтардағы шешімін атап өтуге болады: бұл шешімде Uber компаниясы мен жүргізуші арасындағы келісім еңбек шарты ретінде танылған.

Сот өз шешімін жүргізушінің формалды түрде тәуелсіз мердігер мәртебесіне ие болғанына қарамастан, іс жүзінде Uber компаниясына тәуелді жағдайда жұмыс істегенімен негіздеді. Атап айтқанда, компания жүргізушінің еңбек қызметінің шарттарын, соның ішінде көрсетілетін қызметтердің бағасын белгілеуді бақылауда ұстаған. Бұл шешім «гиг-экономикадағы» жұмыскерлер мәртебесінің құқықтық белгісіздігін айқындап, жүргізушілермен өзара іс-қимылдың ұқсас моделін қолданатын басқа компаниялардың қызметіне елеулі ықпал етуі мүмкін екенін көрсетті.

Қазақстан Республикасында да агрегаторлар мен орындаушылар арасындағы қатынастарды саралауда ұқсас көзқарас сот тәжірибесі арқылы расталды. Бұған Оспан А.А.-ның «Glovo Kazakhstan» ЖШС-не қарсы ісімысал бола алады: кассациялық сатыдағы сот тараптар арасында ресми еңбек шарты болмағанына қарамастан, курьер мен платформа арасындағы қатынастардың еңбек сипатына ие болғаны туралы қорытындыға келген (ҚР Жоғарғы сотының қаулысы, 2021).

Сот Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 27-бабында көрсетілген еңбек қатынастарының белгілерін және ХЕҰ-ның №198 ұсынымдарын басшылыққа алды. Атап айтқанда, курьердің бағыныштылығы, шарт еркіндігінің нақты болмауы және сыйақының жүйелі түрде төленуі сияқты критерийлер ескерілді. Нәтижесінде курьер мен агрегатор арасындағы агенттік қатынастар іс жүзінде еңбек қатынастары болғаны анықталып, бұл

агенттік шарттың жалған (құқықты бүркемелеу мақсатындағы) сипатқа ие екенін көрсетті.

Осындай тәсілдер платформалардың қызметін құқықтық реттеу кезінде қатынастардың нақты мазмұнын ескеру қажеттігін және еңбек қатынастарын азаматтық-құқықтық шарттармен бүркемелеуге байланысты теріс пайдаланушылықтың алдын алудың маңыздылығын айқындайды.

Түбегейлі ұқсас жағдай такси қызметтері саласында да орын алуы мүмкін: агрегаторлар жүргізушілермен формалды түрде шарттар жасап, оларға тәуелсіз мәртебе береді, алайда іс жүзінде мұндай қатынастар көбіне еңбек қатынастарына тән белгілерге ие болады (Долженко, 2014).

Жүргізушілер белгілі бір біліктілікті талап ететін жұмысты атқарады және еңбек процесін ұйымдастыру мен еңбекақы төлеу мәселелерінде агрегаторға тәуелді болып келеді (Заклюжная, 2008).

Қорытынды. Салыстырмалы талдау такси агрегаторлары мен жүргізушілер арасындағы қатынастарды еңбек қатынастары ретінде тану жүргізушілердің құқықтық қорғалу деңгейін арттырудың және агрегаторлардың азаматтық-құқықтық жауапкершілігін күшейтудің тиімді құралы бола алатынын көрсетеді. Егер мұндай қатынастар еңбек қатынастары ретінде танылса, агрегаторлар жүргізушілердің еңбек қызметі шеңберіндегі әрекеттері үшін жауапты болуы тиіс, бұл Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 921-бабында көзделген. Аталған норма заңды тұлғаны қызметкері еңбек міндеттерін орындау кезінде келтірген зиянды өтеуге міндеттейді, бұл тұтынушылар үшін тәуекелдерді төмендетуге және жүргізушілердің құқықтық жағдайын жақсартуға ықпал етер еді.

Салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде такси агрегаторларының жауапкершілігін реттеудің оңтайлы нұсқасы ретінде агрегаторлар мен жүргізушілер арасындағы құқықтық қатынастарды еңбек қатынастары деп тану ұсынылады.

Халықаралық тәжірибені талдау цифрлық технологиялар мен платформалық экономиканың дамуы такси агрегаторларының жауапкершілігін құқықтық реттеуге елеулі ықпал ететінін көрсетеді.

Мұның мысалы ретінде Oberdorf v. Amazon.com Inc. ісі бойынша қабылданған шешімді атауға болады. Аталған іс платформалардың сатушы ретінде танылып, ақаулы тауарлардан келтірілген зиян үшін қатаң (кінәсіз) жауапкершілік көтеруі мүмкін екенін көрсетті. Бұл тәсілді такси агрегаторларына да қолдануға болады, өйткені олар көлік қызметінің ажырамас бөлігі ретінде танылып, жүргізушілердің әрекеттері үшін жауаптылыққа тартылуы тиіс.

Осындай көзқарас Еуропалық сот тәжірибесімен де расталады: C-434/15 Uber Systems Spain SL ісінде сот агрегатордың көлік қызметін көрсететінін және осы қызмет түрін реттейтін тиісті нормаларды сақтауға міндетті екенін атап өтті. Бұл прецедент агрегаторлардың азаматтық-құқықтық жауапкершілігін күшейту қажеттігін айқын көрсетеді (3d Cir. 2019).

Халықаралық реттеу тәжірибесі агрегаторлардың өз қызметінің нәтижесінде келтірілген зиян үшін қатаң әрі солидарлық жауапкершілікті енгізу мүмкіндігін қарастыруды көздейді (Богданов, 2020).

Бұл, әсіресе, платформа арқылы жұмыс істейтін жүргізуші жолаушыларға немесе үшінші тұлғаларға зиян келтіретін жағдайларда аса өзекті. Мұндай жауапкершілік моделі платформаларды өз орындаушыларын мұқият тексеруге ынталандырып, көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға ықпал етеді.

Еуропалық құқық институтының модельдік қағидалары жеткізушілеріне елеулі ықпал ететін платформалардың жауапкершілігін танудың маңызын атап көрсетеді. Агрегаторлардың жүргізушілердің біліктілігін қамтамасыз ету және олардың қауіпсіздік стандарттарына сәйкестігін бақылау міндетін заңнамалық тұрғыда бекіту төмендегілерге мүмкіндік береді:

1. Тұтынушыларды қорғау деңгейін арттыру.
2. Жосықсыз орындаушылармен байланысты тәуекелдерді азайту.
3. Агрегаторларды өз қызметіне неғұрлым жауапты түрде қарауға ынталандыру.

Әдебиеттер

- Бобков В.Н., Черных Е.А. Платформенная занятость: масштабы и признаки неустойчивости // Мир новой экономики. 2020. - № 14 (2). - С. 6–15.
- Богданов Д.Е. Влияние аддитивных технологий на определение модели деликтной ответственности оператора онлайн-платформы (2020) 73(7) Lex Russico 81 [Электронды ресурс] - URL: <https://clck.ru/3F4GVP>
- Долженко Р.А. Новые формы трудовых отношений: уточнение понятий (2014) (1) Вестник Алтайского государственного аграрного университета (111) [Электронды ресурс] - URL: <https://clck.ru/3ERRxS>. доступ получен 21 августа 2024 г.
- Закалюжная Н.В. Нетипичные трудовые отношения: видоизменение классических признаков (2008) Научные ведомости, выпуск 29, 7 <https://clck.ru/3ERS4J>. доступ получен: 25 мая 2024г.
- Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. [Электронды ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
- Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. [Электронды ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>
- Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII ҚРЗ Кодексі. [Электронды ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz>.
- Қазақстанда еңбек нарығын дамытудың 2030 жылға дейінгі кешенді жоспары әзірленді [Электронды ресурс] - URL: <https://primeminister.kz/kz/news/kazakstanda-2030-zhylga-deyin-enbek-narygyn-damytudyn-keshendi-zhospary-azirlendi-23600>
- Люттов Н.Л. Адаптация трудового права к развитию цифровых технологий: вызовы и перспективы // Актуальные проблемы российского права. 2019. № 6 (103). С. 98–107.
- Савельева Е.А. Подходы к нормативно-правовому регулированию платформенной занятости в контексте обеспечения социально экономической безопасности России при переходе к цифровой экономике // Экономическая безопасность. 2020. - Т. 3, № 4. - С. 469–488.
- Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс] - URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>
- Постановление судебной коллегии по административным делам Верховного Суда Республики Казахстан 6001-21-00-6ап/19 «06» декабря 2021 года.
- Серова А.В. В поисках концепции правового регулирования платформенной занятости. Вестник Томского государственного университета. 2022. - № 477. - С. 260–268
- Чесалина О.В. Трудовые гарантии для лиц, занятых посредством онлайн-платформ // Herald of the Euro-Asian Law Congress. 2020. - № 1. - С. 108–117.
- New York City Sues Uber, Saying It Operates Outside the Law" (The New York Times, 2015): [Электронды ресурс] - URL: <https://www.nytimes.com/2015/06/12/nyregion/new-york-city-sues-uber-saying-it-operates-outside-the-law.html>
- Oberdorf v. Amazon.com Inc. [Электронды ресурс] - URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca3/18-1041/18-1041-2019-07-03.html>
- Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL [Электронды ресурс] - URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0434>
- Taxi and Limousine Commission (TLC) New York [Электронды ресурс] - URL: <https://www1.nyc.gov/site/tlc/drivers/driver-requirements.page> доступ получен: 23 октября 2024 г.
- UK Supreme Court, Uber BV and others v Aslam and others [2021] UKSC 5 [Электронды ресурс] - URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2019-0029>

References

- Bobkov, V. N., Chernykh, E. A. (2020). Platformennaya zanyatost': masshtaby i priznaki neustoychivosti (Platform employment: Scale and signs of precariousness). *Mir novoy ekonomiki*, 14(2), 6–15. [Russian].
- Bogdanov, D. E. (2020). Vliyaniye additivnykh tekhnologiy na opredeleniye modeli deliktnoy otvetstvennosti operatora onlayn-platformy (The impact of additive technologies on determining the tort liability model of an online platform operator). *Lex Russica*, 73(7), 81–92. <https://clck.ru/3F4GVP> [Russian].
- Dolzhenko, R. A. (2014). Novye formy trudovykh otnosheniy: utochneniye ponyatiy (New forms of labor relations: Clarification of concepts). *Vestnik Altayskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*, (1), 111. <https://clck.ru/3ERRxS> (accessed August 21, 2024). [Russian].
- Zakalyuzhnaya, N. V. (2008). Netipichnye trudovye otnosheniya: vidoizmeneniye klassicheskikh priznakov (Atypical labor relations: Transformation of classical features). *Nauchnye ведомosti*, 29(7). <https://clck.ru/3ERS4J> (accessed May 25, 2024). [Russian].
- Republic of Kazakhstan. (2015). Enbek kodeksi Qazaqstan Respublikasynyñ (Labour Code of the Republic of Kazakhstan). Law No. 414-V of November 23, 2015. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> [Kazakh].
- President of the Republic of Kazakhstan. (2021). Qazaqstan Respublikasynyñ 2030 zhyłǵa deyingi quqyqytq sayasaty kontseptsiyasyn bekitu turaly (On approval of the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030). Decree No. 674 of October 15, 2021. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> [Kazakh].
- Republic of Kazakhstan. (2023). Qazaqstan Respublikasynyñ Aleumettik kodeksi (Social Code of the Republic of Kazakhstan). Law No. 224-VII of April 20, 2023. <https://adilet.zan.kz> [Kazakh].
- Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. (2023). Qazaqstanda 2030 zhyłǵa deyin enbek narygyn damytudyn keshendi zhospary azirlendi (A comprehensive plan for the development of the labor market in Kazakhstan until 2030 has been developed). <https://primeminister.kz/kz/news/kazakstanda-2030-zhylga-deyin-enbek-narygyn-damytudyn-keshendi-zhospary-azirlendi-23600> [Kazakh].

- Lyutov, N. L. (2019). Adaptatsiya trudovogo prava k razvitiyu tsifrovyykh tekhnologiy: vyzovy i perspektivy (Adaptation of labor law to the development of digital technologies: Challenges and prospects). *Aktual'nye problemy rossiyskogo prava*, (6), 98–107. [Russian].
- Savelyeva, E. A. (2020). Podkhody k normativno-pravovomu regulirovaniyu platformennoy zanyatosti v kontekste obespecheniya sotsial'no-ekonomicheskoy bezopasnosti Rossii (Approaches to legal regulation of platform employment in the context of ensuring socio-economic security of Russia). *Ekonomicheskaya bezopasnost'*, 3(4), 469–488. [Russian].
- Tokayev, K.-Zh. (2023). Ādiletiti Qazaqstannyn ekonomikalıq bagdary (The economic course of a Just Kazakhstan). Address to the people of Kazakhstan. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletiti-kazakstannyn-ekonomikalıq-k-bagdary-atty-kazakistan-halkyna-zholdaıy-18333> [Kazakh].
- Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. (2021). Postanovlenie sudebnoy kollegii po administrativnym delam (Decision of the Judicial Board for Administrative Cases), Case No. 6001-21-00-6an/19, December 6, 2021. [Russian].
- Serova, A. V. (2022). V poiskakh kontseptsii pravovogo regulirovaniya platformennoy zanyatosti (In search of a concept for legal regulation of platform employment). *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, (477), 260–268. [Russian].
- Chesalina, O. V. (2020). Trudopravovye garantii dlya lits, zanyatykh posredstvom onlayn-platform (Labor law guarantees for persons engaged through online platforms). *Herald of the Euro-Asian Law Congress*, (1), 108–117. [Russian].
- New York City sues Uber, saying it operates outside the law. (2015, June 12). *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2015/06/12/nyregion/new-york-city-sues-uber-saying-it-operates-outside-the-law.html> [English].
- Oberdorf v. Amazon.com Inc., No. 18-1041 (3d Cir. 2019). <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca3/18-1041/18-1041-2019-07-03.html> [English].
- Asociación Profesional Elite Taxi v. Uber Systems Spain SL, Case C-434/15 (Court of Justice of the European Union, 2017). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0434> [English].
- Taxi and Limousine Commission of New York City. (2024). Driver requirements. <https://www1.nyc.gov/site/tlc/drivers/driver-requirements.page> (accessed October 23, 2024). [English].
- Uber BV and others v Aslam and others [2021] UKSC 5. UK Supreme Court. <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2019-0029> [English].

ҚАРЫЗ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

¹Б.Н. Төлеген*^{ID}, ²А.С. Ибраев^{ID}

¹Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі,

²Астана Халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

*e-mail: Btlegen60@gmail.com

Б.Н. Төлеген – Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Мәжбүрлеп орындату комитеті жеке сот орындаушыларының қызметін бақылау басқармасының сарапшысы; Астана халықаралық университетінің магистранты, Астана қаласы, Қазақстан, e-mail: Btlegen60@gmail.com, <https://0009-0003-4631-796X>

А.С. Ибраев – PhD, Астана халықаралық университеті Құқық жоғары мектебінің аға оқытушысы, Астана қаласы, Қазақстан, e-mail: alisher-ibraev@mail.ru, <https://0000-0002-7082-4393>; Researcher ID WOS: X-1235-2018; Scopus Author ID: 57879500600

Аңдатпа. Мақалада қарыз алушылардың құқықтарын қорғаудың халықаралық тәжірибесіне терең талдау жүргізіліп, әртүрлі елдерде қолданылатын құқықтық механизмдер мен тәжірибелер, сондай-ақ олардың Қазақстандағы әлеуетті бейімделуі қарастырылады. Тұтынушылық несиелендіруді реттеудің негізгі аспектілері, оның ішінде несиелеу шарттарының ашықтығын қамтамасыз ету шаралары, жосықсыз несие берушілерден қорғау тетіктері, сондай-ақ халықтың қарыз жүктемесін азайтуға бағытталған құралдар қарастырылады. Қарыз алушыларды қорғаудың әртүрлі тәсілдерінің тиімділігін көрсететін деректер мен талдамалық материалдар келтіріледі, сондай-ақ халықаралық тәжірибенің табысты жағдайлары егжей-тегжейлі талданады. Салыстырмалы талдау шеңберінде Еуропалық Одақты, АҚШ-ты және Азия елдерін қоса алғанда, тұтынушылардың құқықтарын қорғау жүйесі дамыған елдердегі заңнамалық бастамалардың ерекшеліктері және олардың Қазақстанда қолданылу мүмкіндігі қарастырылады. Еліміздегі кредиттік рейтингін қалыптастыру жүйесін жетілдіру мәселелеріне талдау жасалады. Қазақстандағы қарыз алушылардың құқықтарын қорғаудың қазіргі жағдайын бағалауға, заңнамадағы және құқық қолдану практикасындағы әлсіз жақтарды анықтауға ерекше назар аударылады. Кредиторлар қызметін бақылаудың тиімді тетіктерін енгізуді, қаржы омбудсмені жүйесін дамытуды және кредиттік ұйымдарға мемлекеттік қадағалауды күшейтуді қоса алғанда, халықаралық тәжірибе тұрғысынан ұлттық реттеуді жетілдіру перспективалары қаралады. Осылайша, мақала халықаралық стандарттар мен озық тәжірибелерге негізделген қарыз алушыларды қорғау мәселелерін зерделеудің кешенді тәсілін ұсынады және оларды Қазақстан жағдайларына бейімдеу бойынша ұсыныстарды тұжырымдайды. Зерттеудің мақсаты - қарыз алушылардың құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық тәжірибені зерттеп, оны Қазақстанға бейімдеу ұсыныстарын әзірлеу.

Түйін сөздер: тұтынушылық несие, қаржылық сауаттылық, омбудсмен, кредиттік рейтинг.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЗАЁМЩИКОВ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

¹Б.Н. Төлеген*, ²А.С. Ибраев

¹Министерство юстиции Республики Казахстан,

²Международный университет Астана, Астана, Казахстан

*e-mail: Btlegen60@gmail.com

Б.Н. Төлеген – эксперт управления по контролю за деятельностью частными судебными исполнителями Комитета принудительного исполнения Министерства юстиции Республики

Казахстан; магистрант Международного университета Астаны, Астана, Казахстан, e-mail: Btlegen60@gmail.com, <https://.0009-0003-4631-796X>

А.С. Ибраев – PhD, старший преподаватель Высшей школы права Международного университета Астана, Астана, Казахстан, e-mail: alisher-ibraev@mail.ru, <https://.0000-0002-7082-4393>; Researcher ID WOS: X-1235-2018; Scopus Author ID: 57879500600

Аннотация. В статье будет проведен углубленный анализ международного опыта защиты прав заемщиков, рассмотрены правовые механизмы и практики, применяемые в разных странах, а также их потенциальная адаптация в Казахстане. Рассматриваются основные аспекты регулирования потребительского кредитования, в том числе меры по обеспечению прозрачности условий кредитования, механизмы защиты от недобросовестных кредиторов, а также инструменты, направленные на снижение долговой нагрузки населения. Приводятся данные и аналитические материалы, отражающие эффективность различных способов защиты заемщиков, а также детально анализируются успешные случаи международной практики. В рамках сравнительного анализа будут рассмотрены особенности законодательных инициатив в странах с развитой системой защиты прав потребителей, включая Европейский союз, США и страны Азии, и возможность их применения в Казахстане. Будет проведен анализ вопросов совершенствования системы формирования кредитного рейтинга страны. Особое внимание уделяется оценке современного состояния защиты прав заемщиков в Казахстане, выявлению слабых мест в законодательстве и правоприменительной практике. Рассматриваются перспективы совершенствования национального регулирования с точки зрения международного опыта, включая внедрение эффективных механизмов контроля за деятельностью кредиторов, развитие системы финансового омбудсмена и усиление государственного надзора за кредитными организациями. Таким образом, в статье представлен комплексный подход к изучению вопросов защиты заемщиков, основанный на международных стандартах и передовом опыте, и сформулированы рекомендации по их адаптации к условиям Казахстана. Цель исследования – изучить международный опыт в области защиты прав заемщиков и разработать предложения по его адаптации в Казахстане.

Ключевые слова: потребительский кредит, финансовая грамотность, омбудсмен, кредитный рейтинг

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN PROTECTING BORROWERS' RIGHTS AND THE POSSIBILITIES OF ITS APPLICATION IN KAZAKHSTAN

¹B.N. Tolegen*, ²A.S. Ibrayev

¹Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan,

²Astana International University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: Btlegen60@gmail.com

B.N. Tolegen – is an expert of the Department for Monitoring the Activities of Private Bailiffs of the Committee for Enforcement of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan and a graduate student of the Astana international university, Astana, Kazakhstan, e-mail: Btlegen60@gmail.com, <https://.0009-0003-4631-796X>

A.S. Ibrayev – PhD, Senior Lecturer at the Higher School of Law of «Astana» International University, Astana, Kazakhstan, e-mail: alisher-ibraev@mail.ru, <https://.0000-0002-7082-4393>; Researcher ID WOS: X-1235-2018; Scopus Author ID: 57879500600

Abstract. The article will provide an in-depth analysis of international experience in protecting borrowers' rights. It will consider legal mechanisms and practices used in different countries and their potential adaptation in Kazakhstan. The main aspects of consumer lending regulation will be discussed, including measures to ensure transparency of credit terms, mechanisms to protect against unscrupulous lenders, and tools aimed at reducing debt burdens for the population. Data and analytical materials will be presented to reflect the effectiveness of different methods of protecting borrowers, as well as successful international practices. Comparative analysis will examine legislative initiatives

in countries with developed consumer protection systems, such as the European Union and the United States, and explore their potential application in Kazakhstan. The article discusses the issues of improving the country's credit rating system. Special attention is paid to analyzing the current state of borrowers' rights protection in Kazakhstan, as well as identifying weaknesses in legislation and enforcement practice. The paper considers the prospects for improving national regulation based on international experience, including the introduction of mechanisms for monitoring creditors' activities, the development of an ombudsman system, and strengthening state supervision over credit institutions. This article presents a comprehensive approach to studying borrower protection issues, based on international standards and best practices. It also makes recommendations for adapting these practices to the conditions in Kazakhstan. The main goal of the study is to analyze international experience in protecting borrowers' rights and propose ways to apply it in Kazakhstan.

Key words: consumer credit, financial literacy, ombudsman, credit rating

Кіріспе. Қарыз алушылардың құқықтарын қорғау мемлекеттің қаржылық тұрақтылығының негізгі аспектілерінің бірі болып табылады, өйткені халықтың несиелік жүктемесі тікелей банк секторының әл-ауқатының деңгейіне, экономикалық өсуіне және тұрақтылығына әсер етеді. Несиелеу қолжетімді болып, қаржы нарықтары қарқынды дамып жатқан қазіргі жағдайда қарыз алушыларды тұрақсыз кірістермен, пайыздық мөлшерлемелердің өсуімен және несиелеудің ашық емес шарттарымен байланысты ықтимал тәуекелдерден қорғаудың тиімді тетіктерін қамтамасыз ету ерекше маңызды.

2025 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша ҚР ЕДБ-де халықтың несиелер бойынша жалпы қарызы 14 триллионнан астам теңгені құрады, бұл соманың едәуір бөлігі тұтынушылық несиелерге тиесілі, олар көбінесе ұзақ мерзімді инвестициялар немесе активтерді сатып алу үшін емес, ағымдағы шығындарды жабу үшін алынды (Миф о закредитованности: кто в Казахстане на самом деле берёт кредиты?, 2025).

Орташа алғанда, жұмыс істейтін әрбір азаматтың банктер 1,5 миллион теңгеден асады. Сонымен бірге, қарыз құрылымы қарыз алушылардың едәуір бөлігінің бір уақытта бірнеше несиеге ие екендігін көрсетеді, бұл экономикалық жағдай нашарлаған жағдайда дефолт қаупін арттырады.

2022 жылы Қазақстанда мерзімі өткен берешек деңгейі несиелердің жалпы көлемінің 8,2%-ын құрады, бұл азаматтардың алдында тұрған елеулі қаржылық қиындықтарды көрсетеді. Жоғары инфляция, кірістердің тұрақсыздығы және өмір сүру құнының өсуі жағдайында көптеген қарыз алушылар қиын қаржылық жағдайға тап болып, мәжбүр болады қайта кредиттелуге немесе қарыздар бойынша төлемдерді жүзеге асыра алмау салдарынан сот процестеріне тап болады. Бұл проблема әсіресе халықтың әлеуметтік осал топтарына қатты әсер етеді, олар көбінесе несиелеуге байланысты қаржылық тәуекелдер мен құқықтар туралы жеткілікті білімге ие емес.

Банктер мен микроқаржы ұйымдарының қызметін реттейтін қолданыстағы заңнамалық актілерге қарамастан, тәжірибе көрсеткендей, көптеген қарыз алушылар жосықсыз несиелік өнімдерге, жасырын төлемдерге, төлемдерді кешіктіргені үшін шектен тыс айыппұлдарға және өндіріп алудың агрессивті әдістеріне тап болады. Бұл қорғаныс механизмдерін жетілдіру қажеттілігін көрсетеді қарыз алушылар және несиелі нарығын реттеудің халықаралық стандарттарын енгізу.

Материалдар мен әдістер. Несиелеу саласын тиімді реттеу және қарыз алушылардың құқықтарын қорғау қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етудің қажетті шарттарына айналады. Бұл саладағы мемлекеттік саясат несиелік берушілердің қызметін бақылауға ғана емес, сонымен бірге халықтың қаржылық сауаттылығын арттыруға, дауларды шешудің баламалы тетіктерін дамытуға, сондай-ақ несиелік жүктемені бақылаудың заманауи құралдарын енгізуге бағытталуы керек. Халықаралық тәжірибе Қазақстанға пайыздық мөлшерлемелерді реттеуді, мамандандырылған омбудсмендерді құруды/дамыту және проблемалық несиелерді қайта қаржыландыру бағдарламаларын әзірлеуді қоса алғанда, қарыз алушыларды қорғаудың табысты үлгілерін ұсына алады.

Талқылау мен қорытындылар. Қарыз алушылардың құқықтарын қорғаудың халықаралық тәжірибесі.

Әр түрлі елдерде қарыз алушылардың құқықтарын қорғау олардың қаржылық жүйелерінің ерекшеліктерін, халықтың несиелік деңгейі мен құқықтық мәдениетін ескере отырып дамиды. Дегенмен, тиімді тетіктердің көпшілігінің негізінде үш негізгі қағида жатыр: несиелеу шарттарының ашықтығы, жосықсыз несие берушілерден қорғау және дауларды шешу тетіктеріне қолжетімділік.

Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2008 жылғы 23 сәуірдегі тұтынушылық несиелеу шарттары туралы 2008/48/ЕС директивасы тұтынушылық несиелер саласындағы ЕО елдерінің заңнамасын үйлестіруге бағытталған. Оның мақсаты-тұтынушыларды қорғаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ету және тұтынушылық несиелеудің ашық және тиімді нарығын құру. Несие берушілер тұтынушыларға несие шарты жасалғанға дейін стандартты ақпарат беруге міндетті. Бұл мыналарды қамтиды:

- несие сомасы;
- шарттың қолданылу мерзімі;
- пайыздық мөлшерлеме;
- ай сайынғы төлемдер;
- төлеуге жататын жалпы сома.

Бұл нормалар тұтынушыларға әртүрлі ұсыныстарды салыстыруға және негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Несие берушілер қажетті ақпаратты пайдалана отырып, шарт жасасқанға дейін тұтынушының несиелік қабілетін бағалауға міндетті (2008/48/ЕС Директивасы, 2008:70-72).

Қазақстан Республикасының заңнамасында (Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының «Микрокредит беру туралы шартты жасасу тәртібін, оның ішінде шарттың мазмұнына, ресімделуіне және микрокредиттің толық құны (микрокредит бойынша артық төленетін сома, микрокредит мәні) туралы ақпаратты қамтитын оның бірінші бетіне, микрокредит беру туралы шарттың міндетті шарттарына қойылатын талаптарды, сондай-ақ микрокредитті өтеу кестесінің нысанын бекіту туралы» 2019 жылғы 29 қарашадағы № 232 қаулысы, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 29 қарашадағы № 232 қаулысына 1-қосымша 3 тармағы)((тұтынушылардың құқықтарын қорғау мақсатында Еуропа Одағының 2008/48/ЕС директивасына ұқсас нормалар бар. Микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын ұйымдары (МҚҰ) жеке тұлғамен микрокредит беру туралы шарт жасасқанға дейін микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын ұйым жеке тұлғаны оның микрокредит алу үшін жүгінген тәсіліне қарамастан жылдық пайызбен сыйақы мөлшерлемесінің мөлшері, жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесінің мөлшері (микрокредиттің нақты құны), микрокредит бойынша артық төлем сомасы туралы хабардар етеді, сондай-ақ қарыз алушының осы шарт бойынша кредиттік досьесіне қоса берілетін, микроқаржы ұйымы жүзеге асырған іс-шаралар тізбесін міндетті түрде белгілей отырып, Микроқаржылық қызмет туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 26 қарашадағы № 56-V Заңы 7-бабы 2-тармағының 4) және 5) тармақшаларында көзделген іс-шараларды жүзеге асырады (Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасы, 2019 жылғы 29 қарашадағы № 232 қаулысы.).

Және де тұтынушылар келісімшарт мерзімі аяқталғанға дейін несиені толық немесе ішінара өтеуге құқылы. Бұл жағдайда несие беруші әділ және объективті негізделген өтемақыны талап ете алады, бірақ белгілі бір деңгейден аспайды. Сонымен қатар, заем алушылар несиені мерзімінен бұрын (толық немесе жартылай) өтеуге құқылы, ал несие беруші тек әділ өтемақыны ғана талап ете алады. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының «Микрокредит алу үшін қажетті құжаттардың тізбесін, сондай-ақ Микрокредит беру туралы шарт бойынша кредиттік дерекнама жүргізу қағидаларын бекіту туралы» 2019 жылғы 26 қарашадағы № 210 қаулысы 1-қосымша 1-тармақ, 5) тармақшасына сай Микрокредит алу үшін өтініш беруші-жеке тұлға қарыз алушының борыштық жүктемесінің коэффициентін есептеу үшін қажетті құжаттар және ақпараттарды ұсынады. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының «Микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын

ұйым қарыз алушысының борыштық жүктемесінің коэффициентін есептеу қағидаларын және шекті мәнін бекіту туралы» 2019 жылғы 28 қарашадағы № 215 қаулысы 2-тарауына сай Микроқаржы ұйымы қарыз алушының борыштық жүктемесінің коэффициентін екі кезеңмен есептейді:

- 1) бірінші кезең – қарыз алушының төлем қабілеттілігін бағалау;
- 2) екінші кезең – қарыз алушының борыштық жүктемесінің коэффициентін есептеу (Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасы, 2019 жылғы 26 қарашадағы № 210 қаулысы).

Ал тәжірибеде бұл тарауды талаптарды кейбір МҚҰ - дар тарапынан орындалмайды және қарыз алушы азаматтар бұл талаптарды айналып өтеді. Талаптарды орындалмауының негізгісі ретінде келесі факторларды атап өтуге болады.

1. Көптеген азаматтар микроқаржылық ұйымдарынан төлеу қабілетін тексерусіз несие алады.

2. Кейбір азаматтар магазиндерден тауарлы несие алып, сатушымен келісіп, тауарды қайтарып ақшалай қаражат алады. Бұл әдіс банктік және МҚҰ қатаң талаптардан құтылуға мүмкіндік береді.

3. Көптеген онлайн-несие берушілер қарыз алушыдан тек кіріс сомасын жазуын сұрайды, бірақ оны құжатпен растауды талап етпейді. Осыған сәйкес, кейбір азаматтар жоғары кіріс көрсетіп, өз төлеу қабілетінен асып несие алады.

4. Кейбір азаматтар әртүрлі микроқаржылық ұйымдарынан бір мезгілде бірнеше несие алып, жалпы қарыз жүктемесін жасырады.

Бұл бұл жағдайлар келесі факторларды әсерінен орын алады:

МҚҰ қызметіне жеткіліксіз бақылау - заңдар қатаң болса да, кейбір ұйымдар айналып өтеді.

Қаржылық сауатсыздық - азаматтар жоғары пайыздардың зардаптарын түсінбейді.

Ақшаға деген жедел қажеттілік - азаматтар арзан несие опцияларының жоқтығынан қымбат несиелерге жүгінеді.

Қазақстанда тұтынушыларды қорғау механизмдері бар, бірақ олардың тиімділігі несие берушілер мен қарыз алушылардың заңды талаптарды айналып өтулерінің нәтижесінде әлсіреп отыр.

Қарыз алушыларды қорғаудың тағы бір маңызды аспектісі болып несиеден айыппұлсыз 14 күн ішінде бас тарту құқығы табылады. Бұл тұтынушыларға асығыс шешім қабылдаудан аулақ болуға және шарттар тиімсіз болған жағдайда несиеден бас тартуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ ЕО-ның көптеген елдерінде қарыз алушыларды жасырын алымдардан және кешіктірілген төлемдер үшін шамадан тыс айыппұлдардан қорғау тетіктері енгізілген.

Schufa әрбір азамат пен компанияның қаржылық тарихын қадағалайды. Ол несиелер, кредиттік карталар, лизингтік келісімдер, банк шоттары, төленбеген қарыздар, сот шешімдері мен банкроттықтар туралы ақпараттарды жинайды. Бұл деректер негізінде әрбір адамға Schufa Score деп аталатын жеке кредиттік рейтинг беріледі. Бұл рейтинг 0-ден 100%-ға дейінгі шкала бойынша есептеледі, ал жоғары көрсеткіш - қаржылық сенімділіктің белгісі.

Германияда тұтынушылардың құқықтарын қорғау маңызды рөл атқарады. Сондықтан әрбір азамат жылына бір рет тегін өзінің Schufa есебін сұрата алады. Егер қарыз алушы өз есебінде қате деректерді анықтаса, ол оларды түзетуге немесе дауласуға құқылы. Бұл процесс деректердің дұрыс әрі әділ болуын қамтамасыз етеді (Браун, 2022).

Айта кететін Schufa жүйесінің өзіндік артықшылықтары бар. Бірінші Қарыз алушылардың төлем қабілеттілігін әділ бағалау. Мысалы Банк клиентке несие бермес бұрын, оның қаржылық жағдайын жан-жақты тексереді, бұл несие нарығындағы тәуекелдерді төмендетеді. Екінші артық несие алу қаупінің алдын алу. Мысалы егер адамның Schufa рейтингі төмен болса, ол жаңа несие алу кезінде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Бұл азаматтарды жауапкершілікпен несие алуға ынталандырады. Ең маңыздысы қарыз алушылардың қаржылық жағдайын бақылау мүмкіндігі. Бұл мысалда азаматтар өздерінің қаржылық тарихын тексеріп, қажет болған жағдайда, қателіктерді түзете алады (Афанасьев,

2024).

Schufa сияқты жеке кредиттік бюролар тек банктік несиелерді ғана емес, сонымен қатар қаржылық сенімділікті бағалау үшін жалдау және ТКШ деректерін де ескереді. Мысалы, пәтер немесе коммуналдық төлемдер уақытлы төленбеуі несиелік ұпайларды төмендетуі мүмкін, ал тұрақты төлемдер оны жақсартуы мүмкін, әсіресе классикалық несие тарихы жоқ адамдар үшін өте пайдалы. Алайда бұл әдістер біздің елімізде қолданылмайды.

Қазақстанда да осы «Schufa» тәрізді кредиттік есеп (рейтинг) беретін мекемелер бар. Олар Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы кредиттік бюролар және кредиттік қалыптастыру туралы» 2004 жылғы 6 шілдедегі №573 Заңына сай қызметтерін жүзеге асырады. Қазіргі таңда тарихты көрсететін екі кредиттік бюро белгілі. Біріншісі "Мемлекеттік кредиттік бюро" АҚ (бұдан әрі - МКБ). «Мемлекеттік кредиттік бюро» АҚ Кредиттік тарихтардың деректер базасының және Бірыңғай сақтандыру деректері базасының операторы болып табылады. МКБ - 100% дауыс беретін акциялары Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне тиесілі мамандандырылған коммерциялық емес ұйым болып табылады. МКБ Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы кредиттік бюролар және кредиттік тарихты қалыптастыру туралы» 2004 жылғы 6 шілдедегі № 573-ІІ заңының 7-бабына сай Кредиттік бюролар қызметінің негізгі мақсаты кредиттік тарихты қалыптастыру және кредиттік есептер беру болып табылады («Қазақстан Республикасындағы кредиттік бюролар және кредиттік тарихты қалыптастыру туралы» ҚР 2004 жылғы 6 шілдедегі N 573 Заңы). Осы заңның 21-бап 2 тармағына сай кредиттік тарих субъектісі, өзі туралы кредиттік есепті күнтізбелік жыл ішінде бір рет тегін алуға құқылы. Және жекеменшік нысанда қызметін жүзеге асыратын "Бірінші кредиттік бюро" ЖШС. Бүгінгі күні МКБ кредиттік тарих дерекқорына бес жүзден астам ұйым:

- ҚР азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттығы бойынша мемлекеттік басқару саласындағы уәкілетті орган;
- барлық екінші деңгейдегі банктер;
- барлық микроқаржы ұйымдары;
- банктік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асыратын барлық ұйымдар;
- коммуналдық қызметті көрсететін табиғи монополиялар субъектілері;
- өзге кредиттік ұйымдар;
- ұялы байланыс операторлары (байланыс құралдарын кредитке не бөліп төлеп алған субъектілер туралы ақпарат);
- коллекторлық агенттіктер ақпарат береді.

Сонымен қатар аталған ұйымдар «Мемлекеттік кредиттік бюро» АҚ-қа міндетті тәртіпте ақпарат беретінін және оны жаңартып тұрады, себебі бұл заңнамада көрсетілген. Ұйымдар «Бірінші кредиттік бюро» ЖШС-ке ақпаратты өздерінің қалауы бойынша береді (Кредиттік бюро, 2020).

Ұлыбританияда ұялы байланыс бойынша төлемдерді уақытылы төлеу сіздің кредиттік рейтингіңізге оң әсер етеді. Experian, Equifax және TransUnion сияқты несиелік агенттіктер ұялы телефон келісімшарттары бойынша тұрақты төлемдерді несиелік рейтингті есептеу кезінде ескереді. Төлемдерді уақытылы орындау сіздің қаржылық жауапкершілігіңізді көрсетеді және кредиттік тарихыңызды жақсартады. Алайда, төлемдерді кешіктіру немесе мүлдем төлемеу сіздің несие тарихыңызға теріс әсер етуі мүмкін.

Жаңа телефондық келісімшарт жасасу кезінде байланыс операторлары әдетте сіздің несиелік қабілеттілігіңізді тексереді, бұл сіздің несиелік есебіңізде «қатаң сұраныс» ретінде тіркеледі. Мұндай бір реттік тексеріс кредиттік тарихқа айтарлықтай әсер етпеуі мүмкін, бірақ қысқа уақыт ішінде бірнеше тексерістің жүргізілуі несие рейтингіңізге теріс әсерін тигізуі ықтимал.

Осылайша, Ұлыбританияда ұялы байланыс қызметтеріне байланысты төлемдерді уақытылы орындау және телефон келісімшарттарын ұқыпты басқару сіздің несиелік рейтингіңізді сақтауға және жақсартуға көмектеседі (Понимание влияния телефонных контрактов в Великобритании на вашу кредитную историю, 2024).

Кредиттік есеп мәселесін қарастыра келе бізде келесідей өзгерістер енгізу қажет деп санаймын. Несие рәсімдеу кезінде тек кредиттік ұйымдардан алған немесе кешіктірілген қарыздардың тарихын есепке алып ғана қоймай, коммуналдық төлемдердің (мыс.: «Астана қалалық жарық» ЖШС), салық төлемдерінің уақытылы төленгені/төленбегені туралы ақпараттарды есепке алған жөн. Егерде ұялы байланыс операторлары азаматтармен бір жыл немесе одан да көп мерзімге келісімшартқа отырған жағдайда, бұл ақпаратты да керекті есепке алынғаны жөн деп санаймын. Бұған себеп ай сайынғы табысы жеткілікті, бірақ өмірінде несие алмаған адамға керек кезінде өз атына несие рәсімдеуіне ескірген талаптар мен кредиттік есептің тек азаматтың кредиттік есебіне қарап керекті соманы мақұлдамауы өте өкінішті.

Жапонияда үкімет несиелер бойынша ең жоғары пайыздық мөлшерлемені жылдық 20% ретінде шектеді. Бұл халықтың шамадан тыс несиеленуін азайтуға және жоғары пайыздық мөлшерлеменен несие ұсынған жосықсыз несие берушілердің қызметін шектеуге мүмкіндік берді. Жапонияда ерекше ескертулер жүйесі бар. Банктер қарыз алушыға, егер оның қарызы белгілі бір деңгейден асып кетсе, тәуекелдер туралы хабарлауға міндетті (Пайыздық мөлшерлемелерді шектеу туралы заң, 1954 ж. №100 Заң, 1-бап).

Оңтүстік Корея үкіметі 2022 жылы экономикалық қиындыққа тап болған жеке тұлғалар мен шағын кәсіпкерлерге арналған қарыздарды қайта құрылымдау бағдарламаларын іске қосты. Бұл бағдарламалар аясында қарыз алушылардың қаржылық жағдайын жақсарту және олардың несие міндеттемелерін жеңілдету мақсатында түрлі шаралар ұсынылды.

Ең алдымен, қарыз мерзімін ұзарту шарасы енгізілді. Қарыз алушылардың қарыздары бастапқы мерзімінен 3 жылға дейін ұзартылады, бұл олардың қаржылық жүктемесін жеңілдетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қарыздар бойынша пайыздық мөлшерлемелерді төмендету де қарастырылған. Жылдық пайыздық мөлшерлемесі 7%-дан жоғары қарыздар бойынша мөлшерлемелер 30%-50%-ға дейін төмендетілді. Бұл шаралар әсіресе қаржылық қиындыққа ұшыраған азаматтар үшін өте маңызды болды.

Бағдарлама аясында қарыздарды сатып алу механизмі де қарастырылған. Оңтүстік Кореяның қаржылық ұйымдары, соның ішінде Korea Asset Management Corporation (КАМСО), 30 триллион вон (шамамен 22,8 миллиард доллар) көлемінде проблемалық қарыздарды сатып алуды жоспарлады. Сонымен қатар, қарызды азайту шаралары да енгізілді, бұл қарыз алушыларға негізгі қарыз сомасын азайтуға мүмкіндік береді.

Жас азаматтарды қолдау мақсатында бағдарламаға қатысу үшін 34 жасқа дейінгі тұлғалар мен төмен несиелік баллы бар азаматтар үшін арнайы жеңілдіктер қарастырылды. Бұл шаралар экономикалық дағдарыс кезінде ауыртпалықты сезініп отырған азаматтарға нақты көмек көрсетуге бағытталған.

Қарыздарды қайта құрылымдау бағдарламасы Оңтүстік Кореядағы әлеуметтік және экономикалық жағдайдың күрделенуімен тығыз байланысты. Құрылымдаудың басты мақсаты - азаматтардың қаржылық тұрақтылығын қалпына келтіру және жалпы қоғамның экономикалық жағдайын жақсарту болып табылады (Lee, 2022).

Ипотекалық несиелер бойынша ең дамыған елдер ішінде Швейцариялық ипотекалық жүйесін айта аламыз. Швейцария дәстүрлі түрде ипотекалық несие бойынша ең тұрақты елдердің бірі болып саналады. Бұл қатаң заңнамалық талаптарға, төмен пайыздық мөлшерлемелерге және ипотекалық несиелердің ұзақ мерзімді бағдарлануына байланысты. Бұл әрекеттер Швейцарияның Азаматтық кодексін (ZGB) және міндеттеме-құқықтық кодексін (OR) қоса алғанда, өзекті заңнамаға сүйене отырып, швейцариялық ипотекалық жүйенің негізгі аспектілерін қарастырады.

Швейцариядағы ипотекалық несиелеу бірқатар заңнамалық актілермен реттеледі, олардың негізгілері Швейцарияның Азаматтық кодексі (ZGB, SR 210) және міндеттемелер кодексі (OR, SR 220). Бірінші кодекс меншік құқығын, мұрагерлік ережелерін және кепіл құқығын анықтайды, ал екіншісі несиелік шарттарды қоса алғанда, міндеттеме қатынастарын реттейді. Сонымен қатар, қаржы институттарын реттейтін банктер мен жинақ қассалары туралы Федералды заң (BankG, SR 952.0) және қарыз алушылардың құқықтарын қорғау ережелерін белгілейтін тұтынушылық несие туралы Федералды заң (Kkg, SR 221.214.1) жұмыс

істейді.

Швейцарияда қарыз алушыларға қатаң талаптар қойылады, бұл банктер үшін де, әсіресе клиенттер үшін де тәуекелдерді азайтады. Біріншіден, қарыз алушы сатып алынатын жылжымайтын мүлік құнының кемінде 20% - салуы тиіс, бұл қарызды қайтармау тәуекелдерін азайтады. Екіншіден, максималды рұқсат етілген қарыз жүктемесі қарыз алушының жалпы жылдық кірісінің 33%- мен шектелген. Сонымен қатар, банктер несиені мақұлдас бұрын жылжымайтын мүлікке оның нарықтық құнын және несиелі талаптарына сәйкестігін анықтау үшін тәуелсіз бағалау жүргізеді (SNB Financial Stability Report, 2023:45).

Таңдау құқығын негізге алып Швейцариялық ипотекалық несиелер нарығы несиелердің бірнеше түрін ұсынады. Ең көп таралған нұсқа-2 жылдан 15 жылға дейін белгіленген белгіленген пайыздық мөлшерлемен несиелер. Өзгермелі мөлшерлеме опциялары нарықтық жағдайларға байланысты. Бұл оларды болжау мүмкіндігінсіз, бірақ төмен пайыздық мөлшерлеме жағдайында тиімді етеді. SARON (Swiss average Rate Overnight) индексіне байланысты несиелер де өте танымал болып келеді, олар банкаралық мөлшерлемелерге байланысты үнемі жаңартылып отырады. 2025 жылға қарай Швейцариядағы орташа ипотекалық мөлшерлемелер Еуропадағы ең төменгі ставкалардың бірі болып қала береді.

Швейцариялық ипотека көбінесе 50 жылдан астам мерзімге берілетіндіктен, әлемде ұзақ мерзімді ипотекалық несиелер болуымен танымал. Бұл икемді амортизация жүйесіне байланысты. Тікелей амортизация кезінде қарыз алушы негізгі қарыздың бір бөлігін үнемі төлеп, оның мөлшерін азайтады. Жанама амортизация кезінде төлемдер жеке жинақ шотына немесе зейнетақы қорына жіберіледі, содан кейін ол несиені өтеу үшін пайдаланылады. Мұндай механизм қарыз алушыларға салық міндеттемелерін азайтуға және қаржыны басқаруды оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Швейцарияның ипотекалық жүйесі жоғары сенімділікпен және қатаң заңнамалық реттеумен сипатталады. Ең төменгі бастапқы жарна, борыштық жүктемені шектеу және ұзақ мерзімді несиелер сияқты нормаларды қолдану қаржы секторының тұрақтылығына және нарық қатысушылары үшін тәуекелдерді төмендетуге ықпал етеді. Заңнамалық механизмдер мен экономикалық факторлардың үйлесуі Швейцарияның ипотекалық жүйесін әлемдегі ең тиімді жүйелердің біріне айналдырады.

Осылайша, қарыз алушыларды қорғаудың халықаралық тәжірибесі несиеленудің ашықтығын арттыруға, пайыздық мөлшерлемелерді шектеуге, коллекторлардың қызметін бақылауға және қаржылық дауларды шешудің балама әдістерін дамытуға бағытталған кең ауқымды шараларды қамтиды.

Дамыған ел ретінде Сингапурда, қарыз алушылардың құқықтарын қорғау үшін негізгі реттеуші орган - Ақша-кредит басқармасы (Monetary Authority of Singapore бұдан әрі - MAS) болып табылады. MAS - елдің орталық банкі әрі қаржы нарығын реттеуші мекеме. Ол Сингапурдың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету, ақша-несиелі саясатын жүргізу және ел экономикасының дамуын қолдау бойынша маңызды рөл атқарады.

MAS қаржы институттарына лицензия беру, банктердің қызметін реттеу және қаржы нарығының тұрақтылығын сақтау міндеттерін атқарады. Бұл орган банк секторындағы несиелі беру ережелерін қадағалайды және қаржы ұйымдарының әділ әрі ашық қызмет етуін қамтамасыз етеді. MAS банктерден клиенттерге толық әрі шынайы ақпарат беруін талап етеді. Мысалы, несиелі шарттары, пайыздық мөлшерлемелер және төлем міндеттемелері туралы ақпарат ашық болуы тиіс.

Сонымен қатар, MAS қаржылық технологияларды дамыту мен қауіпсіздікті арттыруға көңіл бөледі. Қаржы ұйымдары үшін киберқауіпсіздік талаптарын енгізу арқылы клиенттердің деректерін қорғау шараларын күшейтуде. Қарыз алушылардың құқықтарын қорғау мақсатында MAS банктер мен микроқаржылық ұйымдардың жауапкершілігін арттыруға бағытталған жаңа заңнамалық нормаларды қабылдап отырады.

MAS Сингапурда тұтынушылардың қаржылық сауаттылығын арттыруға да ерекше мән береді. Арнайы бағдарламалар арқылы азаматтардың қаржылық жоспарлау дағдыларын дамыту, несиелік міндеттемелерді түсіндіру және қаржылық тәуекелдерді басқару бойынша

оқыту жұмыстары жүргізіледі. Осылайша, MAS Сингапурдағы несиелік нарықты реттеу арқылы қарыз алушылардың құқықтарын қорғау мен қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді (Monetary Authority of Singapore ресми сайты).

Сингапурдың қаржылық тұрақтылығын сақтау мақсатында депозиттерді сақтандыру жүйесі енгізілген. Бұл жүйе банк клиенттерінің қаражатын қорғауға бағытталған және қарыз алушылардың сенімділігін арттырады. Егер банк банкротқа ұшыраса немесе қаржылық қиындықтарға тап болса, депозиттерді сақтандыру жүйесі азаматтардың қаражатын толық немесе белгілі бір мөлшерде өтеп береді.

Сингапурда депозиттерді сақтандыру жүйесі Singapore Deposit Insurance Corporation (SDIC) ұйымы арқылы жүзеге асырылады. Бұл мекеме банк жүйесіндегі тұрақтылықты қамтамасыз ету және салымшылардың мүдделерін қорғау мақсатында жұмыс істейді. SDIC арқылы сақтандырылған депозиттер белгілі бір шектеулі сомада кепілдендіріледі, бұл қаржы жүйесіндегі сенімділікті нығайтады.

Депозиттерді сақтандырудың басты мақсаты - банктердің жауапкершілігін арттыру, қаржылық жүйеге деген халықтың сенімін күшейту және қаржы нарығындағы тұрақтылықты қамтамасыз ету. Қарыз алушылар үшін бұл жүйе үлкен маңызға ие, себебі олар өз қаражаттарының қауіпсіз екендігіне сенімді бола алады. Сонымен қатар, бұл механизм қаржы ұйымдарының тәуекелдерді басқару жүйесін жетілдіруге ықпал етеді.

Сингапурдың қаржы нарығы әлемдегі ең тұрақты жүйелердің бірі болып саналады, және депозиттерді сақтандыру жүйесі оның негізгі тіректерінің бірі болып табылады. Қаржы институттары мен үкімет арасындағы тиімді ынтымақтастық арқасында Сингапурдағы банк жүйесі жоғары деңгейде реттеліп, қарыз алушылардың құқықтарын қорғауға басымдық беріледі (Singapore Deposit Insurance Corporation сайты).

Сингапурда қарыз алушылардың құқықтарын қорғау үшін несие беру шарттарын реттейтін нақты ережелер бар. Елдегі барлық қаржы институттары несие беру талаптарын ашық жариялап, тұтынушыларға толық ақпарат беруге міндетті. Бұл талаптар Сингапур Кредиттік басқармасы (MAS) және басқа да реттеуші органдар арқылы бақыланады.

Сингапурдағы несие беру ережелері негізінен пайыздық мөлшерлемелерді реттеу, тұтынушыларға ақпарат беру және қарызды қайтару шарттарын анықтау мәселелерін қамтиды. Банктер мен микроқаржылық ұйымдар тұтынушылардың төлем қабілеттілігін бағалау үшін олардың кредиттік тарихын зерттейді. Бұл жүйе арқылы азаматтардың артық несие алуына жол бермей, қаржылық тұрақсыздықтың алдын алу көзделген.

Сонымен қатар, Сингапурда несиелік келісімшарттарда жасырын комиссиялар мен қосымша төлемдер болмауы тиіс. Бұл талаптар тұтынушылардың құқықтарын қорғау үшін енгізілген және қаржы ұйымдарының жауапкершілігін арттырады. Банктер қарыз алушыларға несиелік шарттарды толық түсіндіруге міндетті, ал тұтынушылар өз құқықтарын білулері үшін арнайы қаржылық сауаттылық бағдарламалары ұйымдастырылады.

Тағы бір маңызды аспект - қаржылық қиындыққа тап болған азаматтарға қолдау көрсету шаралары. Сингапурда қарыз алушылардың қарызды қайта құрылымдау немесе төлемді кейінге шегеру мүмкіндігі бар. Бұл жүйе азаматтардың төлем қабілеттілігін сақтауына және қаржылық қиындықтарға төтеп беруіне көмектеседі.

Жалпы, Сингапурдағы несие беру жүйесі әділдік пен ашықтық қағидаларына негізделген. Мемлекет азаматтардың қаржылық құқықтарын қорғау үшін нақты ережелерді ұстанып, қаржы ұйымдарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге баса назар аударады.

2. Қазақстандағы ағымдағы жағдай

Қазақстанда қарыз алушыларды қорғау Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен, "Банктер және банктік қызмет туралы" Заңмен, «Микроқаржылық қызмет туралы» Заңмен сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілерімен қамтамасыз етілген. Алайда, бұл заңнамалық база кейбір мәселелерді толық шеше алмай отыр (Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі, 1994; Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім), 1999; Банктер және банк қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы, 1995; Микроқаржылық қызмет туралы Қазақстан

Республикасының Заңы, 2012).

Қазіргі таңда Қазақстанда тұтынушылық кредиттеуді кешенді түрде реттейтін бірыңғай заң жоқ. Бұл несие шарттарының біркелкі болмауына, қарыз алушылардың құқықтары мен міндеттерінің нақты айқындалмауына алып келеді. Сондай-ақ, банктер мен микроқаржы ұйымдарының әртүрлі талаптарды белгілеуіне жол ашады.

Жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесінің шекті мөлшерлерін айқындау туралы Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының 2024 жылғы 16 тамыздағы № 62 қаулысы және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2024 жылғы 19 тамыздағы № 45 бірлескен қаулысына сай Қазақстандағы микроқаржы ұйымдары мен ломбардтар ұсынатын несиелер бойынша жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесі (ЖТСМ) 46%-ды құрап отыр. Мұндай жоғары пайыздар халықтың қаржылық жүктемесін арттырып, қарыз алушылардың қарыз тұзағына түсуіне себеп болады. Көптеген азаматтар қаржылық қиындықтардан шығу үшін бірнеше несие алуға мәжбүр болып, нәтижесінде борышкерлер саны артуда (Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының бірлескен қаулы, 2024).

Қаржылық сауаттылықтың төмен болуы қазақстандықтардың несие шарттарын толық түсінбеуіне әкеледі. Зерттеулерге сәйкес, халықтың 40%-дан астамы несие шарттарының талаптарын білмейді немесе дұрыс түсінбейді. Бұл олардың өз құқықтары мен міндеттерін толық білмеуіне, сондай-ақ қаржылық шешімдерді ойланбай қабылдауына себепші болады.

Қарыздарды өндіріп алу барысында кейбір коллекторлық агенттіктер борышкерлерге заңсыз қысым көрсету, қорқыту, психологиялық шабуыл жасау сияқты әдістерді қолданатыны туралы шағымдар жиі кездеседі. Бұл халықтың әлеуметтік жағдайына теріс әсер етіп, азаматтардың құқықтарын бұзу қаупін күшейтеді.

Жоғарыда айтылғандай, Қазақстанда қарыздық жүктеме жылдан-жылға өсіп келеді. 2024 жылдың басында халықтың банктер мен микроқаржы ұйымдары алдындағы қарызы 14 трлн теңгеден асты. Бұл көрсеткіш халықтың қарыз алу деңгейінің жоғары екенін және несиеге тәуелділіктің артып келе жатқанын көрсетеді.

Соңғы жылдары Қазақстан қарыз алушылардың құқықтарын қорғау бойынша бірқатар шараларды қабылдады:

Қазақстанда қарыз алушылардың құқықтарын қорғау саласында соңғы жылдары маңызды заңнамалық өзгерістер орын алды. 2024 жылғы 19 маусымда Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кредит беру кезінде тәуекелдерді барынша азайту, қарыз алушылардың құқықтарын қорғау, қаржы нарығын реттеуді және атқарушылық іс жүргізуді жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңына қол қойды (Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты, 2025).

Бұл заң аясында бірнеше негізгі өзгерістер енгізілді. Біріншіден, қарыз алушылардың борыштық жүктемесін шектеу мақсатында мерзімі 90 күннен асқан берешегі бар тұлғаларға кепілсіз тұтынушылық қарыздар беруге тыйым салынды. Сонымен қатар, әскери қызметшілерге қатысты жеңілдіктер қарастырылып, олардың мерзімді әскери қызметін өткеру кезінде және демобилизациядан кейін 60 күн ішінде алынған қарыздарына сыйақы есептеуден босату енгізілді.

Коллекторлық агенттіктердің қызметіне қойылатын талаптар да күшейтілді. 2026 жылғы 1 мамырға дейін банктер мен микроқаржы ұйымдарына азаматтардың қарызын коллекторлық агенттіктерге беруге тыйым салынды. Бұл мерзімнен кейін коллекторлық агенттіктерге жеке тұлғалардың құқықтарын беру шарттары қатаңдатылды.

Қарыз алушылардың құқықтарын қорғауды күшейту мақсатында банк омбудсманының құзыреті кеңейтіліп, микроқаржы омбудсманы институты енгізілді. Әлеуметтік осал топтарға жататын борышкерлердің жалғыз баспанасын өндіріп алу шектеліп, жылыт маусымында оларды мәжбүрлеп шығару мүмкіндігі алынып тасталды. Сонымен қатар, алаяқтық әрекеттердің алдын алу үшін онлайн қарыздар беру кезінде биометриялық сәйкестендіру міндеттелді.

Осылайша, Қазақстандағы қарыз алушылардың құқықтарын қорғау бағытындағы реформалар қаржы нарығындағы тәуекелдерді азайтуға және азаматтардың борыштық жүктемесін төмендетуге бағытталған маңызды шаралар кешенін қамтиды.

3. Қазақстанда халықаралық тәжірибені қолдану мүмкіндіктері

Қазақстанда қарыз алушылардың құқықтарын қорғау деңгейін арттыру үшін ЕО, АҚШ және Азия елдерінде тиімділігін дәлелдеген халықаралық тәжірибелерді бейімдеуге болады.

Тұтынушылық кредиттеу туралы бірыңғай заңды қабылдау, заңның несиенің нарығын реттеуге, жүйелеуге және қарыз алушылардың құқықтарын қорғауды күшейтуге көмектеседі. Жаңа заңда Жапония мен Оңтүстік Кореядағыдай ең жоғары пайыздық мөлшерлемелерге шектеулерді енгізу қажет. Кредиторлардың несиенің толық құнын ашуға міндеттемесі, соның ішінде ЕО директивасына ұқсас барлық комиссиялар мен қосымша төлемдерді ашық көрсету мәселесі қаралу қажет. Қарыз алушыларды әділетсіз әрекеттерден қорғау, соның ішінде агрессивті қарызды өндіріп алуға тыйым салу және қарызды міндетті несиенің толық құнын ашу, қарыз алушыларға қаржылық шешімдерді саналы түрде қабылдауға көмектеседі. Бұл әрекет АҚШ-тағыдай, қарыз алушыларды ақпараттандырудың біріздендірілген жүйесінің, негізсіз берешек жағдайларының санын азайтуға мүмкіндік береді.

ЕО елдеріндегідей сияқты Қазақстанда да несиелер бойынша 14 күндік мерзім енгізуге болады, осы 14 күндік мерзім барысында қарыз алушы айыппұлсыз несиеден бас тарта алады. Бұл механизм тұтынушыларды асығыс шешімдерден қорғайды және проблемалық қарыздардың санын азайтады. Қаржы омбудсмендердің институттынын әрі қарай дамыту, қарыз алушыларға несиенің берушілермен дауларды сотқа жүгінбей-ақ шешуге мүмкіндік береді. Табысты модельдердің мысалдары ретінде Ұлыбританияның қаржы омбудсмены (Financial Ombudsman Service, FOS) және Австралиялық қаржылық омбудсмен (Australian Financial Complaints Authority, AFCA) алуға болады. Бұл институт қарыз алушылардың банктер мен микроқаржы ұйымдарына қатысты шағымдарын қарау, даулар бойынша міндетті болған шешімдер шығару мен Коллекторлық агенттіктердің қызметін бақылауды жүзеге асырады айналысатын болады.

Және де Қазақстанда халықаралық тәжірибені, атап айтқанда ипотекалық несиелеудің швейцариялық моделін қолдану қарыз алушылардың Қазақстандағы жағдайын едәуір жеңілдетуі мүмкін. 50 жылдық ұзақ мерзімді ипотека ай сайынғы төлемдерді төмендетеді, ал белгіленген пайыздық мөлшерлемелер төлемдердің тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Мұрагерлік ипотека отбасыларға қарызды дереу төлемей-ақ тұрғын үйді сақтауға көмектеседі. Жанама амортизацияны қоса алғанда, икемді төлем жүйесін енгізу қарыз алушыларға өз қаржысын басқаруға көбірек мүмкіндік береді. Макроэкономикалық тұрақтылық арқылы пайыздық мөлшерлемені төмендету ипотеканы қол жетімді етеді. Қарыз алушының кірісінің 30-33% деңгейінде қарыз жүктемесін шектеу артық несиенің ауыртпалығын болдырмайды. Жылжымайтын мүлікті бағалауды қатаң бақылау бағаның көтерілуіне жол бермейді, ал жастар мен балалары бар отбасыларды қолдаудың арнайы бағдарламалары тұрғын үй сатып алу шарттарын жақсартады. Бұл шаралар Қазақстанда ипотекалық несиелендіруді азаматтар үшін неғұрлым тұрақты, қолжетімді және қауіпсіз етуге көмектеседі.

Қорытынды. Қазіргі заманғы қаржылық жүйе жағдайында қарыз алушылардың құқықтарын қорғау тетіктерін жетілдіру - елдің экономикалық тұрақтылығы мен әлеуметтік әділеттілігін қамтамасыз етудегі басым бағыттардың бірі. Мақалада жүргізілген талдаулар көрсеткендей, дамыған елдердің заңнамалық және институционалдық тәжірибесі бұл салада тиімді нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берген. Атап айтқанда, несиелеу шарттарының ашықтығын қамтамасыз ету, пайыздық мөлшерлемелерді шектеу, тәуелсіз омбудсмен институтын дамыту, сондай-ақ кредиттік рейтинг пен қаржылық сауаттылықты арттыру тетіктері қарыз алушылардың құқықтарын қорғаудың тиімді үлгілері ретінде көрініс тапқан.

Қазақстандағы қазіргі ахуалға және қаржы саласындағы жахандық өзгерістерге жүргізілген талдау елдегі бұл салада белгілі бір ілгерілеу болғанымен, жүйелі мәселелердің сақталып отырғанын көрсетті. Оның ішінде тұтынушылық несиелеуді кешенді реттейтін бірыңғай заңның жоқтығы, қарыз шарттарының кейбір жосықсыз тәжірибелер арқылы

жасырын сипат алуы, коллекторлық агенттіктер қызметіндегі құқық бұзушылықтар және азаматтардың қаржылық сауаттылығының жеткіліксіздігі - басты проблемалар ретінде айқындалды.

Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, Қазақстан үшін төмендегідей нақты әрі негізделген ұсыныстарды тұжырымдауға болады:

1 Тұтынушылық кредиттеу саласын реттейтін арнайы құқықтық актіні қабылдау.

2 Несиелеу шарттары бойынша барлық ақпаратты толық, нақты әрі салыстырмалы түрде ұсынуды міндеттейтін құқықтық нормаларды енгізу. Бұл азаматтардың несиелік шешімдерді саналы түрде қабылдауына жағдай жасайды.

3 Қарыз алушылардың борыштық жүктемесін бағалау жүйесін күшейту, оның ішінде кредиторлар мен микроқаржылық ұйымдар үшін бірыңғай әдістеме мен автоматтандырылған есептеу алгоритмдерін заңмен бекіту.

4 Банк омбудсмені мен микроқаржылық омбудсмен институттарын нақты құзыреттермен қамтамасыз етіп, олардың шешімдеріне құқықтық міндеттілік беру.

5 Кредиттік бюролардың жұмысын жетілдіру: олар тек банктік несиелерді ғана емес, азаматтардың төлем мәдениетін кең ауқымда есепке алуы тиіс (мысалы, коммуналдық төлемдер, салықтар, байланыс қызметтері). Бұл бағыт несиелеу тарихы жоқ тұлғалар үшін де объективті баға алуға мүмкіндік береді.

6 Азаматтардың қаржылық сауаттылығын жүйелі түрде арттыру мақсатында ұлттық бағдарламалар қабылдау және бар салаларды дамыту, бұл халықтың несиелеуге тәуелділігін азайтып, қаржылық тәуекелдерді басқару қабілетін күшейтеді.

Жалпылай алғанда, қарыз алушылардың құқықтарын қорғау жүйесін жетілдіру үшін құқықтық, институционалдық және білім беру сипатындағы кешенді шаралар қажет. Қазақстан халықаралық тәжірибені өз контекстіне бейімдей отырып, тиімді әрі әділ қаржылық инфрақұрылым қалыптастыруға қабілетті. Бұл бағыттағы жүйелі реформа елдегі әлеуметтік тұрақтылықты арттырып қана қоймай, қаржы нарығына деген сенімді де нығайта түседі.

Әдебиеттер

Афанасьев С.А., Рейтинг кредитной благонадёжности Schufa, 30.12.2024 г. URL: <https://www.insure.travel/de/finance/schufa> (Қаралған күні: 19.03.2025).

«Банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1995). 31 тамыздағы № 2444 [Электрондық ресурс]: «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің заңдық ақпараттық жүйесі» (adilet.zan.kz) URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002444> (Қаралған күні: 19.03.2025).

Браун А., 11.06.2022 г. Кредитный рейтинг Schufa в Германии: где узнать и как улучшить. URL: <https://aussiedlerbote.de/2022/06/kreditnyj-rejting-schufa-v-germanii-gde-uznat-i-kak-uluchshit/> (Қаралған күні: 19.03.2025).

Еуропалық Парламент және Еуропалық Одақ Кеңесі. (2008). Тұтынушыларға арналған несиелеу шарттары туралы 2008/48/ЕС Директивасы (2008 жылғы 23 сәуір). Еуропалық Одақтың ресми журналы, L 133, 5-бап, 70-72. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/48/oj> (Қаралған күні: 19.03.2025).

Жапония. (1954). Пайыздық мөлшерлемелерді шектеу туралы заң, 1954 жылғы 15 мамырдағы №100 Заң, 1-бап (Қаралған күні: 09.04.2025).

Жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесінің шекті мөлшерлерін айқындау туралы Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының 2024 жылғы 16 тамыздағы № 62 қаулысы және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2024 жылғы 19 тамыздағы № 45 бірлескен қаулы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2024 жылғы 20 тамызда № 34960 болып тіркелді. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034960> (Қаралған күні: 20.04.2025).

Кредиттік бюро. 10.09.2020 жыл. URL: <https://fingramota.kz/kk/post/kreditik-byuro> (Қаралған күні: 02.05.2025).

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының «Микрокредит беру туралы шартты жасасу тәртібін, оның ішінде шарттың мазмұнына, ресімделуіне және микрокредиттің толық құны (микрокредит бойынша артық төленетін сома, микрокредит мәні) туралы ақпаратты қамтитын оның бірінші бетіне, микрокредит беру туралы шарттың міндетті шарттарына қойылатын талаптарды, сондай-ақ микрокредитті өтеу кестесінің нысанын бекіту туралы» 2019 жылғы 29 қарашадағы № 232 қаулысы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2019 жылғы 5 желтоқсанда № 19697 болып тіркелді. [Электрондық ресурс]: «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің заңдық ақпараттық жүйесі» (adilet.zan.kz) URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900019697> (Қаралған күні: 25.04.2025).

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының «Микрокредит алу үшін қажетті құжаттардың тізбесін, сондай-ақ Микрокредит беру туралы шарт бойынша кредиттік дерекнама жүргізу қағидаларын бекіту туралы» 2019 жылғы 26 қарашадағы № 210 қаулысы [Электрондық ресурс]: «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің заңдық ақпараттық жүйесі» (adilet.zan.kz) URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900019670> (Қаралған күні: 25.04.2025).

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы кредиттік бюролар және кредиттік тарихты қалыптастыру туралы» 2004 жылғы 6 шілдедегі N 573 Заңы. [Электрондық ресурс]: «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің заңдық ақпараттық жүйесі» (adilet.zan.kz) URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000573> (Қаралған күні: 02.05.2025).

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (1994). 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ [Электрондық ресурс]: «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің заңдық ақпараттық жүйесі» (adilet.zan.kz) URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (Қаралған күні: 19.03.2025).

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) (1999). 1 шілдедегі № 409 Кодексі [Электрондық ресурс]: «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің заңдық ақпараттық жүйесі» (adilet.zan.kz) URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_\(Қаралған күні: 19.03.2025\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_(Қаралған күні: 19.03.2025)).

Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кредит беру кезінде тәуекелдерді барынша азайту, қарыз алушылардың құқықтарын қорғау, қаржы нарығын реттеуді және атқарушылық іс жүргізуді жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты 2025 ж. <https://surl.li/zysejj> (Қаралған күні: 20.04.2025).

Микроқаржылық қызмет туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 26 қарашадағы № 56-V Заңы. [Электрондық ресурс]: «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің заңдық ақпараттық жүйесі» (adilet.zan.kz) URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000056>

Миф о закредитованности: кто в Казахстане на самом деле берёт кредиты? 2 сәуір 2025 жыл, URL: <https://ranking.kz/reviews/banking-and-finance/mif-o-zakreditovannosti-kto-v-kazahstane-na-samom-dele-beryot-kredity.html>

Понимание влияния телефонных контрактов в Великобритании на вашу кредитную историю. 08.04.2024 г. URL: <https://surl.li/fvuwwx> (Қаралған күні: 19.03.2025).

Lee, H.-J. (2022, July 14). Personal debt restructuring programs introduced in Korea. Korea JoongAng Daily. URL: <https://koreajoongangdaily.joins.com/2022/07/14/business/economy/Korea-Yoon-Sukyeol-Finance/20220714170209036.html> (Қаралған күні: 09.04.2025).

Monetary Authority of Singapore (MAS) ресми сайты <https://www.mas.gov.sg/> (Қаралған күні: 20.04.2025).

Singapore Deposit Insurance Corporation (SDIC) <https://www.sdic.org.sg/> (Қаралған күні: 20.04.2025).

SNB Financial Stability Report 2023, 45- бет URL: https://www.snb.ch/en/publications/financial-stability-report/2023/stabrep_2023 (Қаралған күні: 20.04.2025).

References

Afanasev, S.A. (2024, December 30). Reiting kreditnoy blagonadyozhnosti Schufa [Schufa Creditworthiness Rating]. <https://www.insure.travel/de/finance/schufa> (Karalghan kuni: 19.03.2025) [In Rus]

«Bankter zhane bank khyzmetti turaly» Qazaqstan Respublikasynyń Zany (1995, 31 August) № 2444 [Law of the Republic of Kazakhstan "On Banks and Banking Activities"]. Qazaqstan Respublikasynyń Adilet ministriliginii zańdyq aqparattyq zhyyesi (adilet.zan.kz). https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002444_ (Karalghan kuni: 19.03.2025) [In Kaz]

Braun, A. (2022, June 11). Kreditnyy reyting Schufa v Germanii: gde uznat i kak uluchshit [Schufa Credit Rating in Germany: Where to Check and How to Improve]. <https://aussiedlerbote.de/2022/06/kreditnyj-rejting-schufa-v-germanii-gde-uznat-i-kak-uluchshit/> (Karalghan kuni: 19.03.2025) [In Rus]

Évropálik Parlament zhane Évropályq Odaq Kénesi. (2008). Tutynushylarǵa arnalǵan nesie sharttary turaly 2008/48/EC Direktivasy (2008 жылғы 23 сәуір) [Directive 2008/48/EC of the European Parliament and of the Council on Credit Agreements for Consumers]. Évropályq Odaqtyń resmii zhurnaly, L 133, 5-bap, 70--72. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/48/oj> (Karalghan kuni: 19.03.2025) [In Eng]

Kreditnik byuro. (2020, September 10). [Credit Bureau]. <https://fingramota.kz/kk/post/kreditnik-byuro> (Karalghan kuni: 02.05.2025) [In Kaz]

Lee, H.-J. (2022, July 14). Personal debt restructuring programs introduced in Korea. Korea Joong Ang Daily. <https://koreajoongangdaily.joins.com/2022/07/14/business/economy/Korea-Yoon-Sukyeol-Finance/20220714170209036.html> (Karalghan kuni: 09.04.2025) [In Eng]

«Mikroqarzhylıq khyzmet turaly» Qazaqstan Respublikasy (2012, November 26) № 56-V Zán [Law on Microfinance Services of the Republic of Kazakhstan]. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000056> [In Kaz]

«Mif o zakreditovannosti: kto v Kazakhstane na samom dele beryot kredity?» (2025, April 2) [The Myth of Over-Indebtedness: Who Really Takes Loans in Kazakhstan?]. <https://ranking.kz/reviews/banking-and-finance/mif-o-zakreditovannosti-kto-v-kazahstane-na-samom-dele-beryot-kredity.html> [In Rus]

Monetary Authority of Singapore (MAS) resmii sayty [Official website of Monetary Authority of Singapore]. <https://www.mas.gov.sg/> (Karalghan kuni: 20.04.2025) [In Eng]

Ponimaniye vliyaniya telefonnykh kontraktov v Velikobritanii na vashu kreditnyuyu istoriyu (2024, April 8) [Understanding the Impact of Phone Contracts in the UK on Your Credit History]. <https://surl.li/fvuwwx> (Karalghan kuni: 19.03.2025) [In Rus]

Qazaqstan Respublikasy Ulıtyq Banki Basqarmasynyń «Mikrokredit beru turaly shartty jasasu tártibin...» (2019, November 29) № 232 qaulı [Resolution on the Procedure for Concluding a Microcredit Agreement...]. Qazaqstan Respublikasy Adilet ministriliginde (2019, December 5) № 19697 bolyp tirkeldi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900019697> (Karalghan kuni: 25.04.2025) [In Kaz]

Qazaqstan Respublikasy Ulıtyq Banki Basqarmasynyń «Mikrokredit alu úshin qajetti qujattardyń tizbesin...» (2019, November 26) № 210 qaulı [Resolution on the List of Documents Required for Obtaining a Microcredit...]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900019670> (Karalghan kuni: 25.04.2025) [In Kaz]

Qazaqstan Respublikasy «Qazaqstan Respublikasyndaǵy kreditnik byurolar zhane kreditnik tarykhty qalyptastyru turaly» (2004, July 6) N 573 Zán [Law of the Republic of Kazakhstan "On Credit Bureaus and Formation of Credit History"]. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000573_ (Karalghan kuni: 02.05.2025) [In Kaz]

Qazaqstan Respublikasy Azamattıq Kodeksi (1994, December 27) № 268-XIII [Civil Code of the Republic of Kazakhstan]. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (Karalghan kuni: 19.03.2025) [In Kaz]

Qazaqstan Respublikasy Azamattıq kodeksi (erekse bob) (1999, July 1) № 409 Kodeksi [Civil Code (Special Part) of the Republic of Kazakhstan]. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_ (Karalghan kuni: 19.03.2025) [In Kaz]

Qazaqstan Respublikasynyń kebir zańnamalyq aktterine... (2025) [On Amendments to Certain Legislative Acts to Reduce Risks in Lending, Protect Borrowers' Rights, and Improve Financial Market Regulation]. <https://surl.li/zysejj> (Karalghan kuni: 20.04.2025) [In Kaz]

Singapore Deposit Insurance Corporation (SDIC) [Official website of Singapore Deposit Insurance Corporation]. <https://www.sdic.org.sg/> (Karalghan kuni: 20.04.2025) [In Eng]

SNB Financial Stability Report 2023, 45-bet [Swiss National Bank, Financial Stability Report 2023, p. 45]. https://www.snb.ch/en/publications/financial-stability-report/2023/stabrep_2023 (Karalghan kuni: 20.04.2025) [In Eng]

Zhaponiya. (1954, May 15). Payzdzalyq molsherlemerdi shektey turaly zán №100, 1-bap [Law on Limiting Interest Rates] (Karalghan kuni: 09.04.2025) [In Eng]

Zholydyq tiimdi sıyaqsy molsherlemerdi anıktaı turaly Qazaqstan Respublikasy Qaryzyq naryqyn retteı zhane damytu agenttiǵı Basqarmasynyń (2024, August 16) № 62 qaulı men Qazaqstan Respublikasy Ulıtyq Banki Basqarmasynyń (2024, August 19) № 45

birlesken qauly [Joint Resolution on Setting Maximum Annual Percentage Rates]. Qazaqstan Respublikasy Adilet ministriginde (2024, August 20) № 34960 bolyp tirkeldi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034960> (Karalghan kuni: 20.04.2025) [In Kaz]

МРНТИ 10.79.37

DOI: <https://doi.org/10.62687/VLJ.1.1.2025.15>

ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЖЕНЩИН В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.А. Комалов*

ТОО «ALLIANCE BUILDINGS», Шымкент, Казахстан

*e-mail: almirikomalov@gmail.com

А.А. Комалов – магистр юридических наук, главный инженер ТОО «ALLIANCE BUILDINGS», Шымкент, Казахстан, <https://.0009-0007-0135-9962>, e-mail: almirikomalov@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу состояния защиты прав женщин, отбывающих наказание в местах лишения свободы в Республике Казахстан. Рассматриваются ключевые проблемы функционирования исправительных учреждений для женщин, в частности несоответствие условий содержания международным стандартам, недостаточность санитарно-бытового и медицинского обеспечения, а также риски гендерного насилия и дискриминации. Особое внимание уделяется практике применения уголовного и уголовно-исполнительного законодательства в отношении женщин, анализируются институты условно-досрочного освобождения, замены наказания альтернативными мерами и амнистии. На основе анализа официальных статистических данных и конкретных кейсов выявляются системные проблемы правоприменительной практики, демонстрируется формалистский подход судов и приоритет карательных механизмов над принципами гуманизма и защиты прав человека.

В статье обосновывается необходимость проведения амнистии для женщин как первого этапа реформирования пенитенциарной системы, а также предлагаются ключевые направления дальнейших изменений: демилитаризация уголовно-исполнительной системы, внедрение гендерно-ориентированных стандартов содержания и расширение общественного контроля. Делается вывод о том, что реализация международных обязательств Казахстана в сфере прав человека требует системных и последовательных реформ, направленных на гуманизацию наказания и содействие ресоциализации осуждённых женщин.

Ключевые слова: защита прав осуждённых женщин; исправительные учреждения; уголовно-исполнительная система Казахстана; гуманизация наказания; условно-досрочное освобождение; альтернативные меры уголовной ответственности; женская амнистия; международные стандарты обращения с заключёнными.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҮЗЕУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕР ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.А. Комалов*

«ALLIANCE BUILDINGS» ЖШС, Шымкент қ., Қазақстан

*e-mail: almirikomalov@gmail.com

А.А. Комалов – заң ғылымдарының магистрі, «ALLIANCE BUILDINGS» ЖШС бас инженері, Шымкент қ., Қазақстан, <https://.0009-0007-0135-9962>, e-mail: almirikomalov@gmail.com

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасындағы бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан әйелдердің құқықтарын қорғау жағдайына кешенді талдау жасауға арналған. Әйелдерге арналған түзеу мекемелерінің қызмет етуіндегі негізгі мәселелер, атап айтқанда, ұстау жағдайларының халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі, санитарлық-тұрмыстық және медициналық қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі, сондай-ақ гендерлік зорлық-зомбылық пен кемсітушілік тәуекелдері қарастырылады. Әйелдерге

қатысты қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасын қолдану тәжірибесіне, шартты түрде мерзімінен бұрын босату, жазаны баламалы шаралармен алмастыру және амнистия институттарын талдауға ерекше назар аударылады. Ресми статистикалық деректер мен нақты жағдайларды талдау негізінде құқық қолдану тәжірибесіндегі жүйелі проблемалар анықталып, соттардың формалистік көзқарасы мен гуманизм және адам құқықтарын қорғау қағидаттарына қарағанда жазалау тетіктеріне басымдық берілетіні көрсетіледі.

Мақалада пенитенциарлық жүйені реформалаудың алғашқы кезеңі ретінде әйелдерге арналған амнистия жүргізудің қажеттілігі негізделеді, сондай-ақ қылмыстық-атқару жүйесін демилитаризациялау, гендерлік бағдарланған ұстау стандарттарын енгізу және қоғамдық бақылауды кеңейту сияқты одан әрі өзгерістердің негізгі бағыттары ұсынылады. Қазақстанның адам құқықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерін іске асыру жазаны ізгілендіруге және сотталған әйелдерді қоғамға қайта әлеуметтендіруге бағытталған жүйелі әрі дәйекті өзгерістерді талап ететіні жөнінде қорытынды жасалады.

Кілт сөздер: әйелдер құқықтары; әйелдерге арналған түзеу мекемелері; пенитенциарлық жүйе; қылмыстық-атқару құқығы; амнистия; шартты түрде мерзімінен бұрын босату; гендерлік кемсітушілік; адам құқықтарының халықаралық стандарттары.

PROBLEMS OF PROTECTING THE RIGHTS OF WOMEN IN CORRECTIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A.A. Komalov*

ALLIANCE BUILDINGS LLP, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: almirikomalov@gmail.com

A. A. Komalov – master of Laws, Chief Engineer of ALLIANCE BUILDINGS LLP, Shymkent, Kazakhstan, <https://.0009-0007-0135-9962>, e-mail: almirikomalov@gmail.com

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the state of protection of the rights of women held in places of deprivation of liberty in the Republic of Kazakhstan. The key problems in the functioning of women's correctional institutions are examined, including the non-compliance of detention conditions with international standards, insufficient provision of sanitary, domestic, and medical facilities, as well as the risks of gender-based violence and discrimination. Special attention is paid to the practice of applying criminal and penal enforcement legislation in relation to women, including the analysis of the institutions of parole, alternative sanctions, and amnesty. Based on official statistical data and specific cases, systemic problems in law enforcement practice are identified, demonstrating a formalistic approach by the courts and the prioritization of punitive mechanisms over the principles of humanism and the protection of human rights.

The article substantiates the necessity of introducing a women's amnesty as the first stage of reforming the penitentiary system and proposes directions for further transformations, including the demilitarization of the penal enforcement system, the introduction of gender-sensitive detention standards, and the expansion of public oversight. It is concluded that the implementation of Kazakhstan's international human rights obligations requires consistent and systematic changes aimed at the humanization of punishment and the reintegration of convicted women into society.

Key words: women's rights; women's correctional institutions; penitentiary system; penal enforcement law; amnesty; parole; gender discrimination; international human rights standards.

Введение. Действующее уголовное и уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан формально закрепляет возможность применения к женщинам мер, альтернативных лишению свободы, а также отсрочки исполнения наказания в связи с беременностью или наличием малолетних детей. Вместе с тем анализ правоприменительной практики показывает, что данные механизмы используются ограниченно и не оказывают существенного влияния на снижение уровня изоляции женщин от общества.

В большинстве случаев суды при рассмотрении соответствующих ходатайств исходят из формальных критериев исправления осуждённой, что приводит к отказу в применении предусмотренных законом гуманизирующих институтов. Таким образом, существующий разрыв между нормативным регулированием и практикой его реализации существенно снижает эффективность правовых гарантий защиты прав женщин, а также отсутствие специализированных учреждений для психически больных женщин.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью комплексного анализа правового положения женщин в системе исполнения наказаний, выявления системных проблем правоприменения и выработки практико-ориентированных предложений по реформированию уголовно-исполнительной системы с учетом гендерного подхода. Особое значение в этом контексте приобретает вопрос введения женской амнистии как одного из инструментов гуманизации уголовной политики и реализации международных обязательств Казахстана в сфере прав человека.

Целью статьи является анализ состояния защиты прав женщин в исправительных учреждениях Республики Казахстан, оценка эффективности действующих правовых механизмов и обоснование необходимости внедрения комплексных мер, направленных на гуманизацию наказания и социальную реинтеграцию осужденных женщин.

Методы и материалы. В исследовании использовались общенаучные и специальные методы юридического познания. Диалектический и системный подходы позволили рассмотреть проблемы защиты прав женщин в исправительных учреждениях Республики Казахстан в их взаимосвязи и развитии. Формально-юридический метод применялся при анализе норм Конституции Республики Казахстан, уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства, регулирующих исполнение наказаний в отношении женщин.

Сравнительно-правовой метод использовался для сопоставления национального законодательства и правоприменительной практики с международными стандартами в сфере прав человека, включая Бангкокские правила и Правила Нельсона Манделы. Эмпирическую базу исследования составили официальные статистические данные Комитета уголовно-исполнительной системы МВД Республики Казахстан, материалы Общественных наблюдательных комиссий, а также анализ конкретных практических случаев. Полученные данные были обобщены с использованием методов анализа и синтеза для формулирования выводов и предложений по совершенствованию уголовно-исполнительной системы.

Результаты и обсуждение. Международная практика исполнения наказаний в отношении женщин ориентирована на сохранение социальных и семейных связей как важного условия последующей ресоциализации. Однако анализ функционирования женских исправительных учреждений в Республике Казахстан свидетельствует о наличии устойчивых проблем, связанных с территориальной удалённостью учреждений от мест проживания осуждённых.

Размещение женщин в исправительных учреждениях, находящихся на значительном расстоянии от семьи и родственников, объективно ограничивает возможность поддержания социальных контактов и оказывает негативное влияние на психологическое состояние осуждённых. Указанные обстоятельства усугубляются длительными сроками лишения свободы и снижением уровня социальной поддержки, что в дальнейшем осложняет процесс возвращения женщин в общество после освобождения (Строгий режим, 2023).

В этих условиях особое значение приобретает развитие механизмов социальной и постпенитенциарной поддержки осуждённых женщин, включая создание специализированных реабилитационных программ, направленных на восстановление социальных связей и снижение рисков повторной маргинализации.

Функционирование системы исправительных учреждений для женщин в Республике Казахстан характеризуется рядом устойчивых организационных и инфраструктурных проблем, оказывающих непосредственное влияние на реализацию прав осуждённых. Несмотря на сравнительно меньшую численность женщин в общей структуре осуждённых,

специфика их правового и социального положения требует дифференцированного подхода в организации исполнения наказаний. Практика деятельности женских исправительных учреждений показывает, что существующая модель уголовно-исполнительной системы не в полной мере отвечает задачам гуманизации наказания и обеспечения надлежащих условий содержания (Об особенностях, 2019).

Существенная часть исправительных учреждений для женщин функционирует в зданиях, возведённых в иные исторические периоды и изначально не предназначенных для реализации современных стандартов обращения с осуждёнными. Это объективно осложняет обеспечение надлежащих санитарно-бытовых условий, доступной медицинской помощи и безбарьерной среды для женщин с ограниченными физическими возможностями. Наличие подобных инфраструктурных ограничений негативно отражается на качестве исполнения наказаний и уровне защиты прав осуждённых.

Отдельной проблемой является территориальная удалённость исправительных учреждений от мест постоянного проживания осуждённых женщин. Ограниченные возможности поддержания контактов с родственниками и близкими лицами оказывают неблагоприятное влияние на психологическое состояние осуждённых, усиливают социальную изоляцию и осложняют процесс ресоциализации после освобождения. В условиях длительных сроков лишения свободы и ослабления семейных связей возрастает риск социальной дезадаптации и повторной маргинализации.

Анализ правоприменительной практики также свидетельствует о наличии системных недостатков в обеспечении личной безопасности женщин в местах лишения свободы. Недостаточная регламентация механизмов внутреннего контроля и особенности кадрового обеспечения исправительных учреждений создают дополнительные риски нарушения прав осуждённых и требуют пересмотра организационных подходов к управлению учреждениями. В этой связи особое значение приобретает соблюдение принципов гендерной чувствительности при формировании персонального состава и организации надзорной деятельности (Информационное сообщение, 2022).

Дополнительным уязвимым аспектом остаётся обеспечение специализированной медицинской помощи, в том числе для женщин, страдающих тяжёлыми соматическими и психическими заболеваниями. Ограниченные возможности медицинского сопровождения и отсутствие специализированных учреждений снижают уровень защиты наиболее уязвимых категорий осуждённых и не соответствуют целям гуманного исполнения наказаний.

В совокупности выявленные проблемы указывают на необходимость комплексного реформирования уголовно-исполнительной системы с учётом гендерного подхода. К приоритетным направлениям относятся демилитаризация системы исполнения наказаний, модернизация инфраструктуры исправительных учреждений, развитие медицинского и психологического сопровождения, а также расширение механизмов общественного контроля. Реализация указанных мер позволит повысить эффективность защиты прав осуждённых женщин и создать условия для их устойчивой социальной реинтеграции после освобождения (Краснобаева, Саница, 2016: 91-92).

Институт амнистии традиционно занимает важное место в системе уголовной политики государств постсоветского пространства, включая Республику Казахстан. В условиях формирования национальной правовой системы данный механизм был сохранён как один из инструментов смягчения уголовной репрессии и гуманизации наказания. За годы независимости в Казахстане неоднократно применялись акты амнистии в отношении различных категорий осуждённых, что свидетельствует о признании государством социальной и правовой значимости данного института. Вместе с тем практика применения амнистии показывает, что данный механизм не использовался в качестве адресной меры, направленной исключительно на защиту прав женщин.

Сравнительный анализ опыта государств СНГ демонстрирует, что в ряде стран амнистия рассматривалась как специальный инструмент гуманизации уголовной политики в отношении женщин и несовершеннолетних. Применение подобных мер позволяло снизить уровень

изоляции социально уязвимых групп, уменьшить нагрузку на пенитенциарную систему и создать условия для социальной реинтеграции лиц, не представляющих повышенной общественной опасности. В этом контексте отсутствие в Казахстане отдельной женской амнистии указывает на ограниченность использования потенциала данного института (Женская амнистия, 2021).

Анализ действующего уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан позволяет сделать вывод о формальном наличии правовых механизмов, направленных на смягчение наказания и сокращение сроков изоляции женщин (Уголовно-процессуальный кодекс РК, 2014).

Однако правоприменительная практика свидетельствует о крайне ограниченном использовании альтернатив лишению свободы, институтов отсрочки исполнения наказания и условно-досрочного освобождения. Данные тенденции указывают на преобладание карательного подхода над принципами гуманизма и индивидуализации наказания.

Статистические показатели применения условно-досрочного освобождения и смягчения наказания в отношении женщин подтверждают наличие устойчивой отрицательной динамики (Статистика КУИС МВД РК, 2024).

Сокращение числа случаев применения данных институтов свидетельствует о том, что суды при рассмотрении соответствующих ходатайств преимущественно исходят из формальных критериев, уделяя недостаточное внимание социальным последствиям изоляции женщин, особенно матерей, имеющих несовершеннолетних детей. Это обстоятельство существенно ограничивает возможности реализации целей ресоциализации и защиты семейных прав.

В этих условиях особую актуальность приобретает вопрос введения женской амнистии как одного из элементов комплексного реформирования уголовно-исполнительной системы. Рассматриваемая мера может быть ориентирована на лиц, осуждённых за ненасильственные преступления, с одновременным исключением категорий, представляющих повышенную общественную опасность. Применение адресной амнистии позволит снизить уровень социальной напряжённости, сократить расходы на содержание осуждённых и создать предпосылки для более эффективной защиты прав женщин.

Реализация института женской амнистии должна рассматриваться не как разовая акция, а как часть системной политики гуманизации уголовного законодательства (Уголовный кодекс РК, 2014).

В сочетании с расширением альтернативных мер наказания, совершенствованием механизмов условно-досрочного освобождения, развитием общественного контроля и модернизацией пенитенциарной инфраструктуры данная мера способна стать важным шагом на пути реформирования уголовно-исполнительной системы и приведения её в соответствие с международными стандартами в сфере прав человека (Тюрина, 2020:45-52).

Современное состояние уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан свидетельствует о целесообразности пересмотра институциональных и организационных основ её функционирования. В научной и правоприменительной практике всё чаще обосновывается необходимость выведения пенитенциарной системы из структуры силовых ведомств и её трансформации в гражданский институт, ориентированный прежде всего на реализацию прав человека и задачи ресоциализации. Такой подход соответствует практике ряда государств и позволяет снизить уровень милитаризации исполнения наказаний, а также повысить эффективность социальной и медицинской поддержки осуждённых.

В последние годы в Казахстане предпринимаются последовательные меры по реформированию правоохранительной системы, в рамках которых особое внимание уделяется обеспечению прав человека, совершенствованию механизмов контроля и модернизации инфраструктуры учреждений исполнения наказаний. Уголовно-исполнительная система рассматривается как одно из ключевых направлений данных преобразований, что отражает стремление государства привести условия содержания осуждённых в соответствие с международными стандартами и рекомендациями (Мыктыбаева, 2024).

При этом анализ показывает, что решение накопившихся проблем требует комплексного и поэтапного подхода, сочетающего законодательные, организационные и социальные меры. Одним из возможных начальных этапов такого реформирования может стать применение адресных гуманизирующих инструментов, включая амнистию для отдельных категорий осуждённых женщин и несовершеннолетних. Данный подход соответствует международным рекомендациям, ориентированным на сокращение численности лиц, находящихся в местах лишения свободы, за счёт использования альтернативных и условных форм освобождения.

Заключение и выводы. Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что система защиты прав женщин, находящихся в исправительных учреждениях Республики Казахстан, в настоящее время характеризуется наличием устойчивых системных проблем, затрагивающих как условия содержания, так и практику применения уголовного и уголовно-исполнительного законодательства. Несмотря на формальное закрепление приоритета прав человека на конституционном и законодательном уровнях, их практическая реализация в отношении женщин-заключённых остаётся недостаточной и не в полной мере соответствует международным стандартам.

Установлено, что значительная часть женских исправительных учреждений не отвечает требованиям гуманного обращения, включая обеспечение надлежащих санитарно-бытовых условий, медицинской помощи и личной безопасности. Особую обеспокоенность вызывают риски гендерного насилия и дискриминации, а также ограниченное соблюдение принципа гендерной чувствительности при организации надзора и формировании персонального состава учреждений. Анализ правоприменительной практики выявил ограниченное использование альтернатив лишению свободы и снижение показателей условно-досрочного освобождения и смягчения наказания в отношении женщин, что свидетельствует о преобладании карательного подхода над целями ресоциализации.

На основе проведённого анализа обоснована необходимость комплексного реформирования уголовно-исполнительной системы с учётом специфики правового положения женщин. В качестве приоритетных направлений предлагаются демилитаризация системы исполнения наказаний, модернизация инфраструктуры исправительных учреждений, развитие медицинского и социального сопровождения, расширение альтернативных мер уголовной ответственности и внедрение адресных гуманизирующих механизмов, включая женскую амнистию для лиц, осуждённых за ненасильственные преступления. Реализация указанных мер будет способствовать гуманизации уголовной политики, укреплению гарантий защиты прав женщин и созданию условий для их устойчивой социальной реинтеграции после освобождения.

Литература

Женская амнистия: почему она нужна Казахстану и кто выступает против. Статья на информационном портале Press.kz. [Электрон. ресурс] // URL: <https://press.kz/novosti/zhenskaya-amnistiya-pochemu-ona-nuzhna-kazahstanu-i-kto-vystupaet-protiv> (Дата обращения: 15.03.2025).

Информационное сообщение. Республиканское государственное учреждение «Департамент уголовно-исполнительной системы по Алматинской области и по области Жетісу» Министерства внутренних дел Республики Казахстан. [Электрон. ресурс] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/duistdk/press/news/details/304296?lang=ru> (Дата обращения: 19.02.2025).

Краснобаева Л.А., Сеница И.М. Права человека в системе уголовного правосудия: несовершеннолетние заключенные женского пола и женщины с детьми в местах лишения свободы // Вестник Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2016. – № 2 (95). – С. 91–92. [Электрон. ресурс] // URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/76001833.pdf> (Дата обращения: 11.03.2025).

Мыктыбаева С.Г. Медико-социальные проблемы женщин в местах лишения свободы (обзор литературы) // Reproductive Medicine (репродуктивная медицина). – 2024. – (электронная публикация). [Электрон. ресурс]. – URL: <https://repromed.kz/index.php/journal/article/view/411> (Дата обращения: 25.03.2025).

Об особенностях отбывания наказания женщинами. Статья на информационном портале Zakon.kz. [Электрон. ресурс] // URL: <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4846935-ob-osobennostjakh-otbyvanija-nakazaniya.html> (Дата обращения: 17.02.2025).

Статистические данные Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан. [Электрон. ресурс] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/activities/14769?lang=ru>

Строгий режим: как живут осужденные женщины в колонии Шымкента. Статья на информационном медиа-портале Polisia.kz. [Электрон. ресурс] // URL: <https://polisia.kz/ru/strogij-rezhim-kak-zhivut-osuzhdennye-zhenshhiny-v-kolonii-shymkenta/> (Дата обращения: 15.02.2025).

Тюрина О.В. Гендерные аспекты исполнения наказаний в виде лишения свободы // Уголовно-исполнительное право. – 2020. – № 3. – С. 45–52.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК. [Электрон. ресурс] //

Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Адилет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (Дата обращения: 15.03.2025).

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. [Электрон. ресурс] // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Адилет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (Дата обращения: 25.03.2025).

References

Informatsionnoe soobshchenie [Information message]. (n.d.). Republican State Institution “Department of the Penal Enforcement System for Almaty Region and Zhetisu Region”, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. [in Russ]

Komitet ugovovno-ispolnitel'noi sistemy Ministerstva vnutrennikh del Respubliki Kazakhstan [Committee of the Penal Enforcement System of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). Statisticheskie dannye [Statistical data]. [in Russ]

Krasnobaeva, L. A., Sinita, I. M. (2016). Prava cheloveka v sisteme ugovovnogo pravosudiya: nesovershennoletnie zaklyuchennye zhenskogo pola i zhenshchiny s det'mi v mestakh lisheniya svobody [Human rights in the criminal justice system: Female juvenile prisoners and women with children in places of detention]. Vestnik Gomel'skogo gosudarstvennogo universiteta imeni F. Skoriny [Bulletin of Francisk Skorina Gomel State University], 2(95), 91–92. [in Russ]

Myktybaeva, S. G. (2024). Medical and social problems of women in places of deprivation of liberty (a literature review). Reproductive Medicine, electronic publication. [in Russ]

Ob osobennostyakh otbyvaniya nakazaniya zhenshchinami [On the specifics of serving sentences by women]. (n.d.). Zakon.kz. [in Russ]

Republic of Kazakhstan. (2014, July 4). Ugovovno-protsessual'nyi kodeks Respubliki Kazakhstan No.231-V ZRK [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan No. 231-V ZRK]. Retrieved from Adilet legal database. [in Russ]

Republic of Kazakhstan. (2014, July 3). Ugovovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan No. 226-V ZRK [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V ZRK]. Retrieved from Adilet legal database. [in Russ]

Strogii rezhim: kak zhivut osuzhdennye zhenshchiny v kolonii Shymkenta [Strict regime: How convicted women live in a Shymkent penal colony]. (n.d.). Polisia.kz. [in Russ]

Tyurina, O. V. (2020). Gender aspects of executing punishment in the form of imprisonment. Ugovovno-ispolnitel'noe pravo [Penal Enforcement Law], (3), 45–52. [in Russ]

Zhenskaya amnistiya: pochemu ona nuzhna Kazakhstanu i kto vystupaet protiv [Women's amnesty: Why Kazakhstan needs it and who opposes it]. (n.d.). Press.kz. [in Russ]

МРНТИ 10.15.23

DOI: <https://doi.org/10.62687/VLJ.1.1.2025.4>

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОТРУДНИКОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Кожихметова С.Г.*

Международный университет Астана, Астана, Казахстан

*e-mail: k_saulet@mail.ru

С.Г. Кожихметова – магистр юриспруденции, докторант 3 курса, Высшей школы права Международного университета Астана, старший преподаватель, Астана, Казахстан, e-mail: k_saulet@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3676-1413>

Аннотация. В настоящей статье исследуется роль и значение профессиональных сотрудников Конституционного Суда Республики Казахстан, которые, несмотря на отсутствие особого конституционного статуса судьи, играют ключевую роль в обеспечении полноценной и эффективной деятельности данного органа конституционного контроля. Рассматриваются их правовой статус, структура и функции аппарата Конституционного Суда РК, включая аналитические, организационно-правовые и экспертные подразделения. Особое внимание уделено характеристике вспомогательного персонала - консультантов, специалистов (аналитиков) и иных работников, обеспечивающих подготовку материалов для рассмотрения дел, проведение правовых исследований, а также организацию документооборота и связи с другими государственными органами, также и работу по решениям КС РК. Выделяются особенности казахстанской модели в сравнении с зарубежным опытом, включая практики Российской Федерации и Польши на законодательном уровне с обоснованиями. Автор подчеркивает, что эффективность обеспеченности деятельности Конституционного Суда во многом зависит от высокого уровня профессиональной подготовки, опыта и ответственности сотрудников его аппарата. В заключение предлагаются рекомендации по усилению правового регулирования их деятельности, повышению прозрачности и укреплению институциональной значимости этих «лиц без мантии» в конституционном правосудии.

Ключевые слова: Конституционный Суд, правовой статус, аппарат, вспомогательные органы, сотрудники, аналитик, конституционное правосудие.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТЫНЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

С.Г. Қожихметова*

Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

*e-mail: k_saulet@mail.ru

С. Г. Қожихметова – заң ғылымдарының магистрі, 3-курс докторанты, Астана халықаралық университеті Құқық жоғары мектебінің аға оқытушысы, Астана қаласы, Қазақстан, e-mail: k_saulet@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3676-1413>

Аңдатпа. Бұл мақалада судья тәрізді ерекше конституциялық мәртебесінің жоқтығына қарамастан, осы конституциялық бақылау органының толық және тиімді қызметін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаратын Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының (ҚРКС) кәсіби қызметкерлерінің ролі мен маңыздылығы қарастырылған. Олардың құқықтық жағдайы, ҚРКС аппаратының құрылымы мен функциялары, оның ішінде талдау, ұйымдастыру-құқықтық және сараптамалық бөлімшелері қарастырылады. Көмекші персонал - консультанттар, мамандар (талдаушылар) және істерді қарау үшін материалдарды дайындауды, құқықтық зерттеулерді жүргізуді, сондай-ақ құжат айналымын ұйымдастыруды

және басқа мемлекеттік органдармен байланыс жасауды, сондай-ақ ҚРКС шешімдері бойынша жұмысты қамтамасыз ететін басқа да қызметкерлердің сипаттамаларына ерекше назар аударылады. Қазақстандық модельдің ерекшеліктері шетелдік тәжірибемен, оның ішінде Ресей Федерациясы мен Польшаның заңнамалық деңгейде тәжірибелерімен салыстыра отырып, негіздемелермен ерекшеленген. Автор Конституциялық Соттың қызметін қамтамасыз етудің тиімділігі көп жағдайда оның аппараты қызметкерлерінің кәсіби дайындығының жоғары деңгейіне, тәжірибесі мен жауапкершілігіне байланысты екенін атап көрсетеді. Қорытындылай келе, олардың қызметін құқықтық реттеуді күшейту, ашықтықты арттыру және конституциялық сот төрелігіндегі аталған «мантиясыз тұлғалардың» институционалдық маңызын күшейту бойынша ұсыныстар жасалады.

Түйін сөздер: Конституциялық сот, құқықтық мәртебе, аппарат, көмекші органдар, қызметкерлер, аналитик, конституциялық сот төрелігі.

LEGAL STATUS OF PROFESSIONAL STAFF OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

S.G. Kozakhmetova*

Astana International University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: k_saulet@mail.ru

S.G. Kozhakhmetova – master of Laws, 3rd year PhD student Higher School of Law, Astana International University, Senior Lecturer, Astana, Kazakhstan, e-mail: k_saulet@mail.ru, <https://0000-0002-3676-1413>

Abstract. This article examines the role and significance of the professional staff of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, who, despite lacking a special constitutional status as judges, play a key role in ensuring the full and effective functioning of this constitutional oversight body. The article considers their legal status, as well as the structure and functions of the apparatus of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, including its analytical, organizational-legal, and expert divisions. Special attention is given to the characterization of auxiliary personnel---consultants, specialists (analysts), and other staff members responsible for preparing case materials, conducting legal research, organizing document flow, coordinating with other state bodies, and implementing the decisions of the Constitutional Court. The article highlights the features of the Kazakhstani model in comparison with foreign experience, including the legislative practices of the Russian Federation and Poland, with supporting reasoning. The author emphasizes that the effectiveness of the Constitutional Court's activities largely depends on the high level of professional training, experience, and responsibility of its staff. In conclusion, recommendations are proposed to strengthen the legal regulation of their activities, enhance transparency, and reinforce the institutional significance of these «persons without robes» in constitutional justice.

Keywords: Constitutional Court, legal status, apparatus, auxiliary bodies, staff, analyst, constitutional justice.

Введение. В Казахстане по результатам конституционно-правовой реформы 2022 года, многое изменилось в правовом поле. Вновь созданный, преобразованный Конституционный Суд Республики Казахстан (далее, КСРК) начал свою деятельность с января 2023 года. На основе правовой новеллы внедрение «института обращений граждан» в КСРК, оживил роль органа конституционного контроля в стране. По сравнению с Конституционным Советом, увеличивается состав органа (сейчас 11 судей, чем было 7 членов), также, несомненно, в силу расширения полномочий и круга лиц, с доступом обращений, увеличивается и состав вспомогательных органов, в том числе и Аппарата КС.

«Люди без мантии» в КСРК, кто они? Действительно ведь виды конституционного контроля осуществляются только судьями КСРК, но конституционное производство многогранный процесс, в силу этого в отличие от судопроизводства необходимо учитывать

деятельность сотрудников Аппарата и других подразделений КСРК. С вновь созданным КСРК, необходимо рассмотреть роль и значимость таких профессионалов, проведем правовой анализ соответствующих правовых норм и научной литературы.

Методы и материалы. При написании научной статьи были применены общие и частные методы присущие юриспруденции, для анализа обеспечения правовых основ деятельности вспомогательных подразделений КСРК.

Прежде всего, применён *анализ* нормативно-правовых актов, регулирующих структуру, функции и полномочия соответствующих структур КСРК. *Формально-юридический* метод позволил раскрыть содержание правовых норм, регламентирующих деятельность Аппарата и иных вспомогательных структур. С целью выявления особенностей организации вспомогательных подразделений в различных правовых системах использован *сравнительно-правовой* метод, в том числе на примере законодательства Казахстана, России, Польши и др. стран. *Историко-правовой* метод применялся для выявления этапов становления и развития вспомогательных органов при органах конституционных органах Казахстана в разные годы. Также использован *системный подход*, позволивший рассматривать вспомогательные подразделения как составную часть института конституционного производства.

В исследовании применялись научная литература как отечественных, так и иностранных ученых правоведов по теме изучения. Также проанализированы нормативные правовые акты Республики Казахстан в сравнении с законодательством России, Польши по вопросам обеспечения деятельности органа конституционного контроля.

Результаты и обсуждение. Правовые основы деятельности вспомогательных подразделений КСРК необходимо рассмотреть сначала в соответствующих нормативных документах. Конституционный закон РК от 05.11.2022 г. «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (КЗ КСРК) содержит главу, 4 в которой несколько статей посвящены тем, кто непосредственно осуществляет всестороннюю помощь в проведении конституционного производства в КСРК, так например: ст.18 Аппарат КСРК, ст.19 Аналитик КСРК, Научно-консультативный совет (НКС).

Какова роль каждого из них, более подробно рассмотрим их функционал. Итак, рассмотрим сразу несколько статей. так в ст.18 данного Конституционного закона (КЗ) сказано: «Аппарат КС является государственным органом, осуществляющим правовое, информационно-справочное, научно-консультативное и иное обеспечение деятельности КС».

Аналитиком КС согласно ст.19 является: «государственный служащий, обеспечивающий правовое и научно-аналитическое сопровождение конституционного производства и способствующий надлежащему рассмотрению поступающих в КС обращений» (Закон РК «О Конституционном Суде Республики Казахстан», 2022).

Исходя из этих понятий, основным органом по организации деятельности КС, является его Аппарат, сотрудниками, кто непосредственно работает с первичным объектом конституционного контроля это Аналитик.

В Регламенте КСРК от 05.01.2023 года закреплены основные функции Аппарата, начиная с предварительного рассмотрения обращений и подготовки материалов до обеспечения исполнения решений КС. Именно Аппарат является тем ядром, который обеспечивает организационно-правовое, информационное и кадровое сопровождение деятельности КСРК. Согласно ст.64 Регламента КСРК в структуре Аппарата создается Служба аналитиков (Постановление Конституционного Суда РК «Об утверждении Регламента Конституционного Суда Республики Казахстан», 2023).

Касательно вопроса, необходимо отметить, что показателем необходимости профессиональных сотрудников по организации деятельности КСРК являются статистические данные: «С начала деятельности КС получил более 10,5 тысячи обращений, из них почти третью часть - в 2024 году. Граждане продолжают оставаться преобладающим большинством из числа субъектов обращений» (Послание Конституционного Суда РК «О состоянии конституционной законности в РК», 2025).

Также в организационной работе КСРК немаловажное место занимает Научно-консультативный совет. Ведь именно совет, осуществляет научное сопровождение его деятельности, подготавливая экспертные заключения, научно-аналитические рекомендации по вопросам верховенства Конституции и юриспруденции в целом. В его состав входят ученые конституционалисты и профессионалы по другим отраслям права. Постановлением утверждён состав НКС КСРК, в котором более 35 представителей научного сообщества из ведущих Вузов страны, 32 из них являются докторами юридических наук, их деятельность осуществляется на общественных началах. Деятельность НКС КСРК регулируется соответствующим Положением (Положение о Научно-консультативном совете при Конституционном Суде РК, постановление КСРК от 26.01.2023 г. №6).

Одним из примеров можем привести участие членов НКС КСРК в заседании работы КСРК, где обсуждали о состоянии конституционной законности в стране, также обсуждали вопросы о преемственности Конституционного Совета и Конституционного Суда. Так, из выступающих можно отметить доклад о значении принципа преемственности ученого А.А. Караева (Деятельность Научно-консультативного совета, 2023).

Хотелось бы отметить, что исторически и в ранее действовавшем Конституционном Суде РК (1992г.) иначе (КСРК-01) и в Конституционном Совете также функционировали Аппарат, НКС, они осуществляли аналогичные функции, но без аналитиков.

Касательно деятельности «лиц без мантии» в отечественной практике, в деятельности Аппарата КСРК, приведём пример, из беседы судьи КСРК. Так, интересным является один из вопросов, заданных заместителю Председателя КСРК Б. Нурмуханову в одном из бесед: «Какова доля государственного языка в поданных в Конституционный суд обращениях?» Рассказывая о деятельности КСРК и об обращениях, он отметил, что: «На сегодняшний день в Конституционный суд поступило 1156 заявлений на государственном языке (за 2023 год). Соответственно, аппарат Конституционного суда в ходе предварительного рассмотрения направил им ответ на казахском языке» (Нурмуханов, 2023).

В КЗ КСРК отмечено, что сотрудники Аппарата являются государственными служащими (ст.18), нужно уточнить к какому виду они относятся, поэтому ссылаемся на Реестр должностей государственных служащих РК, где в Гл.1 отмечено, что Руководитель КСРК и его заместители относятся к политическим государственным служащим. А к административным относятся: Аналитик, помощник-советник Председателя КСРК, заведующий сектором Аппарата, помощник заместителя Председателя КСРК, помощник Руководителя Аппарата (Указ Президента Республики Казахстан от 29.12.2015 г. №150).

Далее продолжим из зарубежной практики, в России согласно ст.111 Федерального конституционного закона от 21.07.1994 г. «О Конституционном Суде Российской Федерации» деятельность КСРФ обеспечивает Аппарат, который состоит из Секретариата и соответствующих подразделений. Здесь необходимо отметить, четкую структуру Аппарата, что подразделяется на Секретариат и другие подразделения. Секретариат КСРФ обеспечивает организационное, информационное и документационное сопровождение деятельности КС, также координирует подготовку заседаний, введение делопроизводства и взаимодействие с другими органами. На основании норм данного ФКЗ иные подразделения Аппарата осуществляют финансовое, кадровое, материально-техническое и социально-бытовое обеспечение КСРФ (Федеральный конституционный закон «О Конституционном Суде Российской Федерации», 1994).

В Польской Республике (ПР), по законодательству о Конституционном Трибунале (КТ), а их немалое количество (Законы, Регламент и уставы), можем отметить, что также действует аппарат в виде Канцелярии КТ, Управление юридической службы, Генеральная Ассамблея судей КТ и другие различные подразделения КТ, их деятельность регулируются отдельными актами. В ст. 6 Закона ПР от 30.11.2016 г. «Об организации и порядке работы Конституционного Трибунала». В Законе закреплены полномочия Генеральной Ассамблеи КТ, которые касаются организационных и административных функции.

Нужно сказать, хороший опыт по поводу Генеральной Ассамблеи, которая, являясь

как собрание всех судей, внутренним звеном, выдвигает кандидатуры Председателя КТ и его заместителя, также решает внутренние организационные вопросы. Глава 3 данного закона называется «Канцелярия и Юридическая служба Трибунала», в с.18 закреплено, что Канцелярия КТ обеспечивает организационные и административные условия работы КТ. Состоит из директора, департамента администрации, департамента охраны КТ.

Бюро юридической службы суда (ст.24), которое занимается вопросами судебной деятельности КТ, в состав которого входят: Директор Юридической службы КТ, помощники судей КТ, Отдел проверки, Факультет исследований. Также хотелось бы здесь отметить, касательно п.2 ст.26 данного закона содержит требование, в котором указывается, что на должность помощника судьи КТ может быть принято лицо, обладающее степенью магистра или иностранное образование (признанное в ПР) на конкурсной основе. Далее в данном законе отдельно раскрыты нормы об Отделе проверки и Факультете исследований (Ustawa z dnia 30 listopada 2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym).

Более детально об организации и деятельности Бюро юридической службы КТ регламентированы в «Уставе Бюро юридической службы КТ» от 27.07.2017 г.

Также про деятельность таких подразделений пишут юристы-ученые в своих трудах. Ведь Конституционный Суд нуждается в вспомогательных органах, которые занимают особое место в структуре КС, об этом отмечает ученый Н.В. Витрук: «Аппарат КС выполняющий организационное, научно-аналитическое и информационное обеспечение, в разных странах называется по-разному, к примеру, Секретариат в России, Беларуси, Молдове; обслуживающий персонал в Испании, Австрии, также имеет различные правовые режимы. Где-то подчинены Суду, где-то к исполнительной власти...» (Витрук, 2010:592).

Авторы Ревнов Б.А., Кохман Д.В. в сравнении анализируют структуру КСРФ с КСРК, приходят к мнению, что по-разному рассматриваются вопросы по обеспечению деятельности КС. Они указывают на сходства, в тоже время отмечают, что есть различия, к примеру должность аналитика КСРК отсутствует в КСРФ, его функционал перекаливается с Секретариатом. Также они отмечают про Аппарат КСРФ следующее: «...При этом Аппарат КСРФ государственным органом не является (в отличие, например, от Аппарата Правительства РФ или аппаратов ряда других высших органов власти РФ...)» (Ревнов, Кохман, 2023:25-33).

На сегодняшнее время, в век высоких технологии и внедрения цифровизации во все сферы государства и общества, справедливо возникает вопрос, о деятельности Аппарата и аналитиков КСРК, а как применяется искусственный интеллект (ИИ) при осуществлении ими своих функций. То касательно данного вопроса персональное мнение автора указывается в отдельной научной статье, где проведен анализ применения ИИ в работе Аппарата, в частности Службы аналитиков КСРК (Кожанметова, 2024: 95-101).

Необходимо также отметить о подготовке высококвалифицированных юридических кадров для правоохранительной системы страны, в том числе и КСРК. К примеру, о подготовке будущих высокопрофессиональных кадров по юриспруденции начали поднимать реальную сторону проблемы, что «предложение превышает спрос», на деле как полагаем, причина и большая проблема не в количестве юристов, а в их качественной подготовке.

В текущем году в парламентских слушаниях в Сенате РК говорили о нехватке квалифицированных юристов, свое видение на этот вопрос профессор И.Ш. Борчашвили отмечает так: «частая смена законодательства негативно отражается на юридическом образовании: студенты сталкиваются с устаревшими учебниками и неактуальными программами, что мешает им сформировать целостное и современное понимание права. В результате они выходят в практику с багажом знаний, не соответствующим действующему законодательству...» (Тусупбекова, 2025).

Таким образом, полагаем, что к вопросу о правовом сопровождении профессиональных подразделений обеспечения деятельности КСРК необходимо подходить комплексно, начиная с обучения в специальных профессиональных местах, отбора и переподготовки, в частности повышения их квалификации на местах.

Заключение и выводы. По анализу рассмотренных материалов, подытожим, что

структура КС в целом, в разных странах по-разному: палаты, ассамблеи, комиссии, аппарат, секретариат, канцелярии, бюро, судьи-ассистенты, аналитики и т.п. Например, наличие института судей-ассистентов, приравненных по статусу к судьям других инстанций в Молдове. Даже если они иначе называются, есть общее то, что КС состоит из корпуса судей КС и их вспомогательного штаба (все те вышеназванные подразделения) и по структуре у каждого подразделения своя роль и свои функции по осуществлению конституционного производства.

Также нужно отметить про структурные подразделения, которые намного меньше в органах конституционного контроля, которые являются квазисудебными, как Конституционные Советы, либо Конституционные Суды, в которых меньше полномочий, в таких органах конституционного контроля нет необходимости в расширении структурных подразделений.

Итак, из проанализированного можно утверждать, что деятельность по обеспечению КСРК (Аппарат, Служба аналитиков; НКС) в Казахстане регулируются КЗ КСРК, Регламентом КСРК, соответствующими Положениями. Однако, к примеру, как в Польше, полагаем, что можно было бы отдельным правовым актом регулировать в целом деятельность структуры КСРК, например: «Закон РК О статусе судей и работников Аппарата КСРК».

На законодательном уровне, из вышерассмотренного полагаем так как, КСРК не входит в судебную ветвь власти, поэтому целесообразно в Конституционном законе «О КСРК» посвятить отдельный раздел «Органы КСРК» и там четко представить их структуру, разделив, наподобие РФ или Польши, Аппарат который состоит из двух блоков (как в РФ, Секретариат и др. подразделения; как в ПР Канцелярия и др. подразделения).

Нужна высокая профессиональная подготовка не только судей КС, но и работников Аппарата КС. На систематической основе нужно повышать профессиональную квалификацию сотрудников вспомогательных подразделений КСРК.

Также нужно проводить всесторонне обсуждение со специалистами по внедрению в качестве помощника ИИ, в особенности в отделы первичного рассмотрения обращений и приема, Службу аналитики и стадиям конституционного производства.

В подготовке юридических кадров порой наблюдается нехватка разъяснений по отдельным профессиональным сотрудникам Конституционного Суда РК, к примеру, помощники судьи, помощники прокуроров и др. Поэтому полагаем, что благодаря данной статье, вышерассмотренным материалам обучающиеся старших курсов, в том числе магистранты могут узнать более подробно о деятельности данных лиц в КСРК.

Выпускники юридических вузов, кто собирается на такие высокие должности, в том числе и при КСРК, должны знать про принципы меритократии, принципа карьерности, также о конкурсном подходе. Со времен учебы в школе и дальше продолжая в других учебных заведениях (средние и высшие) с уклоном на юридическую профессию в будущем, то необходимо на систематической основе проводить разъясняющие и обучающие беседы на тему: «Статус государственного служащего». При этом нужно всячески поднимать вопросы морали, трибализма, фаворитизма, nepотизма, коррупции, этики государственных служащих и т.п.

Таким образом, необходимо проводить и совершенствовать механизм осуществления конституционного производства, учитывая профессиональный рост сотрудников КСРК.

Литература

- Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс. – М.: Норма, 2010. – 592 с.
Конституционный закон Республики Казахстан (2023) /Деятельность Научно-консультативного совета // <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/562873> (дата обращения: 24.06.2025)
Кожаметова С.Г. Некоторые вопросы применения искусственного интеллекта в судебной системе и деятельности органа конституционного контроля в Республике Казахстан // Искусственный интеллект и право: опыт Республики Казахстан и зарубежных стран: Материалы международной научно-практической конференции (24 мая 2024 года) -- Астана, 2024. -- С.95-101
Конституционный закон Республики Казахстан от 05.11.2022 г. «О Конституционном Суде Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39441762&pos=213;-26#pos=213;-26 (дата обращения: 23.06.2025)
Конституционный Суд Республики Казахстан (2023). Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 5 января 2023 года, №1 «Об утверждении Регламента Конституционного Суда Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000001> (дата обращения: 23.06.2025)
Нұрмұханов Б., «Конституцияның үстемдігін қамтамасыз етуде ғылыми жетістіктерді ескеру маңызды» // Заң газеті. №64 (3595)

- 29 тамыз 2023 // <https://zanmedia.kz/wp-content/uploads/2023/09/Zan-%E2%84%9664-1-8.pdf> (жүгіну күні: 24.06.2025)
- Послание Конституционного Суда Республики Казахстан «О состоянии конституционной законности в РК» от 27.06.2025 // <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/862352> (дата обращения: 23.06.2025)
- Положение о Научно-консультативном совете при Конституционном Суде Республики Казахстан (утверждено постановлением КСРК от 26.01.2023г. №6) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37123668&pos=9;-60#pos=9;-60 (дата обращения: 24.06.2025)
- Ревнов Б.А., Кохман Д.В. Сравнительно-правовой анализ Конституционных судов Российской Федерации и Республики Казахстан: статус, состав, структура и полномочия. Пролог: журнал о праве. 2023.-№1.-С.25-33. DOI: 10.21639/2313-6715.2023.1.3 URL: // <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-konstitutsionnyh-sudov-rossiyskoy-federatsii-i-respubliki-kazahstan-status-sostav-struktura-i> (дата обращения: 24.06.2025)
- Тусупбекова Л. Незнание законов не освобождает... от профессии // Казахстанская правда. 15 апреля 2025 // <https://kazpravda.kz/n/neznanie-zakonov-ne-osvobozhdaet-ot-professii/> (дата обращения: 24.06.2025)
- Президент Республики Казахстан (2015). Указ Президента РК от 29.12.2015 г. №150 «Об утверждении Реестра должностей политических и административных государственных служащих» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000150> (дата обращения: 24.06.2025)
- Федеральный конституционный закон от 21.07.1994 г. «О Конституционном Суде Российской Федерации» URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4172/1e913e920cf4410518f2bb3e17ec9695b6c1fe67/ (дата обращения: 24.06.2025)
- Ustawa z dnia 30 listopada 2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym //URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160002072> (data odwołania: 24.06.2025)

References

- Federal'nyi konstitutsionnyi zakon. (1994, July 21). O Konstitutsionnom Sude Rossiiskoi Federatsii [On the Constitutional Court of the Russian Federation]. Retrieved June 24, 2025, from https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4172/1e913e920cf4410518f2bb3e17ec9695b6c1fe67/ [In Russ]
- Konstitutsionnyi Sud Respubliki Kazakhstan. (2023, December 11). Deiatel'nost' Nauchno-konsul'tativnogo soveta [Activities of the Scientific Advisory Council]. Retrieved June 24, 2025, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/562873> [In Russ]
- Konstitutsionnyi Sud Respubliki Kazakhstan. (2023, January 5). Normativnoe postanovlenie № 1 "Ob utverzhdenii Reglamenta Konstitutsionnogo Suda Respubliki Kazakhstan" [Regulatory resolution No. 1 "On approval of the Rules of Procedure of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan"]. Retrieved June 23, 2025, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000001> [In Russ]
- Konstitutsionnyi Sud Respubliki Kazakhstan. (2025, June 27). Poslanie "O sostoianii konstitutsionnoi zakonnosti v Respublike Kazakhstan" [Address "On the state of constitutional legality in the Republic of Kazakhstan"]. Retrieved June 23, 2025, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/862352> [In Russ]
- Konstitutsionnyi Sud Respubliki Kazakhstan. (2023, January 26). Polozhenie o Nauchno-konsul'tativnom sovete pri Konstitutsionnom Sude Respubliki Kazakhstan [Regulations on the Scientific Advisory Council under the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan]. Retrieved June 24, 2025, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37123668&pos=9;-60 [In Russ]
- Kozhakhmetova, S. G. (2024). Nekotorye voprosy primeneniia iskusstvennogo intellekta v sudebnoi sisteme i deiatel'nosti organa konstitutsionnogo kontrolya v Respublike Kazakhstan [Some issues of applying artificial intelligence in the judicial system and activities of the constitutional control body in the Republic of Kazakhstan]. In *Iskusstvennyi intellekt i pravo: opyt Respubliki Kazakhstan i zarubezhnykh stran* [Artificial intelligence and law: Experience of the Republic of Kazakhstan and foreign countries]. Mater. mezhdunar. nauch.-prakt.konferencii (24 maja 2024 goda) –Astana, 2024. – pp. 95–101 [In Russ]
- Nurmukhanov, B. (2023, August 29). Konstitutsiianyn üstemdigin qamtámasyz etude ghylymi zhetistikterdi eskepy manyzdy [It is important to take scientific achievements into account in ensuring the supremacy of the Constitution]. *Zaň gazeti*, 64(3595). Retrieved June 24, 2025, from <https://zanmedia.kz/wp-content/uploads/2023/09/Zan-%E2%84%9664-1-8.pdf> [In Kaz]
- Prezident Respubliki Kazakhstan. (2015, December 29). Ukaz № 150 "Ob utverzhdenii Reestra dolzhnostei politicheskikh i administrativnykh gosudarstvennykh sluzhashchikh" [Decree No. 150 "On approval of the Register of political and administrative civil service positions"]. Retrieved June 24, 2025, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000150> [In Russ]
- Revnov, B. A., & Kokhman, D. V. (2023). Sravnitel'no-pravovoi analiz Konstitutsionnykh sudov Rossiiskoi Federatsii i Respubliki Kazakhstan: status, sostav, struktura i polnomochiia [Comparative legal analysis of the Constitutional Courts of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan: Status, composition, structure, and powers]. *Prolog: Zhurnal o prave*, 1, 25--33. <https://doi.org/10.21639/2313-6715.2023.1.3>. <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-konstitutsionnyh-sudov-rossiyskoy-federatsii-i-respubliki-kazahstan-status-sostav-struktura-i> (data obrashhenija: 24.06.2025) [In Russ]
- Tusupbekova, L. (2025, April 15). Neznanie zakonov ne osvobozhdaet... ot professii [Ignorance of the law does not exempt... from the profession]. *Kazakhstanskaia pravda*. Retrieved June 24, 2025, from <https://kazpravda.kz/n/neznanie-zakonov-ne-osvobozhdaet-ot-professii/> [In Russ]
- Ustawa. (2016, November 30). O organizacii i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym [On the organization and procedure before the Constitutional Tribunal]. Retrieved June 24, 2025, from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160002072>
- Vitruk, N. V. (2010). Konstitutsionnoe pravosudie. Sudebno-konstitutsionnoe pravo i protsess [Constitutional justice. Judicial constitutional law and process]. Moscow: Norma, 2010. – 592 s.[In Russ]
- Zakon Respubliki Kazakhstan. (2022, November 5). O Konstitutsionnom Sude Respubliki Kazakhstan [On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan]. Retrieved June 23, 2025, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39441762&pos=213;-26 [In Russ]

Редактор: Мырзабекова А.М. Верстка: Сексенова Ж.М. Подписано в печать: 30.12.2025 г.
Издание: ТОО Международный университет Астана 010000, Казахстан, г. Астана, пр. Кабанбай
батыра, 8, тел.: +7 (7172) 47-62-10 (214), e-mail: vlj@aiu.edu.kz